

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Volby do Senátu 1996 až 2008

Tomáš Lebeda, Karolína Malcová, Tomáš Lacina

Tuto práci recenzovali:
PhDr. Petr Just, Ph.D.
PhDr. Petr Mlejnek, Ph.D.

Tyto sociologické studie vznikly v rámci řešení projektu GA ČR 403/07/1626 „Analýza volebního chování ve volbách do Senátu Parlamentu České republiky v letech 1996–2008“. Publikace byla vydána za podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstrakt	9
Úvod	11
1. Volební systém do Senátu PČR v kontextu teorie většinových systémů (Karolína Malcová)	13
1.1. Volební zákon do Senátu PČR	14
1.2. Praktické užití a geografické rozšíření „uzavřeného“ dvoukolového systému	16
1.3. Dvoukolové systémy	17
1.4. Potencionální efekty dvoukolového systému s uzavřeným druhým kolem	20
1.4.1. Multiplikace a fragmentace stranického systému	22
1.4.2. Multiplikace nominovaných kandidátů do prvního kola voleb	23
1.4.3. Disproporční výsledky voleb	24
1.4.4. Eliminace antisystémových stran	25
1.4.5. Podpora vzniku a existence aliančních celků	26
1.4.6. Taktické hlasování voličů	28
1.4.7. Nízká volební účast především ve druhém kole voleb	29
1.5. Profil „ideálního“ kandidáta v prostředí dvoukolového systému s uzavřeným druhým kolem	30
2. Volební výsledky (Tomáš Lebeda)	31
2.1. Kandidáti do Senátu	31
2.2. Výsledky voleb do Senátu	40
3. Volební účast (Tomáš Lacina)	52
3.1. Volební účast – teoretická východiska	52
3.2. Volební účast v prvním cyklu voleb do Senátu PČR	56
3.3. Rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem	57
3.4. Volební účast v druhém cyklu senátních voleb	58
3.5. Geografické trendy	62
3.6. Rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem	63
3.7. Volební účast v třetím cyklu senátních voleb	65

3.8. Geografické trendy	66
3.9. Rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem	66
3.10. Závěr	68
Závěr	71
Literatura a prameny	73
Shrnutí	77
Summary	79
Zusammenfassung	81
O autorech	84

Volby do Senátu 1996 až 2008

Tomáš Lebeda, Karolína Malcová, Tomáš Lacina

Abstrakt

Na podzim roku 2008 tomu bylo dvanáct let, co byli do Senátu Parlamentu České republiky zvoleni první senátoři. Vzhledem k dvouletému intervalu, při kterém se obměňuje vždy jen třetina členů horní komory, se jednalo o sedmé řádné volby. Ačkoli existence Senátu sahá teprve do roku 1996, volby do druhé komory jsou díky dvouleté periodě nejčastěji se konajícími volbami v České republice. Přesto Senát, jako slabší a u veřejnosti méně populární komora českého parlamentu, stál dosud z hlediska badatelských aktivit zaměřených na výzkum voleb v ústraní. Tato kniha zkoumá volby do Senátu Parlamentu České republiky v období celé jeho dosavadní existence. Hlavním cílem je analyzovat působení u nás ojedinělého dvoukolového většinového systému na volební proces, popsat hlavní specifika volební podpory kandidátů jednotlivých stran. Kniha se soustředí i na úspěšnost a reprezentaci jednotlivých stran, srovnává charakter výsledků voleb do Senátu s výsledky Poslanecké sněmovny. Dále se věnuje dlouhodobě rekordně nízké volební účasti, která nemá v jiných českých volbách obdobu. Problematika je zkoumána na datovém souboru Senátní volby 1996 až 2008 obsahujícím volební výsledky a veškeré další volební údaje, individuální charakteristiky všech kandidátů, kteří v dosavadní historii senátních voleb kandidovali a územně agregované sociální, demografické a ekonomické charakteristiky jednotlivých volebních obvodů a další kontextuální politické proměnné.

Klíčová slova

Volby, senát, dvoukolový většinový systém, volební účast, volební chování

Senate Elections from 1996 to 2008

Tomáš Lebeda, Karolína Malcová, Tomáš Lacina

Abstract

The autumn of 2008 marked twelve years since the first senators were elected to the Senate of the Parliament of the Czech Republic. In the Senate, one-third of the seats rotate every two years, so in 2008 it was the seventh round of Senate elections to take place. Although the Senate has only existed since 1996, because of the two-year interval between elections to the upper chamber they are the most frequent elections held in the Czech Republic. Nevertheless, as the weaker and, in the public view, less popular chamber of the Czech Parliament, the Senate has thus far remained outside the scope of research focusing on elections. This study examines the elections to the Senate of the Parliament of the Czech Republic throughout its existence. The main objectives are to analyse the effect of the – in this country – unique two-round majority system on the election process and describe the main specific features of voter support for candidates of different parties. The study focuses on the success and representation of individual parties and compares the Senate election results with the results of elections to the Chamber of Deputies. It also looks at the long-term record low voter participation in Senate elections, which has no parallel in other Czech elections. The subject is studied using data on Senate elections from 1996 to 2008 describing election results and other election data, the individual characteristics of all the candidates who have ever take part in the Senate elections, and regionally aggregated social, demographic, and economic characteristics of individual electoral districts and other contextual political variables.

Keywords

Elections, senate, two-round majority system, voter participation, voting behaviour

Senatswahlen 1996 bis 2008

Tomáš Lebeda, Karolína Malcová, Tomáš Lacina

Abstrakt

Im Herbst 2008 war es zwölf Jahre her, dass die ersten Senatoren in den Senat des Parlaments der Tschechischen Republik gewählt worden waren. Aufgrund der zweijährigen Wahlperiode, bei der jeweils ein Drittel der Mitglieder der oberen Parlamentskammer gewählt wird, handelte es sich um die siebten ordentlichen Wahlen. Obwohl der Senat erst seit 1996 existiert, sind die Wahlen in die obere Kammer Dank der zweijährigen Wahlperiode die häufigsten Wahlen in Tschechien. Dennoch blieb der Senat als schwächere und in der Öffentlichkeit weniger beliebte Kammer des tschechischen Parlaments hinsichtlich der Wahlforschung eher am Rande. In diesem Buch werden die Wahlen zum Senat des Parlaments der Tschechischen Republik während der gesamten Dauer der Existenz dieser Kammer untersucht. Das Hauptziel ist die Analyse der Auswirkungen des bei uns einzigartigen Wahlsystems mit zwei Wahlgängen auf den Wahlprozess, die Beschreibung der Hauptspezifika der Wahlunterstützung der Kandidaten der einzelnen Parteien. Im Buch konzentrieren sich die Autoren auf den Erfolg und die Repräsentation der einzelnen Parteien, und sie vergleichen die Wahlergebnisse der Senatswahlen mit jenen der Wahlen zur Abgeordnetenversammlung. Des Weiteren wird die langfristig extrem niedrige Wahlbeteiligung diskutiert, die in anderen tschechischen Wahlen ihresgleichen sucht. Die Problematik wird anhand des Datensatzes „Senatswahlen 1996 bis 2008“ untersucht, der die Wahlergebnisse und sämtliche Angaben zur Wahl, individuelle Charakterisierungen aller Kandidaten der bisherigen Senatswahlen sowie aggregierte soziale, demografische und ökonomische Charakterisierungen der einzelnen Wahlkreise und weitere kontextbezogene politische Variablen enthält.

Schlüsselwörter

Wahlen, Senat, Mehrheitswahlsystem mit zwei Wahlgängen, Wahlbeteiligung, Wahlverhalten

Úvod

Český Senát reálně existuje třináct let a za tuto dobu se konalo již sedmero řádných voleb. Ačkoli Senát vznikl téměř o čtyři roky později než Poslanecká sněmovna, volby do druhé komory jsou díky dvouleté periodě nejčastěji se konajícími volbami v České republice. Přesto Senát, slabší a u veřejnosti méně populární komora českého parlamentu, stál dosud z i hlediska badatelských aktivit zaměřených na výzkum voleb spíše v ústraní. Tato kniha zkoumá volby do Senátu Parlamentu České republiky v období celé jeho dosavadní existence, tedy od roku 1996 až do voleb 2008. Hlavním cílem je analyzovat působení u nás ojedinělého dvoukolového většinového systému na volební proces. Všechny ostatní volené orgány v ČR jsou obsazovány na základě principu poměrného zastoupení. Většinová volba je tak u nás v podobě senátních voleb jedinou výjimkou. Kniha se soustředí na úspěšnost a reprezentaci jednotlivých stran, srovnává charakter výsledků voleb do Senátu s výsledky voleb do Poslanecké sněmovny a věnuje se hlavním specifickým volební podpory kandidátů jednotlivých stran. Dále se zabývá v senátních volbách dlouhodobě rekordně nízkou volební účastí.

V první kapitole Karolíny Malcové kniha specifikuje základní pravidla průběhu senátních voleb a způsobu vyhodnocování výsledků. Soustředí se na dvoukolový většinový systém a srovnává jej s jinými většinovými technikami. Zaměřuje se na teorii dvoukolových systémů, zvláště pak na absolutně většinový systém s uzavřeným druhým kolem. Druhá kapitola Tomáše Lebedy rozebírá výsledky dosavadních senátních voleb. Soustředí se na kandidáty, jejich charakteristiky a rozdíly v profilech kandidátů jednotlivých stran. Pokračuje politickými stranami, zisky jejich kandidátů v prvních kolech a rozdíly v hlasování a výsledcích v kolech druhých. Nakonec se zaměřuje na stranický systém, tedy jak se dvoukolová většinová volba promítá do počtu stran a jejich vzájemných vazeb. Třetí kapitola Tomáše Laciny se věnuje dlouhodobě nízké volební účasti. Tou byly volby do horní komory českého parlamentu charakteristické již od samého počátku. Tento trend započaly již první senátní volby v roce 1996, přičemž v průběhu následujících let zůstávaly senátní volby stále na okraji zájmu voličů. Určitý náznak zlepšení možná přinášejí až v pořadí dvoje poslední senátní volby v letech 2006 a 2008. Kapitola se pak soustředí na geografické rozdíly ve volební účasti i na rozdíly mezi účastí v prvním a druhém kole.

Vedle samotných výsledků voleb do Senátu jsme v této knize využily datový soubor Senátní volby 1996 až 2008 obsahující nejen volební výsledky a veškeré další volební údaje, ale i individuální charakteristiky všech kandidátů, kteří v dosavadní historii senátních voleb kandidovali, taktéž územně agregované sociální, demografické a ekonomické charakteristiky jednotlivých volebních obvodů a další kontextuální politické proměnné.¹

¹ Datový soubor vznikl v rámci řešení projektu GA ČR 403/07/1626 Analýza volebního chování ve volbách do Senátu Parlamentu České republiky v letech 1996–2008.

1. Volební systém do Senátu PČR v kontextu teorie většinových systémů

Karolína Malcová

„Volby do Senátu se konají tajným hlasováním na základě všeobecného, rovného a přímého volebního práva, podle zásady většinového systému.“ Tolik říká Ústava ČR v rámci hlavy druhé článku 18, odst. 2 o volbách do Senátu Parlamentu České republiky. V případě českých voleb a volených legislativních orgánů jde o jediný a výjimečný případ. Klíčovým rozdílem je použití „zásady většinového systému“. Ve všech ostatních volbách je v ČR používán princip poměrného zastoupení – ať už se jedná o volby do Poslanecké sněmovny, volby do obecních zastupitelstev, od roku 2000 o volby do zastupitelstev krajů či od roku 2004 o volby českých zástupců do Evropského parlamentu. Základní parametry a účinky proporčních systémů, na základě kterých probíhají právě zmíněné volby, jsou dobře známé – především díky zvýšené míře pozornosti věnované (z hlediska budoucího vládnutí a směřování země) nejdůležitějším sněmovním volbám. Většinový volební mechanismus vzbuzuje proti tomu výrazně nižší zájem.

Ústavní text nastavuje většinový princip voleb jako obecnou formulaci, která vymezuje pouze základní způsob převodu hlasů na mandáty – slovy Giovanni Sartoriho „vítěz bere vše“ [Sartori 2001: 15]. Za tímto v podstatě vágním vymezením se může skrývat hned několik způsobů faktického obsazování senátních křesel. Na jedné straně poskytuje dostatek prostoru k nastavení relativně většinových systémů² a na straně druhé systémů absolutně většinových.³ Tyto dvě skupiny většinových systémů se však navzájem výrazně odlišují v základních faktorech, jako je volební formule, velikost volebních obvodů, počet volebních kol a uzavírací klausule. Heterogenita většinových technik se promítá i do účinků volebního systému na stranický, resp. celý politický systém.

2 Mezi relativně většinovými systémy je nejznámějším a nejrozšířenějším typem systém „prvního v cíli“ (*first past the post system* neboli *winner-takes-all system*), pro který jsou typické jednomandátové volební obvody. Další variantou relativně většinových systémů jsou typy fungující ve vícemandátových obvodech, heslovitě se jedná o blokové hlasování (*block vote*), stranické blokové hlasování (*party block vote*), kumulativní hlasování (*cummulative vote*) a bodové hlasování (*point vote*). Své místo mezi relativně většinovými systémy mají i určité typy dvoukolových systémů (*two-round systems*), např. systémy stanovující pro postup do druhého kola hranici nižší než 50 % a jeden hlas z celkové množiny hlasů nebo systémy s otevřeným druhým kolem (*majority-plurality systems*).

3 Skupina absolutně většinových systémů zahrnuje dvoukolový systém s uzavřeným druhým kolem (*majority-runoff system*) a alternativní hlasování (*alternative vote*).

Z nastíněných důvodů je kapitola rozdělena do dvou základních částí. První z nich specifikuje majoritní techniku, která byla schválena Poslaneckou sněmovnou jako volební zákon do Senátu v roce 1995, tedy popisuje základní pravidla průběhu senátních voleb a způsob vyhodnocování výsledků. Současně monitoruje, jakým způsobem je tento volební systém geograficky rozmístěn mezi světové regiony a pro jaký typ voleb se využívá s nejvyšší frekvencí. Druhá, obsáhlejší část se zaměřuje na teorii dvoukolových systémů, konkrétněji pak na absolutně většinový systém s uzavřeným druhým kolem. Nejprve definuje základní rysy a vnitřní klasifikaci dvoukolových systémů, v rámci které vymezuje hlavní rozdíly v principu hlasování a přepočtu hlasů na mandáty. Následně se detailněji věnuje právě „uzavřenému“ dvoukolovému systému, podrobně šetří jeho účinky na charakter stranického systému, na chování politických stran a voličů, vyprodukované výsledky voleb a také na profil nominovaných kandidátů.

1.1. Volební zákon do Senátu PČR

Jak bylo naznačeno, volby do Senátu nemohly být vyhlášeny dříve, než došlo k zakotvení konkrétního většinového volebního systému. Diskuze na půdě Poslanecké sněmovny o senátních volbách probíhala od roku 1993 a nepostrádala komplikované a vzrušené momenty vyjednávání. Tehdejší vládní koalice totiž měla o podobě volební techniky naprosto neslučitelné představy, a proto se krystalizace volebních pravidel pro Senát odehrávala ve značně konfliktní atmosféře. Zatímco občanští demokraté prosazovali relativně většinový systém v jednomandátových obvodech (tzn. systém „prvního v cíli“, FPTP), křesťanští demokraté preferovali systém alternativního hlasování v rámci 27 třímandátových obvodů. Proto asi není překvapením, že nakonec byla schválena třetí varianta – návrh poslanců sdružených kolem Pavla Hirše, který zaváděl absolutně většinový systém ve dvou kolech v 81 jednomandátových obvodech.

Dne 27. září 1995 schválila Poslanecká sněmovna 104 hlasy koaličních poslanců⁴ Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky. Jeho část první oddíl třetí zakotvuje pro senátní volby tzv. absolutně většinový systém s uzavřeným druhým kolem (*majority-runoff system*), který je uplatňován v rámci jednomandátových volebních obvodů. Princip volby je sám o sobě velice jednoduchý. Vítězem se stává ten kandidát, který získá nadpoloviční většinu ze všech platných odevzdaných hlasů. V případě, že nikdo takový není, koná se do šesti dnů po ukončení voleb druhé kolo za účasti výhradně dvou kandidátů, kteří v prvním kole získali nejvyšší počty hlasů.⁵ Z duelu druhého kola získá post senátora ten kandidát, který obdrží více odevzdaných platných hlasovacích lístků, což je v každém případě aktuální nadpoloviční většina hlasů. V případě shodného počtu hlasů rozhoduje o vítězi los.

Území republiky je pro účely senátních voleb rozděleno do 81 volebních obvodů, přičemž v každém se vítězem stává pouze jeden z nominovaných kandidátů. Každý volební obvod tak v horní komoře zastupuje jeden senátor. Hranice volebních obvodů nekopírují žádné historické, kulturní ani

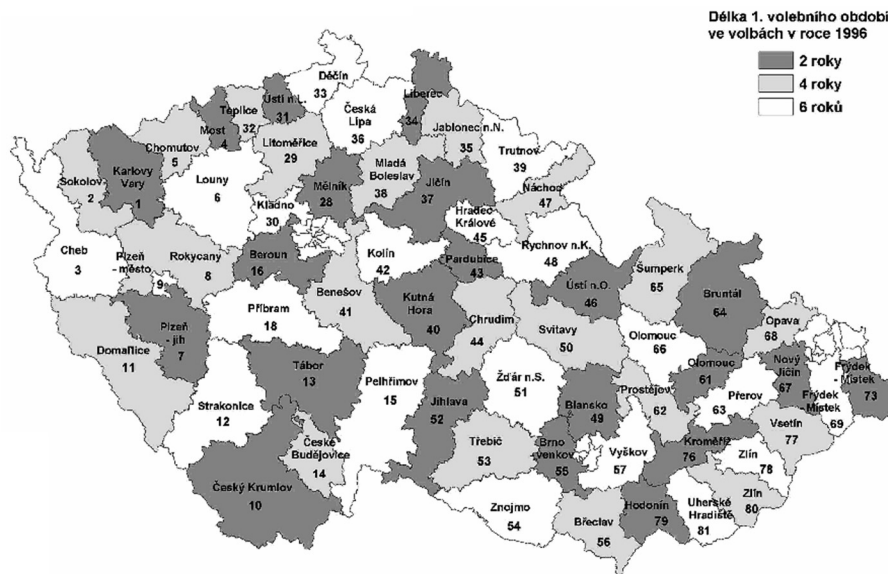
4 Hlasování o konečném návrhu volebního zákona proběhlo za přítomnosti 162 poslanců, přičemž 104 z nich s návrhem souhlasilo (poslanecké kluby ODS, KDS, KDU–ČSL, ODA, LSNS a část nezařazených) a 48 vyjádřilo nesouhlasné stanovisko, nikdo z přítomných se hlasování nezdržel [http://www.psp.cz/sqw/hlasy.sqw?G=2514].

5 Postup pouze dvou nejúspěšnějších kandidátů do druhého kola voleb se promítá ve slovním spojení „s uzavřeným druhým kolem“, které je „uzavřené“ pro kandidáty s umístěním na třetím a dalších místech bez ohledu na to, kolik voličských hlasů získali. Označení je obecně používaným názvem pro tento konkrétní typ volební techniky a určování vítěze.

územněsprávní celky, jsou narýsovány uměle za účelem splnění požadavku přibližně shodného počtu obyvatel.⁶ Změna průběhu hranic je možná pouze v případě výrazné početní změny populace volebního obvodu v hodnotě minimálně 15 % oproti původnímu průměru.

Funkční období senátorů je šestileté, přesto se senátní volby konají každé dva roky. Za účelem udržení kontinuální činnosti Senátu a nerozpustitelnosti komory jako celku dochází v dvouletém intervalu k obměně vždy jedné třetiny senátorů. Jako jediné probíhaly celoplošně ve všech volebních obvodech nejednou pouze první volby do Senátu ve dnech 15. a 16. listopadu 1996, kterými horní komora zahájila svoji činnost.⁷ Volební obvody byly konkrétně rozděleny do tří skupin s odstupňovanou délkou funkčního období volených senátorů v délce dvou, čtyř a plnohodnotných šesti let.⁸

Obrázek 1.1 Mapa obvodů pro volby do Senátu PČR

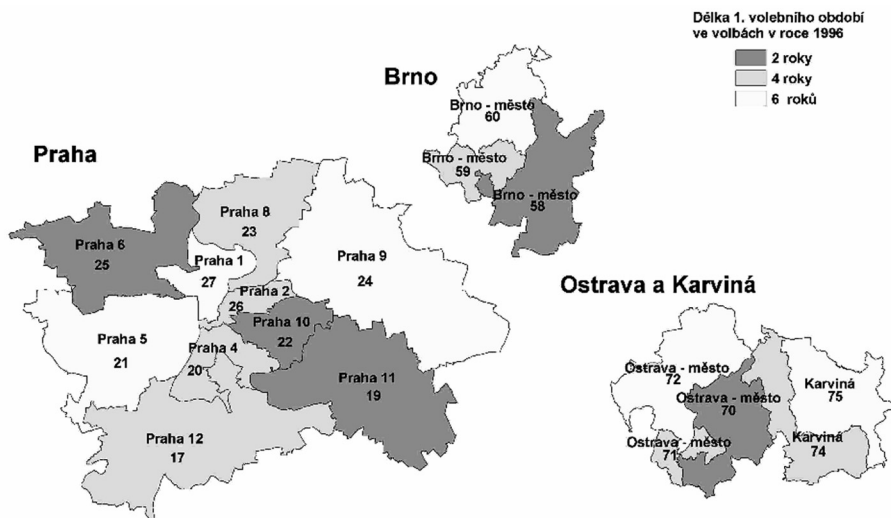
Zdroj: ČSÚ <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/tab/EA003E9081>.

6 Pokud uvažujeme, že celkový počet obyvatel České republiky je 10,2 milionu, pak by každý senátní volební obvod měl zahrnovat zhruba 125 tisíc obyvatel. Narýsování volebních obvodů je natolik „umělé“, že absolutně nerespektuje územněsprávní členění země. Není výjimkou, že hranice volebních obvodů zahrnují území několika dnes již bývalých okresů (např. volební obvod č. 12 Strakonice zahrnuje části území tří tehdejších okresů Strakonice, Písek a Prachatice) nebo dokonce několika krajů (např. volební obvod č. 51 Žďár nad Sázavou je tvořen územím stejnojmenného okresu, který náleží ke Kraji Vysočina a malou částí okresu Brno-venkov, jež je součástí Jihomoravského kraje). Na druhou stranu nelze popřít, že ve výjimečných případech senátní volební obvod plně koresponduje s hranicemi tehdejšího okresu (např. volební obvod č. 54 Znojmo kopíruje znojemský okres).

7 Po formální stránce byl Senát jako druhá parlamentní komora zakotven v Ústavě ČR (schválená Českou národní radou dne 16. prosince 1992), jež nabyla účinnosti od 1. ledna 1993 společně se vznikem samostatné České republiky. Téměř čtyři roky, tj. do podzimu 1996, však vykonávala legislativní moc v ČR navzdory ústavnímu pořádku výhradně dolní komora Parlamentu.

8 Zkrácené funkční období na dva roky se konkrétně týkalo senátního obvodu č. 1 a dalších v řadě 1 + 3(n - 1), kde n = <1, 27>. V těchto obvodech proběhly další volby už v roce 1998. Zkrácené čtyřleté funkční období a konání nových voleb v roce 2000 se týkalo senátního obvodu č. 2 a dalších v řadě 2 + 3(n - 1), kde n = <1, 27>. Šestiletému funkčnímu období ukončenému až volbami v roce 2002 se těšili senátoři zvolení v obvodech č. 3 a dalších v řadě 2 + 3(n - 1), kde n = <1, 27>.

Obrázek 1.2. Mapa obvodů pro volby do Senátu PČR – Praha, Brno, Ostrava a Karviná

Zdroj: ČSÚ <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/tab/EA003EDF8D>.

Pro úplnost je třeba dodat, že podmínkou volitelnosti do Senátu je dosažení věku 40 let a právní způsobilost kandidáta. Nominace do voleb je podmíněna podáním přihlášky k registraci a dokladu o splnění stanovených podmínek⁹ nejpozději 66 dní před dnem konání voleb do rukou pověřeného obecního úřadu v sídle volebního obvodu. Kandidáty do senátních voleb mohou nominovat registrované politické strany, politická hnutí či koaliční uskupení. Přihlásit k volbám se mohou i samotní nezávislí kandidáti.

1.2. Praktické užití a geografické rozšíření „uzavřeného“ dvoukolového systému

Ačkoli je v České republice dvoukolový systém s uzavřeným druhým kolem aplikován jako volební systém národního legislativního sboru, resp. jeho horní komory, ve světové praxi se s obdobnými případy lze setkat spíše výjimečně. Přednostně se užívá jako způsob volby osobností pro výkon individuálních exekutivních postů, a to od úrovně národní přes regionální až k místní. Zcela dominantní roli hraje v rámci přímých prezidentských voleb, v nichž je jako volební technika definován přibližně v 70 % případů, tzn. nominálně tímto způsobem svého prezidenta volí alespoň v 71 ze 103 států s přímo voleným prezidentem¹⁰ [Lebeda 2007: 54–57]. Z důvodu vysoké četnosti užití a popularity dvou-

⁹ Jedná se především o doložení českého státního občanství a věku kandidáta, dále o souhlas s vlastní kandidaturou, o petici s podpisy alespoň tisíce oprávněných voličů z volebního obvodu v případě nezávislého kandidáta a o potvrzení o složení kauce v hodnotě 20 tisíc Kč.

¹⁰ Namátkou se mezi ně z evropských států řadí Bulharsko, Bělorusko, Černá Hora, Finsko, Francie, Chorvatsko, Kypr, Litva, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko a Ukrajina. Kompletní seznam ze všech kontinentů viz Přílohu 1 článku *Volební pravidla pro prezidentské volby* [Lebeda 2007].

kolového systému s uzavřeným druhým kolem pro volbu hlav států se pro něj postupně vžil název „prezidentský dvoukolový systém“. Toto označení se však může stát do jisté míry zavádějící. Uzavřený dvoukolový systém totiž nachází v praxi mnohem širší uplatnění. V letech 1992 až 2001 se užíval pro volbu izraelského premiéra, dodnes se jeho prostřednictvím volí guvernéri v Brazílii, Rusku a především v jižanských amerických státech,¹¹ starostové velkých měst v USA jako je Detroit, Los Angeles, Miami či New York. Rovněž se uplatňuje v primárních volbách ve vybraných státech USA, jako je např. Mississippi [Rose 2000: 281]. Geograficky nejbližší využití lze sledovat v sousedním Slovensku, které dvoukolovým systémem s uzavřeným druhým kolem volí reprezentanty krajů tzv. župany [Just 2004: 110].

Při zaměření pozornosti na praktické uplatnění uzavřeného dvoukolového systému pro volbu kolektivních orgánů však vyjde najevo, že se pohybuje na hranici irelevantnosti. Celkový počet takto volených legislativních sborů lze lehce spočítat na deseti prstech. Vedle českého Senátu se jedná o parlamenty komunistických režimů na Kubě, v KLDŘ a ve Vietnamu, dále post-sovětských států Běloruska, Kyrgyzstánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu, a také států Bahrajn a Haiti [Farrell 2001: 51; Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 43; Norris 2004: 49; Chytilík 2007: 92]. Lze si však klást otázku, do jaké míry mají tyto volby demokratický a soutěživý charakter a do jaké míry mají volební výsledky vypovídací hodnotu.

Větší popularitě se dvoukolový systém s uzavřeným druhým kolem v rámci legislativních voleb těšil na evropském kontinentě v průběhu 19. století a v první polovině 20. století. V tomto časovém intervalu se v kombinaci s jednomandátovými obvody užíval pro volby do dolních komor parlamentů v Itálii, Německu, Nizozemí a Norsku, v kombinaci s vícemandátovými obvody pak v Belgii, Lucembursku, Portugalsku a Španělsku. Jednomandátové i vícemandátové obvody byly užívány při volbách ve Francii, Rakousko-Uhersku a Švýcarsku [Sartori 2001: 73; Colomer 2004: 193–208; Chytilík 2007: 91]. Oblíbenost tohoto systému byla patrně určitým způsobem spjata s katolickou církví a jejím postavením ve společnosti, neboť ta ve vlastních interních volbách tradičně vyžadovala zisk absolutní většiny hlasů [Cox 1997: 65].

1.3. Dvoukolové systémy

Definovaný volební systém do Senátu spadá do skupiny dvoukolových systémů (*two-round system* neboli *double-ballot system*). Jak sám název napovídá, jejich charakteristickým rysem je automatické konání druhého a zároveň rozhodujícího kola voleb v případě, kdy žádný kandidát (popř. kandidátní listina) nepřekročí předem stanovený volební práh. Elementárním znakem dvoukolových systémů je tedy konání dvou časově odstupňovaných volebních kol v horizontu jednoho týdne až čtrnácti dní [Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 43]. V současné praxi se užívá výhradně v rámci jednomandátových volebních obvodů, ale teoreticky může bez problémů koexistovat i s obvody vícemandátovými [Cox 1997: 65; Rose 2000: 280], což ostatně potvrzuje historická zkušenost výše zmíněných států.¹²

11 Na jihu Spojených států amerických má v rámci jednotlivých států uzavřený dvoukolový systém poměrně dlouhou tradici a široké využití, byl zaveden za účelem omezení vlivu Afroameričanů na výsledky voleb. Například Louisiana jej užívá pro volbu guvernéra, kongresmanů (senátorů a reprezentantů) i pro otevřené nestranické primárky.

12 Právě z důvodu neexistence země, která by v současné době užívala dvoukolový volební systém v kombinaci s vícemandátovými obvody, zaměřuje se tento text pouze na problematiku dvoukolových systémů aplikovaných v rámci jednomandátových obvodů.

Vnitřní klasifikace dvoukolových systémů se odvíjí od charakteru druhého kola voleb, který je určen dvěma klíčovými proměnnými – výškou volebního prahu a počtem postupujících kandidátů do druhého kola voleb. Ruku v ruce s vnitřní diferenciací dvoukolových volebních systémů se však projevuje komplikovanost jejich vnitřní klasifikace a zařazení do skupiny relativně většinových systémů (*single member plurality* či *plurality systems*) nebo absolutně většinových systémů (*majority systems*). Ve zkratce lze shrnout, že prvně jmenované volební systémy vyžadují získání „pouze“ tzv. prosté většiny (*plurality*) voličských hlasů, kterou lze jednoduše definovat jako nejvyšší počet hlasů nebo také jako největší menšinu hlasů [Sartori 2001: 17]. Kandidát se tedy může stát vítězem i tehdy, pokud si na své konto přičítá jen o jeden hlas více než jeho soupeři [Norris 2004: 42]. Druhá skupina většinových volebních systémů však vítěze definuje na základě získání tzv. absolutní většiny (*majority*) hlasů. K nabytí mandátu je proto nutné získat minimálně 50 % a jeden hlas ze stanovené množiny hlasů.

Průběh prvního volebního kola je v rámci všech variant dvoukolových systémů totožný. Každý volič disponuje jedním hlasem a odevzdává jej preferovanému kandidátovi, který je nominován do voleb na kandidátní listině. Vítězem se po prvním kole stává jen ten z kandidátů, jenž překročí stanovenou výšku volebního prahu v podobě dané procentní hranice hlasů. Ta se v drtivé většině případů rovná 50 % a jednomu hlasu z dané množiny hlasů. Výchozí počet hlasů pro výpočet procentní hranice nutné k okamžitému zvolení po prvním kole voleb závisí na institucionálních opatřeních jednotlivých států. V praxi se nejběžněji jedná o součet všech platných odevzdaných hlasů ve volebním obvodu.¹³ Další varianty pak „pracují“ se součtem všech odevzdaných hlasů¹⁴ anebo s celkovým počtem oprávněných voličů¹⁵ [Rose 2000: 280].

Výrazně minoritně se v praktickém užití vyskytují dvoukolové systémy s nižším nebo také vyšším volebním prahem než typických 50 % a jeden hlas. Nižší volební práh je geograficky umístěn především do středoamerického regionu. Prezident Kostariky je zvolen v prvním kole při zdolání hranice 40 % hlasů, o 5 % více pak k okamžitému vítězství potřebuje prezident Nikaraguy a guvernér amerického státu Georgia [Rose 2000: 280]. Naopak vyšším volebním prahem v hodnotě 55 % hlasů je podmíněno zvolení prezidenta republiky Sierra Leone [Lebeda 2007: 49]. Další specifickou a minoritní skupinou jsou dvoukolové systémy se složenými volebními prahy, tzn. souhrnem několika pravidel. Prezident Argentiny je v prvním kole zvolen tehdy, pokud získá minimálně 45 % a jeden hlas nebo alespoň 40 % hlasů za podmínky, že kandidát druhý v pořadí na něj jako na potenciálního vítěze ztrácí alespoň 10 % hlasů [Rose 2000: 280]. Keňský prezident zase musí pro okamžité zvolení získat podporu napříč volebními regiony, tzn. dosáhnout alespoň 25 % hlasů minimálně v pěti z osmi geografických regionů země [Lebeda 2007: 47]. Za další z variant složených pravidel lze označit podmínku stanovené míry volební účasti. V prezidentských volbách v Bulharsku, Rusku či na Ukrajině je

13 Pravidlo výpočtu volebního prahu nadpoloviční většiny ze všech platných odevzdaných volebních lístků platí pro prezidentské volby např. v Brazílii, Chile, Francii, Guatemale, na Madagaskaru, v Polsku a Portugalsku. Podle volební zákona se uplatňuje i v českých senátních volbách.

14 Součet platných i neplatných odevzdaných volebních lístků zahrnuje do výpočtu volební hranice všechny aktivní voliče, tj. i voliče, kteří se sice dostavili k volebním urnám, ale jejich hlas byl neplatný. Tím v podstatě navyšuje nutný počet hlasů pro okamžitý získání mandátu. V praxi se tímto pravidlem řídí prezidentské volby v Litvě a v Rusku, v letech 1985 až 1990 i ve státě Peru.

15 Varianta výpočtu založená na počtu všech registrovaných voličů, tj. všech potenciálních voličů včetně nevoličů, nastavuje vůbec nejpřísnější volební práh pro okamžité vítězství. S tímto pravidlem se musí potýkat kandidáti usilující o prezidentský úřad v Rumunsku a na Slovensku.

kandidát zvolen v prvním kole při překročení 50 % a jednoho hlasu za nadpoloviční volební účasti. Pokud jedna z podmínek není splněna, bezpodmínečně se musí konat další volební kolo.

Rozdělení výše zmíněných typů volebních systémů mezi relativně a absolutně většinové systémy je zcela logické. Ty systémy, jež umožňují okamžité vítězství s procentním ziskem nižším než v hodnotě 50 % a jednoho hlasu, automaticky spadají do skupiny relativně většinových systémů. Naopak systémy vyžadující pro zvolení kandidáta a určení vítěze voleb nadpoloviční většinu hlasů by se měly řadit mezi absolutně většinové systémy. Použití kondicionálu však není v tomto případě náhodou. Velice totiž záleží na tom, za jakých podmínek a v jakém složení kandidátů se odehrává druhé volební kolo.

Druhou relevantní proměnnou je počet postupujících kandidátů do druhého kola, která determinuje především charakter souboje a zároveň také taktiku politických stran i voličů. První variantu představuje dvoukolový systém s uzavřeným druhým kolem (*majority-runoff system*), který koresponduje s již popsanou technikou voleb českých senátorů. Stručně shrnuto vítězství hned v prvním kole je založeno na zisku nadpoloviční většiny, tj. alespoň 50 % a jednoho hlasu z dané množiny hlasů. Relevantním ukazatelem, jenž je třeba zdůraznit, je postup výhradně dvou kandidátů s nejvyššími zisky hlasů. Souboj dvou kandidátů o hlasy voličů pak musí za každých okolností, s výjimkou shodného výsledku, vyprodukovat absolutního vítěze – vítěze opírajícího se o nadpoloviční většinu hlasů. V obou volebních kolech je tak dodrženo pravidlo zisku absolutní většiny, a proto lze uzavřený dvoukolový systém jednoznačně klasifikovat jako absolutně většinový volební systém.

Se stejnou samozřejmostí však nelze zařadit druhou variantu dvoukolových systémů založenou rovněž na 50% volebním prahu pro vítězství v prvním kole, která je označována jako dvoukolový systém s otevřeným druhým kolem (*majority-plurality system*). Tento systém nelimituje tak přísně počet postupujících, ale umožňuje soutěžit ve druhém kole více než dvěma kandidátům. Jejich přesný počet stanovuje předem daný volební práh, jenž může být definován procentní hranicí nebo počtem kandidátů. Stanovení konkrétního počtu kandidátů jako volebního prahu pro postup do druhého kola však dnes není aktuální a neužívá se v žádné zemi světa. Jako názorná ukázka může posloužit pravidlo belgických voleb platné do roku 1900, na základě kterého do druhého kola postupoval dvojnásobný počet kandidátů, než byl počet mandátů rozdělovaných v daném volebním obvodě [Fischella 1984: 189]. Naopak volební práh v podobě procentní hranice se používá dodnes. Nejznámějším příkladem země užívající 12,5 % volební práh je francouzská V. republika, která tento systém ukotvuje pro volby do dolní komory parlamentu.¹⁶ Zisk křesla v Národním shromáždění je v prvním kole opět založen na nadpoloviční většině všech platných hlasů, pokud se voleb zúčastní alespoň čtvrtina oprávněných voličů v daném volebním obvodě. Jestliže žádný kandidát takovou podporu voličů neobdrží, koná se první neděli po uskutečněných volbách druhé kolo za přítomnosti takových kandidátů, jejichž podíl získaných hlasů je vyšší než 12,5 %¹⁷ ze všech registrovaných voličů v obvodě. V pří-

16 S užíváním dvoukolového systému pro volby dolní komory parlamentu má Francie již historickou zkušenost. Dvoukolový systém byl zakotven už v období Druhého císařství (1852–1870) a v období III. francouzské republiky (1873–1936) s výjimkou voleb 1919 a 1924, ve kterých se užíval systém kombinující kandidátní listiny a absolutně většinovou formuli. Užívání dvoukolového hlasování se obnovilo se vznikem V. francouzské republiky v roce 1958 a trvá dodnes – s výjimkou voleb v roce 1986, jež proběhly podle pravidel listinného systému proporční reprezentace.

17 Původní hranice pro postup kandidátů do druhého kola byla v roce 1958 stanovena na 5 % hlasů ze všech hlasujících voličů. V následujícím období však byla postupně zvyšována, v roce 1967 na 10 % a v roce 1976 na 12,5 % hlasů ze všech oprávněných voličů [Fischella 1984: 182; Alexander 2004: 214].

padě, že však stanovenou hranici pro postup překoná pouze jeden kandidát, automaticky se druhého kola účastní spolu s dalším kandidátem, který obdržel nejvyšší počet hlasů [Perottino 2005: 133]. Teoreticky se do druhého kola může probojovat až osm kandidátů, tzn. není nijak garantováno, že se vítěz druhého kola bude opírat o zisk absolutní většiny voličů. K obdržení mandátu stačí, aby kandidát získal nejvíce hlasů ze všech účastníků druhého kola. Ačkoli se zvolení kandidáti mohou opírat o nadpoloviční většinu hlasů, systém to nevyžaduje, a proto není možné zařadit jej jednoznačně do skupiny absolutně většinových systémů. Otevřený dvoukolový systém je tak třeba řadit spíše mezi relativně většinové volební techniky.

Pro komplexní shrnutí problematiky diferenciací dvoukolových systémů z hlediska postupu do druhého kola je třeba zmínit další dvě, dnes již pouze historické, možnosti. První model nekladl na kandidáty žádné nároky a propouštěl do druhého kola všechny uchazeče pouze pod podmínkou účasti v prvním kole voleb.¹⁸ Druhý z případů dokonce ve druhém kole připouštěl kandidaturu zcela nových tváří, tedy neúspěšní kandidáti byli z voleb staženi a ve druhém kole nahrazeni jinými¹⁹ [Fischella 1984: 182; Chytilík 2007: 89].

Dvoukolové systémy vyžadující v prvním kole zisk absolutní většiny hlasů zahrnují ještě jeden specifický model, který je založen na kombinaci přímé a nepřímé volby. V praxi byl a je aplikován na volby prezidentské. První kolo probíhá „klasicky“ na základě lidové volby a kandidát je zvolen tehdy, pokud získá nadpoloviční podporu voličů. V případě, že žádný z kandidátů neobdrží absolutní většinu hlasů veřejnosti, přechází rozhodnutí o budoucím vítězi voleb na legislativní orgán, popř. jednu z jeho komor. Do druhého nepřímého kola voleb postupují dva, popř. tři kandidáti, kteří měli největší úspěch u veřejnosti. Tato metoda dvoukolové volby byla v minulosti populární především na půdě latinskoamerického kontinentu.²⁰ Dnes už přežívá pouze v rámci prezidentských voleb v Bolívii [Rose 2000: 280].

1.4. Potencionální efekty dvoukolového systému s uzavřeným druhým kolem

Asi v případě každého volebního systému je problematické objektivně hodnotit jeho potenciální účinky. Fungování volebních systémů a jejich sekundární vlivy totiž ve velké míře souvisí se sociopolitickou atmosférou dané země, ve které je volební systém aplikován. Stejný volební systém užívaný v různých zemích proto nemusí shodně fungovat a přinášet shodné výsledky. Dopady volebního systému se mohou odlišovat v závislosti na struktuře společnosti z hlediska ideologického, nábožen-

18 Nulový práh pro postup do druhého kola voleb byl nastaven v Norsku mezi lety 1905 až 1919.

19 Tento výrazně liberální přístup k postupu do druhého kola byl zaveden ve Francii za vlády císaře Napoleona III. v letech 1852 až 1870 a později za existence III. francouzské republiky mezi lety 1928 a 1936. Praktické uplatnění našel také v německých prezidentských volbách v dobách Výmarské republiky od roku 1919 do 1933 [Cox 1997: 66].

20 Nejznámější příklad kombinovaného pravidla dvoukolové volby představuje Chile, ve kterém proběhly poslední volby s tímto formátem v roce 1970. V prvním kole voleb nedokázal žádný ze tří hlavních kandidátů získat nadpoloviční většinu všech hlasujících občanů. Druhé kolo, jež probíhalo v rámci parlamentu, vyznělo ve prospěch socialistického kandidáta Salvadora Allendeho. Ten následně začal nabourávat demokratický parlamentní systém prostřednictvím vlády prezidentskými dekrety. Chilský vývoj vyvrcholil v roce 1973 vypuknutím státního puče a nastolením vojenského režimu generála Pinocheta. Na zvolení Allendeho měl bezpochyby vliv právě kombinovaný typ dvoukolového volebního systému. Parlament při volbě respektoval ustálenou tradici a zvolil kandidáta, jenž zvítězil relativní většinou v prvním přímém kole voleb. Vítězství extrémního socialisty a marxisty Allendeho nad pravicovým a liberálním politikem Jorge Alessandrim však bylo velice těsné a rozdíl hlasů nepřesahoval dva procentní body. Zůstává tedy nezodpovězenou otázkou, jak by druhé kolo dopadlo v případě „klasické“ lidové volby. Na stranu kterého z kandidátů by se přiklonil elektorát středového kandidáta křesťanských demokratů, který by se umístil až na třetím, nepostupovém místě?

ského, etnického, rasového, regionálního, jazykového či třídního rozdělení. Do účinků a vůbec samotného fungování volebního systému se velkým dílem promítá i trvanlivost a stabilita demokratického režimu, stejně jako povaha stranického systému [Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 7–8]. Na druhou stranu i volební systémy určitým způsobem působí na prvky politického systému od povahy stranického systému a vnitřní struktury jednotlivých politických stran přes volební chování stran (respektive stranických leaderů) a voličů až po rysy zvolených institucí. Na základě těchto důvodů pak může vznikat různá konfigurace a intenzita efektů každého konkrétního volebního systému, a proto je jakákoli generalizace potenciálních účinků a prediktabilita výsledků voleb značně limitovaná. V této souvislosti je vhodnější hovořit spíše o tendencích volebních systémů, tzn. v našem případě o tendencích dvoukolového systému s uzavřeným druhým kolem.

Ve spojení s dvoukolovým hlasováním je za modelovou zemi označována V. francouzská republika, jediný evropský stát užívající dvoukolový systém pro volbu legislativního sboru na národní úrovni. Francouzský systém zahrnuje hned dva základní typy dvoukolových systémů – s uzavřeným druhým kolem pro prezidentské volby a s otevřeným druhým kolem pro volby dolní parlamentní komory. Ačkoli Francie oba typy dvoukolových volebních systémů aktivně a dlouhodobě používá, přesto tamní zkušenosti s účinky na politický a především stranický systém nelze bez výhrad generalizovat. Na tuto skutečnost upozorňuje dvojice Shugart a Carey, když zdůrazňují dvě základní francouzská specifika, jež jsou relevantní pro podobu stranického systému. První výjimečností je právě kooexistence dvoukolového systému s uzavřeným a otevřeným kolem. V drtivé většině případů je totiž možné setkat se s kombinací dvoukolového systému typu *majority-runoff* pro volbu hlavy státu a proporčního systému pro volby parlamentní. Jako další francouzské specifikum Shugart a Carey definují zakotvení poloprezidentského režimu, v němž je vláda primárně odpovědná parlamentu a její existence závisí na vyslovení nedůvěry parlamentem. Na tomto základě je pak vláda v podstatě „nucena“ udržovat si podporu nadpoloviční parlamentní většiny, což sekundárně vyvíjí tlak na určitou míru stranické disciplíny. Naopak ve státech se zakotvenými principy prezidencialismu, tzn. s kabinetem závislým na prezidentovi a s parlamentem bez pravomoci vyjádřit vládě nedůvěru, politické strany pod tlakem směřem k disciplinovanosti a soudržnosti nejsou [Shugart, Carey 2003: 213–214].

Politologické studie zabývající se účinky volebních systémů a jejich dopady na stranický a politický systém se začaly objevovat už v průběhu 30. a 40. let 20. století.²¹ Nejvýznamnější dílo však vzniklo až na počátku 50. let perem francouzského sociologa a politologa Maurice Duvergera, který dal zkoumání vlivu volebních systémů širší rozměr. Jako první vyzdvihl důležitost volebních systémů a především jejich úzký vztah k systémům stranickým, který je založen na principu kooperace. Reciproční působení volebního a stranického systému pak produkuje nejen určitý počet stran a jejich velikost (tzn. velikost stranického systému), ale i vnitřní strukturu politických stran či schopnosti a možnosti stran k aliančnímu sdružování [Duverger 1978: 204]. Výsledky svého zkoumání pak Duverger vtělil do tří, dnes již notoricky známých tezí, jež jsou označovány jako tzv. Duvergerovy zákony:

1. Proporční reprezentace podporuje systém mnoha stran, které jsou tuhé, nezávislé a stabilní (s výjimkou náhlého vzepětí lidových hnutí);

21 Nejčastěji citovanou studii zpracoval Ferdinand A. Hermens, který inspirován pádem výmarského Německa sledoval účinky proporčních systémů [Fiala 2004: 52–53].

2. dvoukolový většinový systém podporuje systém mnoha stran, které jsou pružné, závislé a relativně stabilní (a to bez výjimek);
3. relativně většinový jednokolový systém podporuje dvoustranický systém, v rámci kterého u moci alternují dvě hlavní nezávislé strany [ibid.: 205].

Jakkoli Duverger definoval účinky proporčních a dvoukolových systémů, přesto největší pozornost věnoval třetí z uvedených tezí, kterou jako jedinou sám označil za tvrzení blížíící se sociologickému zákonu. V rámci jednokolového většinového systému typu „vítěz bere vše“ (*first-past-the-post*) pak definoval základní pojmy jako proces *polarizace* (opakem k němu proces *depolarizace* v rámci proporčních systémů), *mechanický a psychologický faktor* (a s nimi spjaté strategické chování voličů i politických stran). Až postupem času byly Duvergerovy myšlenky, které prošly důkladným kritickým hodnocením, upřesňováním i naprostým odmítnutím, rozšířeny i o problematiku dvoukolového hlasování a významně zpřesněny důsledky jeho fungování.

1.4.1. Multiplikace a fragmentace stranického systému

Samy Duvergerovy teze jasně a srozumitelně ukazují, jak odlišně se chová absolutně většinová varianta volebního systému od relativně většinové varianty s jedním kolem. Dvoukolovými systémy se Duverger příliš podrobně nezabýval a sám přiznával možnou vágnost svých dosavadních tvrzení s odvoláním se na nedostatek potřebného souboru relevantních dat. Počet zemí užívajících dvoukolový volební systém nebyl do 50. let 20. století příliš vysoký, výsledky voleb byly navíc pokřiveny různou mírou omezení volebního práva a nejednotností zavedených volebních pravidel (tzn. jednomandátové versus vícemandátové volební obvody, otevřené versus uzavřené druhé kolo apod.) Tyto zmíněné problémové faktory pak znemožňovaly odvození obecně platných tezí o působení dvoukolových systémů [Duverger 1978: 239].

Podle druhé Duvergerovy teze tenduje absolutně většinový systém se dvěma koly k ustavení multipartijního systému. Na první pohled tedy mezi účinky dvoukolového systému a systému proporční reprezentace nespatoval žádný markantní rozdíl.²² Určité diference však definoval v souvislosti s charakterem vnitřní organizace stran. Na rozdíl od vnitřně homogenních stran působících v rámci proporčních systémů přiřkl stranám v dvoukolovém systému vlastnosti jako pružnost, závislost a relativní stabilita. Z hlediska vnitřní struktury jsou tedy politické strany značně heterogenní a nedisciplinované, tzn. vnitřně rozštěpené do různých stranických frakcí nesoucích rysy individualismu. Naopak vnější chování politických stran je závislé ve smyslu tendence sdružování se do (před)volebních aliancí za účelem zajištění zisku mandátů [ibid.: 243]. Tezi o dvoukolovém systému a multipartismu později komentoval Giovanni Sartori a poukázal na možnost Duvergerova přílišného zaměření se na model III. francouzské republiky s jejím nestrukturalizovaným a fragmentovaným stranickým systémem, který mohl vyvolat pokřivené představy o fungování systému [Sartori 2001: 41].

Proces dezintegrace stranického systému Duverger přičítá existenci druhého kola voleb, které podporuje frakcionalizaci spektra politických stran i frakcionalizaci počtu nominovaných kandidátů

²² Duverger v této souvislosti připouštěl, že poměrný systém je v porovnání s většinovým dvoukolovým systémem náchylnější k produkci vyššího počtu stran.

do voleb [Duverger 1978: 220]. Že se jedná pouze o tendenci, dokládá sám Duverger na příkladu Belgie v průběhu 19. století, kde se až do roku 1894 udržoval ryze dvoustranický formát. Na rozdíl od francouzských voleb však probíhaly volby belgické ve vícemandátových obvodech s postupem výhradně dvou nejúspěšnějších kandidátních listin do druhého kola. Za efektem polarizace Duverger spatřoval výjimečnou vnitrostranickou strukturu, která vykazovala vysokou míru homogenity, disciplíny a pevného hierarchického uspořádání. Stabilitu belgických politických stran navíc posiloval charakter elektorátu, jež byl rovněž duálně rozdělen na přívržence dvou hlavních politických sil v zemi. Pro vznik nových stran proto nezbýval vůbec žádný prostor. Za faktory schopné účinně vzdorovat multiplikačnímu efektu dvoukolových systémů Duverger označil tamní stabilní stranický systém, disciplinované politické strany a vysoký stupeň stranické identifikace belgického elektorátu.

Později se studiu problematiky polarizace a depolarizace stranického systému v prostředí dvoukolového systému věnovala dvojice André Blais a R. K. Carty.²³ Na rozdíl od Duvergera však jako rozhodující faktor stanovili velikost volebních obvodů. V případě jednomandátových volebních obvodů souhlasili s druhou Duvergerovou tezí o tendenci k multipartijnímu systému. Obvody vícemandátové však ve spojení s dvoukolovým volebním systémem produkují výrazně odlišné výsledky vedoucí k silné polarizaci voličských hlasů mezi dvě hlavní politické strany a k silné podrepräsentaci třetích stran.²⁴ Blais a Carty nenalezli příčinu de/polarizace stranického systému pod pravidly dvoukolového hlasování v individualitě vnitřních podmínek konkrétního prostředí, ale v součinnosti mechanického (velikost volebních obvodů) a psychologického (strategické chování politických stran a voličů) faktoru tohoto volebního systému [Blais, Carty 1991: 89].

1.4.2. Multiplikace nominovaných kandidátů do prvního kola voleb

Trendu vyššího počtu kandidátů nominovaných do voleb si všiml již Duverger v souvislosti americkými primárními volbami, když upozornil na diference ve volebním souboji kandidátů. V případě stranických primárek konaných pod pravidly relativně většinového jednokolového systému měl počet nominovaných kandidátů tendenci k prosazení dvou hlavních soupeřů, za které se postavily vzájemně protichůdné skupiny přívrženců. Nicméně v primárkách založených na absolutně většinovém systému se dvěma koly se zřetelně projevoval trend štěpení strany do více názorových frakcí, které nominovaly a podporovaly vždy svého kandidáta [Duverger 1978: 220].

Podle Shugarta a Careyho multiplikaci počtu nominovaných kandidátů způsobuje příliš vysoký volební práh, který politické strany vnímají jako reálně nepřekonatelný, takže první kolo nepojímají jako rozhodující utkání a příležitost k zisku mandátu. Z prvního kola se tak stává jen zkušební ukáзка rozložení sil, a proto politické strany neváhají nominovat vlastního kandidáta, ačkoli nemá reálné šance na zvolení [Shugart, Carey 2003: 215]. Paradoxně tak vzniká situace, za které je vyšší pravděpodobnost vítěze opírajícího se o absolutní většinu hlasů v relativně většinovém systému, jež silně tenduje k vytvoření dvou navzájem opozičních bloků podporujících dva hlavní silné kandidáty.

²³ Primárním zájmem Blaise a Cartyho byla míra psychologického efektu jednotlivých volebních systémů na stranické systémy. Jejich šetření vycházelo z výzkumu více než 500 voleb, které se konaly ve 20 demokratických státech během zhruba jednoho století.

²⁴ Blais a Carty ve svém šetření naměřili průměrné procentní zisky hlasů následným způsobem: v relativně většinovém jednokolovém systému s jednomandátovými obvody 16,7 % hlasů a s vícemandátovými obvody 28,9 %, v absolutně většinovém systému s jednomandátovými obvody 32,9 % hlasů a s vícemandátovými obvody 8,1 % [Blais, Carty 1991: 87].

Samotná nominace kandidáta není pro politickou stranu zátěží, naopak má potenciál být efektivně proměněna v zisk. I zdánlivě neperspektivní kandidát se může souhrou náhod probojovat do druhého kola voleb a na svoji stranu přitáhnout strategické hlasy proti favoritovi voleb. I za předpokladu, že takový kandidát ve druhém kole nezvítězí, pro nominující politickou stranu je jeho účast ve druhém kole dostatečným zviditelněním v povědomí veřejnosti. Ostatně samotná kandidatura je pro malé politické strany určitým profitem, neboť jejich kandidáti prezentují existenci a fungování své strany a zároveň jsou schopni odčerpat alespoň část hlasů svým soupeřům. Tímto způsobem si i irelevantní strana může vyjednat výhodný politický obchod, v němž výměnou za budoucí podporu jednomu z postupujících kandidátů do druhého kola obdrží určité politické ústupky či úřednické posty [Rose 2000: 281, Sartori 2001: 78; Shugart, Carey 2003: 210].

1.4.3. Disproporční výsledky voleb

Většinový charakter dvoukolového systému předurčuje další z jeho efektů, kterým je disproporcionalita. Poměr mezi získanými hlasy a přidělenými mandáty pro konkrétní politické strany v rámci volebního procesu musí být zákonitě na základě většinového pravidla „vítěz bere vše“ výrazně pokřivený. Z nesouladu mezi hlasy a mandáty profitují především velké relevantní politické strany, jejichž postavení většinové volební systémy obecně zvyhodňují. Naopak v případě malých stran se zúženým okruhem elektorátu dochází k systematickému znevýhodňování a potlačování. Určitou výjimku v této tendenci představují regionální politické strany, které soustředí svůj potenciál do geograficky omezeného prostoru, v němž jsou schopny získat potřebnou podporu voličů a porazit i velké strany. Z celkového hlediska většinových systémů však ideální pozici disponují silné a velké politické strany s geograficky rovnoměrně rozloženým elektorátem [Lijphart 1994: 20; Farrell 2001: 63]. Náklady strany na získání mandátů jsou v porovnání s podmínkami v rámci poměrných systémů o mnoho vyšší. Podle Lijpharta se potenciální efektivní volební práh většinových systémů pohybuje kolem 35 % hlasů [Lijphart 1994: 21]. Tuto hodnotu však nelze jednoznačně aplikovat na dvoukolový systém, lze na ni pohlížet jako na volební práh k postupu potenciálního vítěze do druhého kola voleb.

Míra efektu disproporcionality ale není konstantní pro všechny dvoukolové systémy. Základní klasifikaci provedl Sartori, který vymezil čtyři typy dvoukolových systémů na pomyslném kontinuu síly jejich disproporčních účinků. Jako silný dvoukolový systém klasifikoval systém s uzavřeným druhým kolem, na základě kterého probíhají volby českých senátorů. Sartori tomuto typu dvoukolového systému přičetl nejvýraznější reduktivní účinky a velice efektivní podrepräsentaci malých stran bez geograficky koncentrované podpory. Střední míru disproporcionality přisoudil dvoukolovým systémům s otevřeným druhým kolem. V případě, že volební práh pro postup do druhého kola je vysoký – jako např. ve francouzských volbách v hodnotě 12,5 %, pak se jedná o spíše silný dvoukolový systém, jenž za určitých okolností umožňuje malým stranám vyjednat si na základě aliančních dohod určité politické zastoupení. Systém s nižším volebním prahem – jako např. kolem 5 až 6 % hlasů – už označuje jako spíše slabý, jelikož jeho disproporční schopnosti jsou značně limitované a ponechávají určitý prostor pro úspěch i malým stranám. Poslední variantou dvoukolových systémů jsou systémy bez definování jakéhokoli volebního prahu pro postup do druhého kola. Tyto systémy definuje jako slabé, protože disponují jen minimálními reduktivními schopnostmi [Sartori 2001: 80–81].

Míra disproporcionality, jak upozorňuje Fisichella, však závisí i na celkových volebních výsledcích. Kdyby za určitých podmínek došlo jen k mírné nadreprezentaci největší strany a naopak silné podreprezentaci další velké strany,²⁵ pak by se pravděpodobně otevřel prostor pro nadreprezentaci některému ze třetích politických uskupení [Fisichella 1984: 185]. V takovém případě pak větší šanci na úspěch drží malé strany zakotvené v politickém centru. Středové postavení totiž mohou velice užitečně uplatnit jak při vyjednávání se stranami na pravici, tak se stranami na levi. Tato pivotální pozice může i malé straně pomoci obdržet relativně vysoké zisky hlasů a následně i mandátů [Fisichella 1984: 86].

1.4.4. Eliminace antisystémových stran

Jakkoli je míra disproporcionality volebního systému předem obtížně předvídatelná, s poměrnou jistotou lze stanovit, v neprospěch jakého typu politických stran bude dvoukolová varianta volebního systému působit. Vedle zmiňovaných malých politických stran s jen úzkým okruhem voličů se Fisichella i Sartori shodují na efektivní eliminaci antisystémových stran.²⁶ Fisichella dokonce definuje schopnost eliminace zisku mandátů antisystémovými stranami jako nejdůležitější účinek dvoukolových systémů, a proto je označuje doslova za „zbraň“ na antisystémové strany (*weapon against anti-system parties*) [Fisichella 1984]. Dvoukolový systém je podle Fisichelly schopen efektivní podreprezentace antisystémových stran bez ohledu na jejich velikost a důležitost ve stranickém systému do té doby, dokud se podpora takové strany nepřiblíží absolutní většině voličů²⁷ [ibid.: 183–184].

Primárním problémem antisystémových stran je striktně omezený okruh voličů, který je prakticky téměř nemožné výrazněji navýšit. Kandidát antisystémové strany je v podstatě odkázán na fixní počet stranicky loajálního elektorátu, který představuje jeho maximum hlasů v prvním i potenciálním druhém kole voleb, tzn. i za předpokladu, že dokáže postoupit do druhého kola, stagnuje na početní hodnotě elektorátu z kola prvního. Naopak prosystémový kandidát je ve druhém kole schopen přilákat na svoji stranu voliče neúspěšných kandidátů z prvního kola, kteří raději odevzdají hlas i kandidátovi s odlišnou politickou orientací, než aby přesunuli svoji volební podporu na konto antisystémové strany. Technika dvou po sobě následujících kol způsobuje, že antisystémové strany si připisují výrazně méně mandátů než při poměrném převedení reálné podpory voličů na mandáty – např. aplikací systému poměrného zastoupení s nepříliš většinovými účinky [Fisichella 1984: 183–185]. „Handicap“ antisystémových stran v podobě striktně limitovaného elektorátu se tak s razancí projevuje právě ve druhém, rozhodujícím kole voleb.

25 Fisichella tuto situaci modeluje za velice specifických podmínek, tj. za přítomnosti silné antisystémové strany ve stranickém systému a její podreprezentace. Za běžných podmínek dvou hlavních stran s prosystémovým charakterem dvoukolový systém žádnou z nich výrazně nediskriminuje.

26 Problematikou antisystémovosti v rámci stranických systémů se podrobněji zabýval Sartori. Antisystémovou stranu definoval jako stranu, která se snaží podkopávat legitimitu fungujícího režimu, ať už cestou protestu či cestou hlásání odlišné ideologie. Smyslem existence takové strany není pouze změna dosavadní vlády, ale kompletní změna systému samotného vládnutí a jeho základních principů. Přítomnost antisystémové strany také Sartori definuje jako první z charakteristických znaků polarizovaného pluralismu, tzn. systému s více než pěti až šesti politickými stranami [Sartori 1976: 131–140]. Ke klasifikaci antisystémových stran více viz [Sartori 2001: 79–80].

27 Jako kritickou hranici Fisichella stanovil hodnotu oscilující kolem 35 % hlasů. V případě jejího výrazného překročení se zvyšuje pravděpodobnost, že schopnost dvoukolového systému redukovat antisystémové strany bude silně omezena.

Intenzita reduktivního účinku v neprospěch antisystémových stran však není pro všechny typy dvoukolových systémů konstantní. Sartori spojuje schopnost eliminace antisystémové strany s charakterem druhého kola volby, přesněji s výškou volebního prahu pro postup. Dvoukolové systémy pak klasifikuje do čtyř typů, které se shodují s již uvedenou klasifikací z hlediska disproporcionality. Největší schopnost vytěsnění a podprezentace antisystémových stran tedy připisuje opět sledovanému volebnímu systému, tzn. dvoukolovému systému s uzavřeným druhým kolem, který označuje za silný dvoukolový systém [Sartori 2001: 80–81]. Podobně i Fisichella na základě dat z francouzských voleb²⁸ připouští, že souboj *face-to-face* antisystémového kandidáta s prosystémovým soupeřem je o mnoho efektivnější než v případě souboje se dvěma a více prosystémovými kandidáty. V případě vyššího počtu soupeřů ve druhém kole voleb se totiž hlasy prosystémových voličů tříští, zatímco antisystémový kandidát se může spolehnout na podporu celého svého elektorátu [Fisichella 1984: 186–187]. Přesto Fisichella odmítá zjednodušení tohoto faktu do tvrzení, že za všech okolností zaručí nejefektivnější eliminaci antisystémových stran právě dvoukolový systém s uzavřeným druhým kolem. Pokud by došlo k nastavení nestandardních podmínek, kdy se ve stranickém systému prosadí vedle silné strany i podobně silná strana antisystémová, pak by uzavřený dvoukolový systém mohl vést k účinkům podobným systému FPTP a tlačit k dvoustranickému formátu. V jednotlivých volebních obvodech by pak antisystémoví kandidáti čelili kandidátům jediné prosystémové strany. Avšak potenciální tendence k bipartismu za přítomnosti silné antisystémové strany by byla pro demokratický systém vysoce nežádoucí. Fisichella a stejně tak Sartori preferují dvoukolový systém s otevřeným druhým kolem, který je díky aliančnímu vyjednávání politických stran schopen zachovat souboje *face-to-face* druhého volebního kola a zároveň je schopen udržet systém dvou a více relevantních prosystémových stran, popř. dvou vzájemně opozičních bloků [ibid.: 189].

1.4.5. Podpora vzniku a existence aliančních celků

Dosud uvedené potenciální efekty dvoukolového systému vznikaly na základě, slovníkem Maurice Duvergera, *mechanického faktoru* volebního systému, tzn. na základě pravidel převodu hlasů na mandáty, která působí v zakotveném volebním systému zcela samovolně bez zásahu jakékoli lidské manipulace či strategie [Taagepera, Shugart 1989: 65]. Nicméně vedle něj Duverger definoval *faktor psychologický*, jenž se primárně orientuje na chování voličů. Ti jsou totiž na základě své praktické zkušenosti s volbou a výsledky voleb schopni pozměnit své chování tak, aby využili potenciál volebního hlasu a neplýtvali jím²⁹ [Duverger 1978: 226]. Strategické chování však nelze vztahovat výhradně k voličům. Volební systém nastavuje základní podmínky i pro další aktéry volebního souboje – politické strany, které v čele se svými leadery mohou správnou koordinací své činnosti do velké míry ovlivnit výsledky voleb [Cox 1997: 125; Benoit 2006: 73; Blais, Indridason 2007: 193]. Psychologický faktor však začíná působit až po určité době fungování volebního systému, kdy si voliči i politické strany uvědomí účinky faktoru mechanického. Podle Taagepera a Shugarta je k projevu psychologického

28 Jako příklad Fisichella uvádí volby do francouzského Národního shromáždění z roku 1962, kdy komunisté získali celkem 41 mandátů. Okamžitě zvítězit a získat křeslo hned po prvním kole voleb se jim podařilo v devíti případech. Ve druhém kole v podmínkách souboje *face-to-face* dvou kandidátů byli úspěšní celkem desetkrát, v podmínkách tzv. trojúhelníkového souboje za přítomnosti tří kandidátů dokázali získat až 22 poslaneckých křesel [Fisichella 1984: 186–187].

29 Ve své práci *Political Parties* z 50. let 20. století hovořil Duverger o psychologickém efektu pouze v souvislosti s relativně většinovým systémem typu FPTP. Voliči postupem času zjišťují, že mechanismus volebního systému znevýhodňuje třetí politické strany, a proto svoji podporu přesouvají k jedné ze dvou hlavních stran. Počet hlasů odevzdaných třetím irrelevantním stranám se snižuje, tzn. počet propadlých hlasů se minimalizuje.

kého faktoru zapotřebí konání alespoň dvou volebních klání, která proběhla podle stejných pravidel soutěže [Taagepera, Shugart 1989: 65].

Odborné názory na strategické chování pod pravidly dvoukolového systému prošly postupem času významnými změnami. Sám Duverger totiž pohlížel na tuto možnost spíše skepticky a připouštěl jen silně omezenou formu jakéhokoli psychologického efektu [Duverger 1978: 240]. Postupem času však vykrytalizoval názor, že dvoukolové hlasování skýtá dostatek prostoru pro strategické hlasování jak na úrovni voličů, tak na úrovni politických stran. Blais a Indridason navíc vyslovili názor, že pohnutky politických stran důkladně pochopit volební systém a jeho strategické příležitosti jsou silnější, než je tomu v případě voličů. A právě proto upřednostnili důležitost strategického chování politických stran³⁰ [Blais, Indridason 2007: 193].

Reakce stran na dvoukolový volební systém může nabývat různých podob, od fúzování stran do jedné velké politické strany přes volné sdružení stran do aliančního celku až po veřejnou výzvu ke strategické volbě či omezení počtu nominovaných kandidátů. Přesto se jako nejvýhodnější a nejpřitažlivější varianta strategického chování prezentuje utváření volebních aliancí neboli volebních koalicí³¹ [Blais, Indridason 2007: 193]. Hlavní výhodou volební aliance je její charakter volného sdružení politických stran, které nevyžaduje narušení stranické identity a integrity. Velice elegantně se navíc vyhýbá rizikům spojeným se slučováním stran, jež se neobejde bez dohod o image nové strany, jejím názvu, ideologické pozici a především o osobě stranického leadera a vedení strany. Kromě toho také volební aliance představuje většího aktéra, než kdyby strany vstupovaly do voleb jednotlivě [Blais, Indridason 2007: 193]. Pokud tedy politické strany vidí v aliančním sdružení možnost maximalizovat své zisky a vyjít z voleb s lepšími výsledky, pak jsou ochotny do takovéto aliance vstoupit. Relevantním stimulem pro formování koalic je také stupeň alianční koordinace opozičního bloku [ibid.: 195].

Podpora vzniku a existence aliančních sdružení není v rámci skupiny dvoukolových systémů stejně intenzivní, ale fluktuuje v závislosti na charakteru druhého kola voleb. Ideální příležitost poskytuje dvoukolový systém s otevřeným druhým kolem, v rámci kterého volební aliance funguje na principu dohody stran o nominaci společných kandidátů v jednotlivých obvodech či recipročním stahování kandidátů v druhém kole tak, aby se alianční partneři vzájemně neobírali o hlasy voličů. Systém s uzavřeným druhým kolem pro alianční vyjednávání ponechává o mnoho užší prostor. Postup výhradně dvou kandidátů do druhého kola zcela neguje možnost recipročního stahování kandidátů a možnosti aliančního vyjednávání jsou omezeny jen na vyjádření veřejné podpory od vyřazených kandidátů či na nominaci společného kandidáta hned do prvního kola voleb. Proti poslední zmíněné možnosti předvolební spolupráce aliančních partnerů však ostře vystupuje Sartori, podle kterého nominací vlastního kandidáta do voleb strany demonstrují voličům svoji existenci. Absence strany ve volbách by tak mohla znamenat, že se politická strana začne postupně z paměti voličů vytrácet a svým chováním v podstatě přispívá k vlastnímu zániku. Sartori obecně preferuje vznik aliancí až v době, kdy jsou známy výsledky prvního kola voleb a politické strany tak mohou racionálně řídit své další kroky. Alianční dohody vznikající na „zelené louce“ před prvním kolem voleb

30 Svoje přesvědčení opírají Blais a Indridason o tvrzení, že volební výsledky nastavují politickým stranám a jejich stranickým leaderům podmínky pro jejich další působení na politické scéně.

31 Termíny aliance a koalice jsou v textu užívány v zaměnitelném významu a není mezi nimi činěn žádný rozdíl. Pod těmito pojmy se rozumí sdružení politických stran za účelem volební spolupráce, která po volbách může přerůst ve spolupráci na úrovni parlamentu či vlády.

jsou proto podle jeho názoru nežádoucí [Sartori 2001: 78]. Naopak Blais a Indridason upřednostňují formování aliancí právě před prvním kolem voleb. Podle jejich názoru totiž společný alianční kandidát vstupující hned do prvního volebního kola omezuje štěpení hlasů mezi ideologicky blízké strany a zvyšuje tak svoje šance na vítězství [Blais, Indridason 2007: 195].

Shugart a Carey pak zastávají k formování aliancí v rámci absolutně většinového systému se dvěma koly protichůdné stanovisko, které již bylo zmíněno v souvislosti s problematikou multiplikace nominovaných kandidátů do voleb. Na základě svého výzkumu prezidentských voleb zhodnotili uzavřený dvoukolový systém jako zcela nepřátelský k formování aliančních sdružení z důvodu příliš vysokého volebního prahu ve výšce 50 % a jednoho hlasu. Zároveň poukázali na skutečnost, že v případě snížení této hranice na 40% volební práh, dojde k oživení aliančního vyjednání a efektivnímu vzniku volebních koaličních uskupení [Shugart, Carey 2003: 210].

1.4.6. Taktické hlasování voličů

Podobně jako politické strany jsou i voliči schopni chovat se tak, aby maximalizovali sílu odevzdaného volebního hlasu. Ani u taktického hlasování však v případě dvoukolových systémů nevládně jednotný odborný názor. Zatímco jeden názorový proud preferuje jako ideální dobu strategického chování voličů v intermezzu mezi prvním a druhým kolem, druhý názorový proud jej posouvá už před první kolo voleb. Hlavním představitelem prvně zmíněné koncepce je Giovanni Sartori, který dvoukolový systém vyzdvihuje především z důvodu jeho schopnosti poskytnout voliči cennou informaci o výsledcích prvního kola, tzn. o aktuálním rozložení sil mezi postupující kandidáty. Dvoukolový systém proto podle Sartoriho poskytuje voliči unikátní příležitost zkombinovat svobodnou volbu s volbou racionální. V prvním kole totiž volič může libovolně nakládat se svým hlasem a zcela svobodně volit svého nejvíce preferovaného kandidáta, omezen je přitom jedinou restrikcí v podobě stanoveného volebního prahu pro postup kandidátů do druhého kola. Před druhým kolem je volič seznámen s průběžnými výsledky prvního kola a je schopen racionálně rozhodovat, který z postupivších kandidátů je mu nejbližší a který má zároveň reálnou šanci na vítězství. Primárně už se tedy volič neorientuje na základě svých preferencí, ale bere v úvahu i preference ostatních spoluvoličů. První kolo proto Sartori označuje za selekci, při které dochází k zúžení seznamu nejvíce preferovaných kandidátů bez konečného vítěze voleb.³² Druhé kolo pak nazývá elekcí neboli skutečnou volbou, neboť z ní už musí vzejít konečný vítěz voleb³³ [Sartori 2001: 75–76].

V opoziční roli vůči této koncepci stojí druhý názorový proud reprezentovaný Garry Coxem, který je přesvědčen, že dvoukolový systém vyvíjí stejně velký tlak na strategické hlasování voličů jako relativně většinový systém typu FPTP. Voliči se podle něj mohou chovat strategicky už v prvním volebním kole. Jedním dechem však Cox dodává, že taktické hlasování ve dvoukolovém systému nezbytně vyžaduje racionální voliče (tzn. voliče, kteří se zaměřují výhradně na výsledek voleb), uzavřené druhé kolo voleb (tzn. postup výhradně dvou kandidátů s nejvyššími zisky z kola prvního) a nominaci alespoň tří kandidátů [Cox 1997: 123, 137]. Coxův racionální volič je takový, který usiluje

32 S výjimkou případu, kdy jeden z kandidátů získá potřebnou absolutní většinu hned v prvním kole a je zvolen.

33 Obdobně problematiku taktického hlasování voličů ve dvoukolovém systému vnímá i Pippa Norris. První kolo voleb popisuje jako upřímné vyjádření preferencí, tedy hlasování srdcem (*voting with the heart*), druhé kolo vnímá jako volbu racionální, tj. hlasování hlavou (*voting with the head*) [Norris 2004: 49].

o maximalizaci užitečnosti svého hlasu, a proto nemůže brát v úvahu pouze vlastní preference, ale musí předvídat preference ostatních voličů hned od počátku volebního procesu, znát aktuální politickou situaci a odhadovat šance jednotlivých kandidátů na vítězství [Cox 1997: 126].

Strategické hlasování podle Coxe závisí na předpokladu, zda má některý z nominovaných kandidátů šanci zvítězit ziskem absolutní většiny hlasů hned v prvním kole voleb. Pokud je racionální volič přesvědčen, že jeho preferovaný kandidát má tak širokou podporu a je okamžitého vítězství schopen, potom jej jednoduše podpoří svým hlasem. V případě, že taková možnost reálná není, je úkolem racionálního voliče zajistit svému preferovanému kandidátovi do druhého kola takového soupeře, kterého dokáže snadněji porazit. Primárním cílem voliče v této situaci není volit za každou cenu svého preferovaného kandidáta, ale zajímat se o to, kdo bude ve druhém kole jeho rivalem [ibid.: 127, 130]. Pokud je volič přesvědčen, že jeho kandidát má dostatečnou podporu stranického elektorátu k postupu do druhého kola, přistupuje k poněkud riskantní strategii a svůj hlas odevzdává ve prospěch takového protikandidáta, který mu bude ve druhém kole snadnějším soupeřem [ibid.: 129].

Počet kandidátů s potenciální šancí na postup do druhého kola Cox opět odvozuje od situace v relativně většinovém systému, v němž jsou voliči schopni určit dva nejsilnější kandidáty a mezi ně následně rozdělit převážnou většinu hlasů. Ve dvoukolovém systému je tento počet podle Coxe rozšířen na tři kandidáty,³⁴ které voliči determinují jako potenciální favority voleb. Ostatní kandidáti, jejichž preference se propadnou na čtvrtá a následující místa, budou silně postiženi strategickou dezercí voličů a jejich zisky hlasů se budou pohybovat v nízkých číslech. Strategickým přesunutím pozornosti k hlavním favoritům voleb voliči omezují plýtvání svými hlasy [ibid.: 128].

Strategické chování voličů je v případě dvoukolového systému poměrně komplikovanou záležitostí, protože klade na elektorát vysoké intelektuální požadavky spojené se zájmem o politiku, kvalitní informovaností o volební náladě veřejnosti a také perfektním pochopením mechanismu a účinků dvoukolového volebního systému. Voliči bez zájmu o tyto aspekty se při volbě mohou krátkozrace řídit jen svými preferencemi, ačkoli reálné důsledky jejich volby mohou být protichůdné k jejich původnímu očekávání [ibid.: 135].

1.4.7. Nízká volební účast především ve druhém kole voleb

Se stále se snižující volební účastí se v současné době potýká snad celý evropský kontinent bez ohledu na konkrétní typ voleb. Nízká participace občanů ve volebních místnostech bývá tradičně zdůvodňována nespokojeností, znechucením veřejnosti politikou, nezájmem a slabou až nulovou stranickou iden-

³⁴ Numerický počet kandidátů Cox vyvozuje z pravidla $M + 1$, jež je užíváno v rámci relativně většinového systému typu FPTP při fungování psychologického faktoru. Hodnota M v tomto případě odpovídá velikosti volebního obvodu [Cox 1997: 99]. V jednomandátových volebních obvodech při systému typu FPTP tedy voliči soustředí svoji pozornost na dva nejsilnější kandidáty voleb, čímž dochází k minimalizaci zisku hlasů pro třetí kandidáty. V případě uzavřeného dvoukolového systému se hodnota M rovná počtu postupujících kandidátů do druhého kola voleb, tzn. dvěma kandidátům. Odvození pravidla $M + 1$ lze s jistou mírou zjednodušení pojmout tak, že první volební kolo představuje volbu ve dvoumandátovém obvodu, protože právě dva kandidáti mohou v prvním kole „zvítězit“ a postoupit do kola druhého. Strategicky uvažující voliči tedy svoji podporu rozdělují mezi tři kandidáty s největší šancí na postup do druhého kola, čtvrté kandidáty postihuje strategická dezercce voličů z důvodu omezení plýtvání hlasy [ibid.: 127–128].

tifikací. Část nevoličů ale může tvořit i skupina občanů, kteří jsou spokojeni se současným stavem v zemi a nepřejí si žádné změny oproti aktuální situaci.

V případě dvoukolového systému je však riziko narůstajícího nezájmu o volby vyšší – a to především ve druhém volebním kole. Ačkoli právě druhé kolo je (v případě jeho konání) rozhodující pro udělení mandátu, nutnost opakované volební účasti v časově krátkém horizontu vyvolává „únavu“ voličů a část se jich do volebních místností nemusí znovu dostavit. Pokles počtu aktivních voličů ve druhém kole může způsobit i další faktor, na který upozorňuje Fisichella. Omezený počet kandidátů postupujících do druhého kola totiž nemusí vyhovovat stranicky silně loajálnímu elektorátu, jenž v případě vypadnutí jeho preferovaného kandidáta odmítne volit kohokoli jiného, i kdyby se jednalo o kandidáta ideově blízkého [Fisichella 1984: 187]. Vysoký stupeň stranické identifikace voličů tak v případě dvoukolového systému může působit proti aktivitě voličů.

Důsledkem nízké volební účasti však mohou být významně pokřivené výsledky voleb a rozložení politických sil v zemi, které nebude korespondovat s náladami veřejného mínění. V případě absolutně většinového systému se navíc může stát diskutabilním, zda zvolení jedinci skutečně disponují natolik vysokou podporou společnosti, kterou jim „slibuje“ volební systém. Při nízké volební participaci mohou mezi nadpoloviční většinou veřejnosti a nadpoloviční většinou aktivních voličů nastat propastné rozdíly. Zůstává pak otevřenou otázkou, zda zvolení kandidáti požívají skutečně takové legitimacy, na základě které byli do svých funkcí ustaveni. Nízká volební účast, především v rámci druhého kola voleb, tak bývá označována za hlavní negativní rys systému [Farrell 2001: 64–65; Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 44; Norris 2004: 49].

1.5. Profil „ideálního“ kandidáta v prostředí dvoukolového systému s uzavřeným druhým kolem

Závěrem lze shrnout dosavadní teoretické poznatky o absolutně většinovém systému se dvěma koly a promítnout je do osobnosti kandidáta, který se v daném volebním obvodu uchází o mandát. Jakými vlastnostmi by tedy měl potenciální vítěz např. českých senátních voleb disponovat?

Z důvodu disproporčních účinků uzavřeného dvoukolového systému by se mělo bezesporu jednat o kandidáta nominovaného silnou politickou stranou s rovnoměrně rozloženým, početným a disciplinovaným elektorátem. Z ideologického hlediska by ale tato strana neměla být stranou anti-systémovou, tzn. stranou nacházející se na extrémních pólech politického spektra, která prosazuje myšlenky odporující současnému systému. Ani osobnost samotného kandidáta v rámci jeho strany by neměla provokovat veřejnost příliš vyhraněnými názory. Dvoukolové hlasování totiž vykazuje tendence k dostředivé politice a zvýhodňuje názorově spíše umírněné kandidáty, kteří mají u většího voličů větší sympatie než kandidáti ostře názorově vyhranění.

Zároveň nelze opominout skutečnost, že uzavřený dvoukolový systém je v současné praxi aplikován výhradně v jednomandátových volebních obvodech, které vyvolávají velkou personalizaci voleb. Proto jsou důležitými faktory, které mají silný vliv na zvolení kandidáta, také jeho osobnostní rysy a vlastnosti. Mezi nimi by určitě nemělo chybět silné charisma kandidáta, schopnost oslovit, zaujmout a přesvědčit veřejnost o své kompetentnosti a dovednostech. Kandidát by navíc měl být známou osobností mezi voliči svého volebního obvodu, znát tamní problémy a prezentovat ochotu a způsoby jejich řešení.

2. Volební výsledky

Tomáš Lebeda

2.1. Kandidáti do Senátu

Během dosavadní existence českého Senátu kandidovalo do této komory v sedmero volbách v letech 1996 až 2008 celkem 1685 kandidátů. Včetně doplňovacích voleb, které se konají mimo řádné podzimní termíny v sudých letech, se během této doby uskutečnilo celkem 250 volebních klání. To znamená, že postupně bylo v jednomandátových volebních obvodech zvoleno 250 senátorů. V prvních volbách v roce 1996 bylo poprvé a také naposledy voleno všech 81 senátorů najednou. Pouze v tomto jediném případě se senátní volby konaly ve všech volebních obvodech po celém území České republiky v jediném termínu. Senát, jakožto nerozpuštělná komora mající mimo jiné napomáhat k zajištění kontinuity a stability politického systému ČR, je koncipován tak, že se každé dva roky obměňuje pouze třetina senátorů volených na šestileté volební období. Volby se tak od roku 1998 konají vždy v sudé roky na podzim pouze ve třetině volebních obvodů. V každých následujících řádných volbách pak již bylo voleno pouze 27 senátorů, tj. třetina celkového počtu členů horní sněmovny. V sedmi případech se pak konaly volby doplňovací z důvodu předčasného uprázdnění mandátu. Důvodem bylo zvolení senátorů do Evropského parlamentu, nebo jejich úmrtí.

Zájem o kandidaturu do Senátu se během sledovaných sedmero voleb sice dramaticky neměnil, přesto však můžeme pozorovat jisté rozdíly v průměrném počtu kandidátů ucházejících se o jeden senátorský mandát. V roce 1996 kandidovalo do Senátu 568 kandidátů. Byl to nejvyšší počet kandidátů v historii, což však bylo dáno skutečností, že se volby konaly ve všech volebních obvodech najednou a nikoli pouze v jejich jedné třetině. Přesto se však na dlouhou dobu jednalo o nadprůměrný zájem o kandidaturu do horní sněmovny. V průměru připadalo na jeden volební obvod 7 kandidátů (přesný průměr: 7,01). To bylo více než v následujících trojích po sobě jdoucích volbách, přičemž hned volby 1998 přinesly viditelný propad a rekordně nejnižší počet kandidátů. V průměru se tehdy o jeden mandát ucházelo pouhých 5 kandidátů (přesný průměr: 5,07). Poté začal počet kandidátů mírně stoupat (volby 2000: 5,93 kandidátů na obvod, 2002: 6,22 kandidátů na obvod). Průměrný počet kandidátů na jedno volené senátorské křeslo poprvé přesáhl počáteční rekordní hodnoty z roku 1996 ve volbách 2004 (7,3 kandidátů na obvod). Vrcholem zájmu o zvolení do Senátu byl zatím rok 2006 (7,56 kandidátů na obvod), přičemž poslední volby v roce 2008 přinesly jen mírný pokles (7,41 kandidátů na obvod). Pokud bychom rozdělily veškeré dosud konané volby na jednotlivé uzavřené cykly, ve kterých postupně proběhnou volby ve všech 81 obvodech, pak první volby zjevně přitáhly větší počet uchazečů o senátorské křeslo, než tomu bylo ve druhém volebním cyklu, tedy ve stejných volebních obvodech při následujících trojích volbách (1998,

2000 a 2002).³⁵ Teprve až třetí cyklus voleb, tedy volby 2004, 2006 a 2008, přinesl vyšší a zatím rekordní zájem o kandidaturu do Senátu (197, 204, resp. 200 kandidátů v jednotlivých letech).

Jak si popsané výkyvy počtu kandidátů v jednotlivých letech vysvětlit? Nejvýraznější změnou byl propad po prvních volbách ze sedmi na pět kandidátů v průměru kandidujících v jednom obvodu. Tento prudký pokles lze vysvětlit více způsoby. Volby v roce 1998 se konaly ve třetině volebních obvodů pouhé dva roky poté, co si voliči zvolili své první senátory. Zájem kandidovat mohl být za těchto okolností menší. Hlavní příčinou však patrně byla volební strategie menších politických stran sdružených do tzv. Čtyřkoalice (KDU–ČSL, DEU, ODA a US). Čtyřkoalice vznikla jako reakce na tzv. Opoziční smlouvu, kterou uzavřela vládní ČSSD s opoziční ODS. Dohoda umožňovala vítězné straně vládnout za tiché podpory nejsilnější opoziční strany. ODS na oplátku získala řadu významných kontrolních pozic v nejrůznějších politických a ekonomických strukturách. Malé čtyřkoaliční strany koordinovaly nominace kandidátů a do každého volebního obvodu nasazovaly pouze jediného společného kandidáta, aby se hlasy pro menší pravicové strany netříštily. Tato strategie byla velmi účinná, jak uvidíme později. Mimo jiné také vedla ke snížení počtu kandidátů. Čtyřkoalice nasadila své společné kandidáty ještě ve volbách 2000. Podobné dohody menších subjektů se pak objevovaly i nadále, ale stále s menší intenzitou. To je patrně právě i na postupném nárůstu počtu kandidátů, který vrcholí rokem 2006.

Kdo může kandidovat do Senátu? Pasivní volební právo a další pravidla pro kandidaturu do Senátu definuje Ústava ČR a Zákon o volbách do Parlamentu České republiky (247/1995 Sb.). „Do Senátu může být zvolen každý občan České republiky, který má právo volit a dosáhl věku 40 let.“ [Ústava ČR, čl. 19, odst. 2]. Kandidovat mohou jak kandidáti registrovaných politických stran (případně jejich koalic), tak nezávislí kandidáti. Nezávislí kandidáti však musí připojit podpisy tisíce voličů z obvodu, kde se chtějí ucházet o mandát. Každý kandidát může kandidovat pouze v jednom volebním obvodu a je povinen složit kauci 20 000 Kč, která mu je po volbách navracena, jestliže v prvním kole získá alespoň 6 % platných hlasů.

Uvážíme-li, že se od počátku existence českého Senátu konalo 250 volebních klání o 250 mandátů, měla každá z politických stran možnost nasadit své kandidáty až ve 250 případech. Není bez zajímavosti podívat se na to, jak této příležitosti jednotlivé strany využily. Celkový přehled přináší tabulka 2.1.

Komunisté nevynechali ani jednu šanci navrhnout svého kandidáta a jsou jedinou politickou stranou, jejíž kandidáti se zúčastnili volebního souboje ve všech obvodech a ve všech termínech v historii českých senátních voleb. Pouze v jediném případě vynechala příležitost nominovat své kandidáty nejsilnější pravicová strana ODS. Nepostavila svého kandidáta v roce 2002 v obvodě č. 54 Znojmo. Tím nepřímo podpořila kandidáta Nezávislých a ředitele největší české soukromé televizní stanice Nova – Vladimíra Železného. O motivech tohoto kontroverzního rozhodnutí se však pouze spekulovalo. Vladimír Železný byl zvolen hned v prvním kole voleb. V roce 1996 však nakonec kandidovalo taktěž o jednoho kandidáta ODS méně. V obvodě č. 60 Brno-město ODS těsně před volbami stáhla svého kandidáta Jiřího Pejchla, protože se proti němu v médiích objevila obvinění, která ne-

35 Prvním volebním cyklem míníme volby 1996, kdy se volilo do celého Senátu. Druhým cyklem míníme volby 1998, 2000 a 2002, kdy se postupně po třetinách Senát poprvé obměnil. Třetí cyklus pak představují volby 2004, 2006 a 2008, kdy se v jednotlivých obvodech konaly volby potřetí.

dokázal přesvědčivě vyvrátit. ODS pak s nepřilíživou velkou chutí podpořila kandidáta KDU–ČSL, dlouholetého poslance Jana Zahradníčka. Ten také zvítězil, byť velmi těsně, již v prvním kole voleb. Jak je patrné, v obou případech šlo o kandidáty, kteří byli natolik silní, že získali mandát již v prvním kole. Nenasazení nebo stažení kandidáta ODS oběma výrazně usnadnilo zvolení.

ČSSD postavila během sledovaného období celkem 247 svých kandidátů. Kandidáti sociální demokracie se neobjevili pouze v obvodech č. 73 Frýdek-Místek a č. 4 Most v roce 1996 a v obvodě č. 51 Žďár nad Sázavou v roce 2002. V případě prvních senátních voleb 1996 v Mostu však šlo o podporu nezávislého kandidáta, předsedy Českomoravské konfederace odborových svazů Richarda Falbra. Ten ve druhém kole zvítězil a následně vstoupil do klubu senátorů ČSSD. V dalších volbách již kandidoval přímo za ČSSD.

Tabulka 2.1. Přehled počtu nominovaných kandidátů v letech 1996–2008

	Navrhující strana		Volební strana	
	Počet nominovaných kandidátů	Využití příležitosti kandidovat (v %)	Počet nominovaných kandidátů	Využití příležitosti kandidovat (v %)
KSČM	250	100,0	250	100,0
ODS	248	99,2	248	99,2
ČSSD	247	98,8	247	98,8
KDU–ČSL	120	48,0	133	53,2
NK	116	X	116	X
SZ	67	26,8	67	26,8
NEZ	62	24,8	62	24,8
ODA	59	23,6	62	24,8
Čtyřkoalice	54	21,6	27	10,8
SNK–ED (SNK)	45	18,0	44	17,6
ČSNS	34	13,6	34	13,6
US–DEU (US)	26	10,4	46	18,4
DEU	20	8,0	21	8,4
SŽJ	15	6,0	15	6,0
SDŽ	15	6,0	15	6,0
NEZ–DEM	14	5,6	14	5,6
21	12	4,8	12	4,8
SOS	8	3,2	8	3,2
SD–SN	7	2,8	9	3,6
LiRA	6	2,4	6	2,4
CZ	5	2,0	5	2,0
NSK	3	1,2	3	1,2
ostatní	252	X	241	X
Total	1685		1685	

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Vyjma tři dlouhodobě nejsilnějších parlamentních stran žádný jiný subjekt nepostavil tolik kandidátů, aby se přiblížil celkovému počtu volebních soubojů, kterých bylo od roku 1996 celkem 250. Ze zbylých stran největší počet kandidátů navrhla KDU–ČSL. Za ni, jako za volební stranu, kandidovalo 120 kandidátů, avšak navrhuje stranou byla pro 133 kandidátů. Tento rozdíl je dán účastí KDU–ČSL ve Čtyřkoalici. V roce 2000 byla Čtyřkoalice pro všechny své kandidáty volební stranou, ale navrhuje stranami byly jednotlivé členské strany (KDU–ČSL, US, DEU a ODA). Ve skutečnosti však lidovci nominovali kandidátů ještě více. V roce 1998 totiž byla pro čtyřkoaliční kandidáty Čtyřkoalice nejen volební stranou, ale i navrhuje stranou. Volič tak mohl původ kandidáta rozeznat pouze na základě jeho stranické příslušnosti. Podobně komplikovaná je situace i u kandidátů US (US–DEU), DEU a ODA. Přesto se KDU–ČSL, jako jediná z dlouhodobě etablovaných parlamentních stran, rozhodla nenominovat své kandidáty do více než dvou pětin volebních soubojů. Jako malá strana, která je v některých regionech zcela marginální, se proto často rozhodla podpořit kandidáty jiných, obvykle malých pravicových stran. Počty nominovaných kandidátů ostatními politickými strany jsou patrné z tabulky 2.1.

Narozdíl od voleb do Poslanecké sněmovny nebo od jakýchkoli jiných voleb v ČR, kde strany podávají kandidátní listiny, vybírají si voliči v senátních volbách přímo mezi jednotlivými kandidáty. Stranická příslušnost kandidáta nemusí být jediným kritériem volby. Proto je podstatné představit profil kandidátů do Senátu. Z volebních databází ČSÚ známe jejich věk, pohlaví, do jisté míry i vzdělání. Ve veřejných zdrojích lze dohledat další životopisné údaje.

Vzhledem k vyšší věkové hranici pasivního volebního práva do Senátu oproti Poslanecké sněmovně není překvapující, že věk kandidátů do Senátu je obecně vyšší. Průměrný věk kandidátů do Poslanecké sněmovny se pohybuje přibližně mezi 45 až 48 roky.³⁶ Ještě trochu nižší průměrný věk jsme pak zaznamenávali v polistopadových volbách do České národní rady v letech 1990 a 1992 (44,8 resp. 44,4), což patrně souviselo se specifickou situací a větším zájmem mladších ročníků o parlamentní politiku. Naproti tomu průměrný věk kandidátů do Senátu činí 53,7 roku. Není sice v čase zcela konstantní, mírně kolísá, ale žádný trend vedoucí k omlazování kandidátů nebo naopak k jejich „stárnutí“ zde neexistuje. Průměrný věk kandidátů v jednotlivých volebních letech přináší tabulka 2.2.

Stejná tabulka 2.2 nás také informuje o podílu žen mezi kandidáty. V prvních dvou letech 1996 a 1998 bylo zastoupení žen mezi kandidáty velmi malé a tyto dva roky jsou jedinými, které se dostávají pod průměrnou hodnotu 14,2 % žen za celé sledované období. Rok 2000 přináší razantní skok téměř na dvojnásobnou hodnotu oproti předchozím volbám 1998 (z 8,8 % na 16,3 %). Od té doby podíl žen kolísá, drží se nad průměrem za celé sledované období, ale jednoznačný trend směřující k většímu nebo menšímu zastoupení žen mezi uchazeči o senátorské posty po roce 2000 sledovat nemůžeme. Přesto je z grafu 2.1, který sleduje celé období od roku 1996, patrný dlouhodobý nárůst. Vrcholem byl rok 2006, kdy kandidovalo 19,1 % žen, avšak následující volby 2008 přinesly pokles (16,5 %) prakticky až na úroveň roku 2000. Tento vývoj zcela nereflexuje trend permanentně stoupajícího a celkově výrazně vyššího zastoupení žen mezi kandidáty do Poslanecké sněmovny a předtím České národní rady. Tam stoupl podíl žen ze 13,3 % v roce 1990 na 27,7 % v roce 2006.

36 Průměrný věk kandidátů byl v jednotlivých letech následující: 1996: 47,6, 1998: 47,09, 2002: 45,11, 2006: 46 let. Zdroj: Volební server Českého statistického úřadu www.volby.cz.

Tabulka 2.2. Přehled průměrného věku a podílu žen mezi kandidáty v jednotlivých volebních letech

Rok voleb	Průměrný věk	Podíl kandidujících žen (v %)	N
1996	53,8	10,4	568
1998	53,5	8,8	137
2000	52,5	16,3	160
2002	53,1	15,5	168
2004	54,2	18,8	197
2006	54,0	19,1	204
2008	54,1	16,5	200
Celkem	53,7	14,2	1634

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

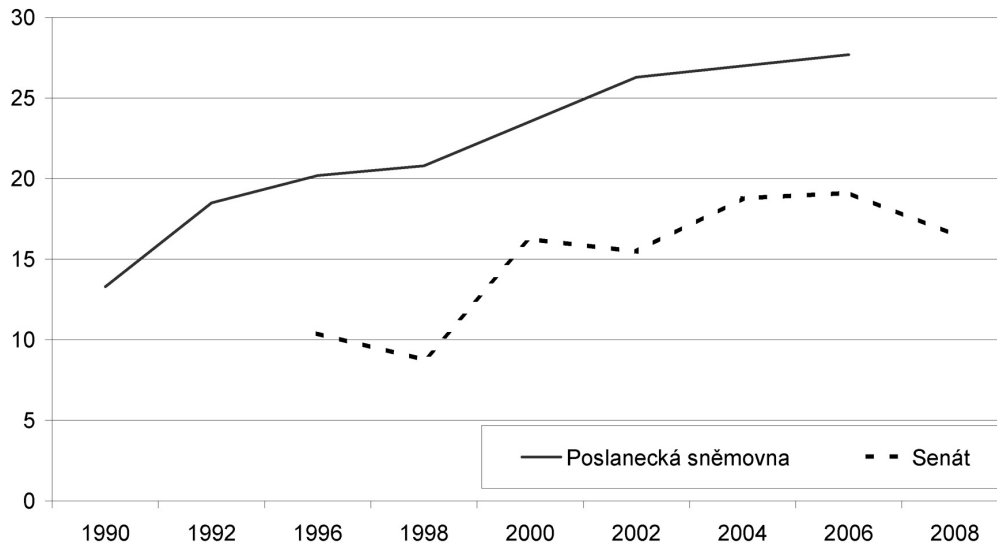
Poznámka: V přehledu jsou zahrnuty pouze řádné volby, nikoli volby doplňovací.

Nižší zastoupení žen mezi kandidáty ve volbách do Senátu ve srovnání s Poslaneckou sněmovnou lze vysvětlit zejména rozdílným volebním systémem. Většinový systém s jednomandátovými obvody více akcentuje jednotlivé kandidáty. Strany mohou mít pocit, že kvůli převládajícím stereotypům ve společnosti mohou mít kandidátky ženy horší pozici než jejich protikandidáti muži.³⁷ V poměrném volebním systému, použitém pro sněmovnu, strany sice nominují vyšší podíl žen než ve většinovém, často je však umísťují na nižší místa kandidátní listiny. Pozice lídrů a jisté volitelné posty bývají nezářídka obsazeny vyšším podílem mužů, než je průměr na celé listině. Srovnání podílu žen mezi kandidáty do obou komor Parlamentu České republiky přináší graf 2.1.

Pokud se podíváme na nejsilnější navrhující strany, zjistíme, že vůbec nejstarší kandidáty postavila ČSSD (55,3 roku). Nad průměrem 53,7 roku se ocitli i kandidáti Čtyřkoalice (54,6), KSČM (54,4) a KDU–ČSL (54,3). Nijak nepřekvapí, že v průměru nejmladší kandidáty nominovala z parlamentních stran SZ (51,4), následována ODA (52,4) a ODS (52,9). Poměrně překvapivé jsou pak údaje o podílu žen nominovaných jednotlivými stranami. Vůbec nejmenší procento jich mezi svými kandidáty měla Čtyřkoalice a to pouhých 7,4 %. Právě u této koalice by si běžný pozorovatel myslel, že dá ženám větší příležitost. Nízký podíl ale může být způsoben poměrně malým počtem kandidátů z jediných voleb 1998. Překvapující se může zdát i druhé nejnižší zastoupení kandidátek žen u ČSSD (11,7 %), která deklaruje svou vstřícnost vůči ženám a v řadě případů se snaží jejich zastoupení navýšit použitím kvót. Pod průměrem (14,1 %) zůstaly i KDU–ČSL, ODS a US–DEU. Z parlamentních stran zaznamenaly nadprůměrný, i když stále velmi nízký podíl kandidátek žen pouze ODA, KSČM a již zmiňovaná SZ. Jedinými stranami, kde ženy tvořily polovinu kandidátek, byly SOS a Politika 21, která má rovné zastoupení žen jako jedno z hlavních programových témat. Obecně lze říci, že menší neparlamentní strany mají tendenci častěji nominovat ženy, než je tomu u etablovaných sněmovních stran. Z tohoto pravidla překvapivě vybočuje LiRA, která nenominovala v senátních volbách ani jednu ženu. Sluší

37 Porovnej [Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 121].

Graf 2.1. Porovnání podílu žen mezi kandidáty do Senátu a do Poslanecké sněmovny PČR (ČNR) v jednotlivých volebních letech

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

se však dodat, že kandidátů za celou dobu postavila pouze šest. Mezi nezávislymi kandidáty, tedy těmi, kteří nebyli navrženi žádnou stranou, pak také výrazně převažují muži (88,8 %). Detaily přináší tabulka 2.3.

Senát byl ústavodárcem koncipován jako komora konzervativnější, v níž mají zasedat zkušenější a možná i rozváznější zástupci lidu. Senát bývá proto někdy přirovnáván k jakési radě starších, která sice nemá takové pravomoci jako Poslanecká sněmovna, ale má za úkol dohlížet na legislativní proces a hodnotit zákony s větším nadhledem a snad i větší životní zkušeností jeho členů. Odtud také pravidlo, že do Senátu mohou kandidovat pouze občané starší 40 let. Jaká je však opravdu politická zkušenost kandidátů do Senátu? Detailně nás s ní seznamuje tabulka 2.4.

Faktem je, že nějakou předchozí politickou zkušenost, ať na komunální, krajské, nebo celostátní úrovni měla pouze polovina kandidátů (52 %), kteří se mezi léty 1996 a 2006 o senátorský post ucházeli. Následující přehled nás s politickými zkušenostmi senátorů seznámí blíže. Je však třeba mít na paměti, že hovoříme o kandidátech, nikoli o zvolených senátorech. Zároveň je dobré si uvědomit, že jednotlivými případy, které sledujeme, jsou kandidáti v jednotlivých letech. Některé osoby se tak ve skutečnosti dostávají do přehledu dvakrát i třikrát, protože kandidovaly opakovaně.

Tabulka 2.3. Přehled průměrného věku a podílu žen mezi kandidáty jednotlivých navrhujičích stran v senátních volbách 1996–2008

	Průměrný věk všech kandidátů	N		Nominovaných žen (v %)	N
CZ	44,6	5	SOS	50,0	8
NSK	47,7	3	NSK	33,3	3
SOS	50,0	8	SNK–ED (SNK)	25,0	44
NK	51,2	116	SD–SN	22,2	9
SZ	51,8	67	CZ	20,0	5
SD–SN	52,1	9	DEU	19,0	21
ODA	52,4	62	SZ	17,9	67
US–DEU (US)	52,5	46	NEZ	16,1	62
ODS	52,9	248	KSČM	15,2	250
LiRA	53,0	6	ODA	14,5	62
KDU–ČSL	54,3	133	US–DEU (US)	13,0	46
KSČM	54,4	250	ODS	12,9	248
Čtyřkoalice	54,6	27	KDU–ČSL	12,0	133
DEU	54,9	21	ČSSD	11,7	247
SNK–ED (SNK)	55,0	44	NK	11,2	116
NEZ	55,1	62	Čtyřkoalice	7,4	27
ČSSD	55,3	247	LiRA	0,0	6
Celkem	53,7	1685	Celkem	14,1	1685

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Do přehledu byly zařazeny pouze ty navrhujičí strany, u nichž uspěl alespoň jeden kandidát. Tučně jsou pro větší přehlednost vyznačeny ty strany, které někdy byly nebo stále jsou zastoupeny v Poslanecké sněmovně.

Podíl kandidátů s nějakou dřívější politickou zkušeností se pochopitelně liší podle jednotlivých stran. Celkově nejzkušenější kandidáty nominovaly US–DEU (76,9 %), KDU–ČSL (75,9 %), SNK–ED (SNK) (73,5 %) a ODS (71,5 %). Nejčastějšími zkušenostmi byla praxe z komunální politiky, kterou v případě tří zmíněných parlamentních stran měla přibližně třetina jejich kandidátů. Bez zajímavosti není, že v případě neparlamentní SNK–ED (SNK) se jednalo o více než polovinu, přičemž prakticky všichni tito kandidáti měli zkušenosti i z pozic starostů. Vysoký podíl starostů nalezneme i mezi kandidáty ODS a US, v nezanedbatelné míře i KDU–ČSL. V případě lidovců se však častěji jedná o zkušenosti místostarostů, což je dáno pozicí této strany v komunální politice coby častého koaličního partnera silné strany, obvykle ODS. Překvapující je poměrně nízká míra politických zkušeností kandidátů levicových parlamentních stran. Přestože ČSSD ani KSČM neměly tolik příležitostí držet exekutivní pozice v obcích a krajích, počet jejich zastupitelů byl na obou těchto úrovních značný. Přesto více než dvě pětiny jejich kandidátů do Senátu neměly žádnou politickou zkušenost. Zcela nejnižší míru politických zkušeností měli pochopitelně nezávislí kandidáti, byť i mezi nimi se našla řada především komunálních politiků. S politickými zkušenostmi kandidátů navržených jednotlivými politickými stranami nás v celkovém přehledu seznamuje tabulka 2.4.

Tabulka 2.4. Kandidáti jednotlivých politických stran z hlediska jejich předchozích politických zkušeností (1996–2006)

	ODS	ČSSD	KSČM	KDU -ČSL	US- DEU (US)	4K	ODA	SNK -ED (SNK)	NEZ	NK	ostatní	Všichni
jakákoli politická zkušenost	71,5	55,5	57,0	75,9	76,9	63,0	43,5	73,5	35,6	33,0	32,3	52,0
starosta, primátor	28,5	10,5	5,4	17,2	25,6	7,4	8,1	55,9	11,9	13,4	5,9	13,3
místostarosta, náměstek primátora	11,3	10,0	5,4	23,3	2,6	7,4	9,7	8,8	0,0	0,0	2,2	7,1
radní obce	19,5	10,0	5,4	23,3	7,7	7,4	9,7	55,9	5,1	6,3	5,6	10,4
zastupitel obce	32,1	28,6	44,8	33,6	33,3	7,4	19,4	55,9	20,3	16,1	19,6	28,2
hejtman kraje	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
náměstek hejtmána	0,0	0,5	0,0	0,9	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
radní kraje	0,0	0,5	0,0	0,9	2,6	0,0	0,0	5,9	0,0	0,9	0,0	0,3
zastupitel kraje	6,3	4,1	9,4	7,8	7,7	0,0	0,0	20,6	0,0	0,9	1,9	4,8
člen vlády	2,3	5,0	0,0	7,8	5,1	18,5	1,6	0,0	1,7	1,8	1,3	2,8
poslanec	7,7	11,4	7,6	12,9	10,3	14,8	4,8	0,0	5,1	8,0	8,6	8,7
senátor	13,1	7,3	1,3	12,1	7,7	18,5	1,6	2,9	1,7	2,7	1,1	5,4
náměstek ministra	5,0	0,5	0,0	2,6	2,6	3,7	1,6	0,0	0,0	0,9	0,0	1,3
nadnárodní politická zkušenost	1,4	0,0	0,0	0,0	2,6	0,0	1,6	0,0	1,7	0,0	0,3	0,5
jiná významná politická funkce	4,5	3,6	2,2	3,4	12,8	14,8	3,2	0,0	1,7	3,6	2,7	3,6
N	221	220	223	116	39	27	62	34	59	112	372	1485

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Tabulka obsahuje data za období 1996 až 2006. Neobsahuje kandidáty z voleb 2008. Procenta jsou sloupcová, ale součet nedává dohromady 100 %. Každý kandidát může disponovat větším počtem různých politických zkušeností, nebo nemusí mít žádnou.

Hlavní politické strany volí různé strategie výběru kandidátů. Pochopitelně, že nejčastěji dávají při nominaci přednost svým členům. V menším počtu případů dají prostor nezávislým kandidátům a zcela výjimečně pak kandidátům, kteří jsou členy jiných politických stran. Struktura nominovaných se liší strana od strany. ODS a KSČM nominují naprostou většinu svých kandidátů z řad členů vlastních stran (93,5 % resp. 88,8 %). Následuje ČSSD, která dala přednost svým straníkům u 83 % nominovaných. Z (v minulosti) etablovaných parlamentních stran nabídl největší prostor nezávislým kandidátům lidovci (27,1 %), US-DEU (30,4 %), ODA (32,3 %) a zcela nejvíce SZ (40,3 %). Zelení však nejsou obsaženi v tabulce 2.5, kde máme pouze strany, které zaznamenaly v senátních volbách větší úspěch než zisk jediného mandátu. US-DEU a SNK pak byly jedinými stranami, které navrhly za své kandidáty i členy jiných stran. Stalo se tak ale vždy pouze v jediném případě. Tabulka 2.5 přináší detailní údaje.

Tabulka 2.5. Stranická příslušnost kandidátů podle navrhujičích stran

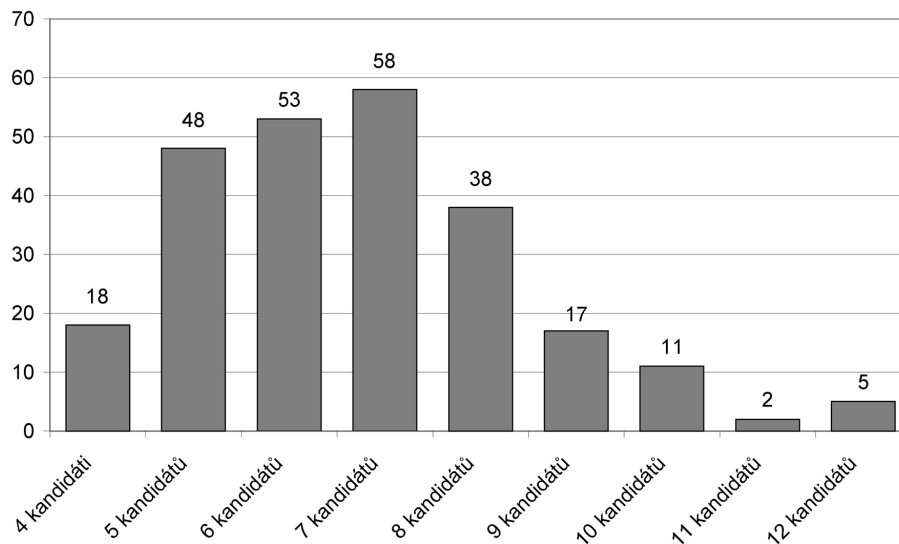
Členství kandidáta ve straně:	Navrhující strana:										
	ODS	ČSSD	KSČM	KDU -ČSL	US-DEU (US)	Čtyř- koalice	ODA	SNK-ED (SNK)	NEZ	NK	ostatní
ODS	93,5									4,3	0,2
ČSSD		83,0								1,7	
KSČM			88,8							0,9	
KDU-ČSL				72,9		29,6					
US-DEU (US)					67,4	18,5					
ODA					2,2	14,8	67,7			1,7	0,4
SZ											8,9
ČSNS											4,9
DEU						3,7					3,8
SNK-ED (SNK)								50,0			
NEZ								2,3	25,8		
SOS											0,7
SŽJ											2,4
21											0,2
NEZ-DEM											0,9
SDŽ											2,0
nestraníč	6,5	17,0	11,2	27,1	30,4	33,3	32,3	47,7	74,2	90,5	43,6
ostatní										0,9	32,0
N	248	247	250	133	46	27	62	44	62	116	450

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: V tabulce jsou zahrnuty pouze ty strany, které v senátních volbách zaznamenaly větší úspěch než zisk jediného mandátu. Sloupcová procenta.

Šance na zvolení kandidáta senátorem ovlivňuje řada faktorů. Jedním z nich může být i počet soupeřů, se kterými se má kandidát ve volebním obvodě utkat. Kolik kandidátů se u nás obvykle uchází v jednom obvodě o mandát? Ve 250 volebních kláních, která se mezi roky 1996 a 2008 uskutečnila, se o senátorský mandát ucházelo celkem 1685 kandidátů. V průměru tedy 6,74 kandidáta na jeden volební obvod. Nejčastěji jsme se v obvodech setkávali se sedmi kandidáty – a to v 58 případech. Následoval počet šesti, pěti a osmi kandidátů. Právě počet pět až osm kandidátů je zcela nejběžnější a týkal se téměř osmdesáti procent obvodů. Výjimkou nebyli ani čtyři kandidáti (18 případů) nebo naopak 9 kandidátů (17 případů). Naopak zcela výjimečné byly počty od desíti do dvanácti kandidátů. To bylo také maximum, se kterým jsme se mohli v případě pěti obvodů setkat. Nikdy také nekandidovali méně než čtyři kandidáti. Zde se projevuje dvoukolový charakter systému, který povzbuzuje k účasti více kandidátů, než tomu bývá v systémech jednokolových. Tam bývá v průměru počet kandidátů nižší. Přehled přináší graf 2.2.

Graf 2.2. Množství volebních obvodů podle počtu kandidátů

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

2.2. Výsledky voleb do Senátu

Dvoukolový většinový systém je ve své podstatě dvěma po sobě se opakujícími volbami, které se od sebe svojí logikou významně liší. Zatímco první kolo v naprosté většině případů představuje pouze selekci kandidátů, skutečnou volbu – elekcí přináší až kolo druhé [Sartori 2001]. Výjimkou jsou pouze případy, kdy se některému z kandidátů podaří získat mandát hned v prvním kole a to tím, že obdrží od voličů více než 50% většinu hlasů. Takových případů bývá poměrně málo, zvláště pokud je průměrný počet kandidátů vysoký, viz výše.

V případě voleb do českého Senátu se podařilo získat potřebnou nadpoloviční většinu již v prvním kole pouze devíti z 250 dosud zvolených senátorů. Čtyři z nich kandidovali za ODS. Nejúspěšnějším z nich byl Jan Koukal, primátor hlavního města Prahy, který v pražském obvodě č. 25 získal 54,13 % hlasů. Následovali Vladimír Zeman v pražském obvodě č. 26 se ziskem 53,79 % a Milan Kondr taktéž v Praze v obvodě č. 22 se ziskem 50,84 %. Všichni tři získali své mandáty hned v prvních volbách do Senátu v roce 1996. Čtvrtým senátorem za ODS, který nemusel absolvovat druhé kolo, byl Jiří Šneberger, který v obvodě č. 7 Plzeň – jih v roce 2004 získal 50,53 % hlasů. Ostatní politické strany se museli spokojit maximálně s jedním triumfem tohoto druhu. V roce 2008 získal lékař Radek Sušil, nezávislý kandidát nominovaný ČSSD, 53,35 % v Karviné (obvod č. 75). Kandidát US a bývalý přední politik ODS Josef Zieleniec získal v roce 2000 nadpoloviční většinu 52,11 % v obvodě č. 20 Praha 4. Ředitel největší české soukromé televizní stanice Nova, Vladimír Železný, nestraník kandidující za Nezávislé, dosáhl zvolení hned v prvním kole v roce 2002 v obvodě č. 54 Znojmo s většinou 50,83 %. Dalším ze šťastných a jediným za KDU–ČSL byl Jan Zahradníček, který s těsným ziskem 50,06 % hlasů získal v roce 1996 mandát v brněnském obvodě č. 60. Připomeňme, že oba poslední kandidáti,

Zahradníček i Železný, neměli protikandidáta z řad ODS, což jejich zvolení přinejmenším usnadnilo a zcela jistě to bylo příčinou, proč se nekonalo druhé kolo voleb.

V případech jmenovaných osmi kandidátů byly většiny, na základě kterých tito kandidáti získali mandáty již v prvním kole, poměrně těsné, cca do 54 %. Zcela výjimečným případem však byly doplňovací volby za zemřelého senátora Václava Bendu (ODS). Ty se konaly v roce 1999 na Praze 1 v obvodě č. 27. Triumfálním způsobem se získal 71,24 %, zcela neobvyklým pro dvoukolové systémy a ojedinělým i v prostředí jednokolových systémů, zvítězil hned v prvním kole nezávislý kandidát, majitel známé cestovní kanceláře, Václav Fischer. Příčiny takového vítězství nemůžeme jednoznačně empiricky doložit. Lze však soudit, že se na takto neobvykle vysokém zisku podílela souhra několika okolností. 1) Václav Fischer byl v té době velmi známým podnikatelem, jehož cestovní kancelář měla velký kredit a platila za jednu z největších a nejlepších v ČR. Tento typ podnikání navíc lidem přináší radost a odpočinek, což vzbuzuje pozitivní emoce. 2) Rok 1999 byl druhým rokem opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD, přičemž preference obou stran byly na velmi nízkých hodnotách. Voliči hledali „alternativu“. 3) Jednalo se o doplňovací volby konané v jediném volebním obvodě. Voliči tak nebyli svědky celostátní kampaně hlavních politických stran. Naopak Václav Fischer investoval mnoho prostředků do místní kampaně na Praze 1. 4) Praha 1 je tradičně trochu odlišná ve volebním chování. Větší úspěch než v jiných částech hlavního města zde zaznamenávají menší pravicové liberální strany.

Ve zbývajících 241 volebních kláních se konalo druhé kolo voleb, což představuje 96,4 % všech sledovaných případů. Do druhého kola postupují pouze dva neúspěšnější kandidáti. Není však bez významu, zda kandidát postupuje z první pozice, nebo až ze druhé. První pozice po prvním kole dává předpoklad snazšího potvrzení výsledku v kole druhém. Nemusí tomu tak ale být nutně.

Stranou, která dlouhodobě dominuje prvním kolům senátních voleb, je ODS. První postupové místo získali její kandidáti ve 155 obvodech, což představuje 64,3 % ze všech obvodů, kde se muselo konat druhé kolo voleb (viz tabulku 2.6). Celkově se kandidátům ODS nepodařilo postoupit ani z prvního, ani z druhého místa v pouhých 12,4 % případech, čímž se ODS stává suverénem prvních kol. Její úspěšnost postupovat do druhého kola se však v jednotlivých letech měnila. Zcela suverénní byla v letech 1996, 2004 a 2006. Naopak méně úspěšná v postupech do druhého kola byla v letech 2000, 2002 a 2008. Jednalo se jak o období úspěchů Čtyřkoalice, tak o polovinu vládního období koaličního kabinetu Mirka Topolánka. Přes tento pokles však vždy byla jednou ze stran, která měla ve druhých kolech nejvíce kandidátů. Přesné hodnoty přináší tabulka 2.7.

Stranou, která do druhého kola nejčastěji postupuje z druhého místa, je ČSSD. Takto postoupilo do druhého kola 89 jejích kandidátů. 34 jich dokonce první kolo vyhrálo a ve druhém kole plnili úlohu favorita. ČSSD je celkově druhou neúspěšněji postupující stranou. Do druhého kola se její kandidáti nedostali ve 49 % případech. Zhruba čtvrtina jejích kandidátů skončila na třetím nepostupovém místě. A co je u takto velké strany velmi zajímavé, čtvrtina jejích kandidátů skončila v prvních kolech na čtvrtém nebo horším místě. Mezi ty úspěšnější volby, alespoň z hlediska postupu do druhého kola, patřily v případě ČSSD roky 1996, 1998 a 2002. Nebývalým triumfem se pak pro tuto stranu staly poslední volby 2008, kdy kromě jednoho postoupili všichni její kandidáti. Naopak naprostým debaklem skončilo pro největší levicovou stranu první kolo v letech 2000 a 2004. Jednalo se v obou případech o polovinu vládního období ČSSD, kdy se její obliba v obou případech propadala na dlouhodobá minima.

Na to, že je KDU–ČSL malou stranou, si z hlediska účasti ve druhém kole nevede úplně špatně. Její kandidáti se účastnili druhého kola cca v pětině volebních obvodů. Uvážíme-li, že KDU–ČSL postavila své kandidáty pouze ve 133 z 250 dosud konaných volebních klání, pak její úspěšnost postoupit do druhého kola byla téměř 40%. Úspěšný byl pro lidovce zejména rok 2000 a pak pochopitelně 1998, kdy kandidovala pod hlavičkou Čtyřkoalice. Naopak slabší byly pro KDU–ČSL roky 2002 a 2008. Stále ale hovoříme pouze o postupu do druhého kola, nikoli o zisku mandátů. Podobně úspěšné byly roky 1998 a 2000 pro US, potažmo US uvnitř Čtyřkoalice. Kandidáti ODA pak promlouvali do druhých kol zejména v prvních volbách v roce 1996. Po ODA a US přebrala štafetu malé strany schopné postupovat do druhého kola SNK–ED (SNK), a to od roku 2002.

Stranou, která nejčastěji po prvním kole končila na třetím nepostupovém místě, byla KSČM. 88 jejích kandidátů těsně nepostoupilo do druhého kola. Přesto komunističtí kandidáti byli schopni postoupit do druhého kola ve 14,5 % obvodů. Dvanáct kandidátů KSČM dokonce první kolo vyhrálo. Detaily o postupech do druhého kola ke všem stranám přináší tabulky 2.6 a 2.7.

Tabulka 2.6. Počet kandidátů navrhuujících stran postupujících do druhého kola

	Účast ve druhém kole (%)	První postupové místo		Druhé postupové místo		Třetí NEpostupové místo	
		počet	%	počet	%	počet	%
ODS	87,6	155	64,3	56	23,2	16	6,6
ČSSD	51,0	34	14,1	89	36,9	59	24,5
KDU–ČSL	20,3	15	6,2	34	14,1	29	12,0
KSČM	14,5	12	5,0	23	9,5	88	36,5
US–DEU (US)	5,4	6	2,5	7	2,9	5	2,1
Čtyřkoalice	5,4	10	4,1	3	1,2	8	3,3
ODA	3,3	2	0,8	6	2,5	9	3,7
SNK–ED (SNK)	2,5	2	0,8	4	1,7	4	1,7
NEZ	0,8	1	0,4	1	0,4	1	0,4
NK	3,7	3	1,2	6	2,5	7	2,9
Ostatní	5,4	1	0,4	12	5,0	15	6,2
Celkem	200,0	241	100,0	241	100,0	241	100,0

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Tabulka 2.7. Účast jednotlivých stran ve druhém kole senátních voleb podle roků voleb (v %)

	ODS	ČSSD	KDU- ČSL	KSČM	US-DEU (US)	4K	ODA	SNK-ED (SNK)	Ostatní	N
1996	98,7	62,3	22,1	5,2	0,0	0,0	9,1	0,0	2,6	77
1998	81,5	55,6	0,0	11,1	0,0	48,1	0,0	0,0	3,7	27
2000	69,2	19,2	38,5	30,8	30,8	0,0	3,8	0,0	7,7	26
2002	73,1	53,8	11,5	19,2	7,7	0,0	0,0	7,7	26,9	26
2004	96,2	11,5	26,9	34,6	7,7	0,0	0,0	7,7	15,4	26
2006	96,3	40,7	22,2	11,1	3,7	0,0	0,0	0,0	25,9	27
2008	76,9	96,2	11,5	3,8	0,0	0,0	0,0	7,7	3,8	26
2003*	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2
2004*	100,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2
2007*	50,0	50,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2
Celkem	87,6	51,0	20,3	14,5	5,4	5,4	3,3	2,5	10,0	241

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Řádková procenta dávají dohromady 200 %, jelikož do druhého kola postupují vždy dva kandidáti.

* Jedná se o doplňovací volby konané mimo termín řádných voleb.

Nejčastějším typem souboje ve druhém kole byl střet kandidátů dvou největších stran ODS a ČSSD. Stalo se tak ve 103 volebních obvodech. Druhým nejčastějším soubojem druhého kola bylo klání kandidátů ODS a KDU-ČSL, tak tomu bylo ve 38 případech. Velmi často se též ve druhém kole rozhodovalo mezi kandidátem ODS a některé z menších pravicových stran ODA, US, případně Čtyřkoalice. Jednalo se o 27 případů. Stejný počet druhých kol pak kandidáti ODS vedli proti kandidátům KSČM. Existuje i řada dalších kombinací ve složení druhých kol, ale žádná není početně tak významná. Jak již bylo zmíněno, ODS se účastnila téměř 88 % všech druhých kol a proto je zřejmé, že všechny nejčastější kombinace kandidátů druhých kol obsahují kandidáta ODS.

Naprostá hegemonie ODS z prvního kola voleb se však již ve druhých kolech neopakuje, alespoň ne s takovou intenzitou. Z 211 kandidátů ODS, kteří se zúčastnili druhého kola, jich 155 postupovalo z prvního místa. Pouze 85 z nich však bylo schopno první pozici udržet a získat ve druhém kole senátorské křeslo. 70 kandidátů nejsilnější pravicové strany ztratilo náskok z prvního kola a bylo poraženo kandidáty ČSSD, KDU-ČSL, US, Čtyřkoalice, ODA, ... Celkem 56 kandidátů ODS postoupilo z druhého místa, z nich však pouze šest dokázalo ve druhém kole zvrátit výsledek prvního kola a zvítězit.

Zejména v počátcích senátních voleb vedl drtivý úspěch ODS v prvním kole představitele ostatních stran k výzvám na sjednocení se ostatních stran proti kandidátům ODS. Byl to např. i Josef Lux, předseda KDU-ČSL, který vyzíval voliče, aby ve druhém kole volili proti ODS. Tato strategie pro druhé kolo byla úspěšná právě v roce 1996. Soupeři ODS dokázali tuto stranu porážet, ačkoli v prvním kole převážně končili až na druhém místě. ODS ve druhém kole voleb 1996 dokázala udržet necelých 40 % pozic z prvního kola. Zatímco po prvním kole vedla v 73 obvodech (a ve třech zvítězila definitivně), ve druhém kole získala „pouhých“ 29 mandátů. 44 obvodů ztratila a křesla z nich si rozdělili

kandidáti ČSSD, KDU–ČSL a ODA, kteří do druhého kola postupovali až z druhé pozice. Tuto strategii se později pokoušeli soupeři ODS opakovat, ale již ne s takovým úspěchem. Z tabulky 2.10 je patrné, že úspěšnost ODS udržet prvenství z prvního kola i v kole druhém postupně stoupala. K propadu došlo až v letech 2006 a zejména 2008, který byl pro ODS ze všech senátních voleb nejhorší v historii. Slabou stránkou kandidátů ODS však je, že pokud skončí v prvním kole až na druhé pozici, obvykle se jim nedaří toto pořadí ve druhém kole zvrátit. Za celou existenci senátních voleb se to kandidátům ODS podařilo v necelých 11 % případech. Důkazem jsou i nízké hodnoty v jednotlivých volebních letech, které nalezneme hned v prvním řádku tabulky 2.11.

ČSSD je stranou, která častěji postupuje do druhého kola z druhé pozice. Narozdíl od ODS se jí daří tuto nevýhodu ve 40 % případech zvrátit a ve druhém kole nakonec porazit soupeře, který získal v prvním kole více hlasů. Jinými slovy, jejím kandidátům se daří oslovit pro druhé kole i ty voliče, kteří v prvním kole volili jiné kandidáty. Nejčastěji se jí to dařilo v prvních a posledních volbách (1996 a 2008). Pokud kandidát ČSSD postoupí do druhého kola z první pozice, což zdaleka není tak časté jako u kandidátů ODS, obvykle pak ale dokáže vítězství udržet. Dělo se tak v 88 % případech. Vysokou úspěšnost v udržení vítězství mají i lidovci (80 %) a stoprocentní úspěšnost mají kandidáti všech menších pravicových stran. Jediným subjektem, který je na tom ještě hůře než ODS, jsou komunisté, jejichž schopnost udržet vedení z prvního kola je pouze 40%. Zde je patrné, že dvoukolový systém znevýhodňuje strany, které sice mohou mít mnoho příznivců, ale zároveň mají řadu odpůrců. Ti pak ve druhém kole raději podpoří jejich protikandidáta. KSČM je pak navíc nejtypičtějším příkladem strany neschopné zvítězit ve druhém kole v případě, že kandidát strany postoupil z prvního kola až jako druhý v pořadí. Oba popsání jevy tak navíc dokladují známou vlastnost dvoukolového systému, který penalizuje, či přímo brání reprezentaci antisystémovým, extrémním, nebo velmi radikálním stranám. Naopak v „disciplíně“ konečných vítězství založených na průběžném druhém místě po prvním kole vynikali kandidáti menších stran – zejména ODA. Zde se naopak potvrdila jejich konsenzuálnost a schopnost ve druhém kole oslovit voliče jiných stran. Celkový přehled přináší tabulky 2.8 až 2.11.

Tabulka 2.8. Kandidáti ve druhém kole

	Postoupili z 1. místa	Udrželi 1. místo a zvítězili	Postoupili z 2. místa a zvítězili	Posunuli se na 1. místo	Kandidátů ve 2. kole	Senátorů po druhém kole
ODS	155	85	56	6	211	91
ČSSD	34	30	89	35	123	65
KDU–ČSL	15	12	34	18	49	30
KSČM	12	5	23	3	35	8
US–DEU (US)	6	6	7	3	13	9
Čtyřkoalice	10	10	3	3	13	13
ODA	2	2	6	6	8	8
SNK–ED (SNK)	2	2	4	1	6	3
NEZ	1	1	1	1	2	2
NK	3	3	6	1	9	4
Ostatní	1	1	12	7	13	8
Celkem	241	157	241	84	482	241

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Tabulka 2.9. Úspěšnost kandidátů jednotlivých stran ve druhém kole voleb

	Úspěšnost udržet první pozici z 1. kola (%)	Úspěšnost zvítězit ve 2. kole z druhé pozice (%)	Celková úspěšnost ve 2. kole (%)
ODS	54,84	10,71	43,13
ČSSD	88,24	39,33	52,85
KDU–ČSL	80,00	52,94	61,22
KSČM	41,67	13,04	22,86
US–DEU (US)	100,00	42,86	69,23
Čtyřkoalice	100,00	100,00	100,00
ODA	100,00	100,00	100,00
SNK–ED (SNK)	100,00	25,00	50,00
NEZ	100,00	100,00	100,00
NK	100,00	16,67	44,44
Ostatní	100,00	58,33	61,54
Celkem	65,15	34,85	50,00

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Tabulka 2.10. Úspěšnost kandidátů jednotlivých stran udržet první pozici z 1. kola (v %) v jednotlivých volebních letech

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008
ODS	39,7	69,2	66,7	69,2	78,9	70,0	50,0
ČSSD		100,0	25,0	75,0		100,0	100,0
KDU–ČSL	100,0		100,0	33,3	100,0	66,7	
KSČM	100,0	100,0	0,0	50,0	33,3		100,0
US–DEU (US)			100,0	100,0	100,0		
Čtyřkoalice		100,0					
ODA	100,0						
SNK–ED (SNK)				100,0	100,0		
NEZ				100,0			
NK			100,0	100,0		100,0	
ostatní					100,0		
Všechny strany	42,9	85,2	65,4	69,2	76,9	74,1	88,5

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Tabulka 2.11. Úspěšnost kandidátů jednotlivých stran zvítězit ve 2. kole z druhé pozice (v %) v jednotlivých volebních letech

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008
ODS	0,0	0,0	33,3	0,0	33,3	0,0	0,0
ČSSD	52,1	0,0	0,0	40,0	0,0	37,5	50,0
KDU–ČSL	68,8		33,3		33,3	66,7	0,0
KSČM	33,3	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
US–DEU (US)			75,0	0,0	0,0	0,0	
Čtyřkoalice		100,0					
ODA	100,0		100,0				
SNK–ED (SNK)				100,0	0,0		0,0
NEZ					100,0		
NK	100,0	0,0	0,0	0,0		0,0	0,0
Ostatní	100,0			75,0	50,0	40,0	
Všechny strany	57,1	14,8	34,6	30,8	23,1	25,9	11,5

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Většinový systém s uzavřeným druhým kolem se ukázal jako volební mechanismus, který je schopný penalizovat kandidáty strany, která má sice velké množství příznivců, ale ještě více odpůrců. Častá negativní volba ve druhém kole pomáhá ke zvolení kandidátům, kteří jsou vnímáni jako konsensuálnější. Na to v počátcích senátních voleb doplácela zejména ODS, avšak s postupem času se její pozice ve druhých kolech mění. Černý Petr tak zůstává zejména v rukou kandidátů KSČM. Dvoukolový většinový volební systém tak potvrdil svou pověst systému, který omezuje vliv anti-systémových, extrémních nebo radikálních stran bez koaličního potenciálu. Všem ostatním parlamentním stranám dvoukolový volební mechanismus pomohl, alespoň ve srovnání s hypotetickou situací, kdy by měl být systém pouze jednokolový. Na druhé straně poměrný systém by byl bezesporu k malým stranám ještě vstřícnější a hlavně by jim přinesl stabilnější výsledky.

Přes penalizaci volebním systémem, který omezuje reprezentaci radikálním a extremistickým stranám, se KSČM v historii českých senátních voleb podařilo získat celkem osm senátorských mandátů. To je dáno faktem, že volební podpora KSČM je silně koncentrovaná v některých oblastech (severozápadní Čechy, severní Morava a některé oblasti jižní Moravy), kde se strana stává stranou velkou a je schopna bojovat o vítězství. Zvláště pak při celkově malé volební účasti, kdy disciplinovaní voliči KSČM, kteří k volbách chodí, získávají mnohem větší vliv na volební výsledek. O tom svědčí i volební obvody, kde KSČM získala mandát: Most, Chomutov (2x), Ústí nad Labem, Znojmo, Bruntál, Karviná (2x).

Dvoukolový systém tak ukazuje i na svou schopnost pomáhat menším stranám s regionálně silně koncentrovaným elektorátem. Tato vlastnost se pak výrazně promítá do zisků KDU–ČSL. Tato malá strana je schopna být velmi úspěšná při zisku mandátů v jejich tradičních oblastech silné volební podpory. Jedná se zejména o jižní a východní Moravu a o východní Čechy. Vzhledem k velikosti své strany a charakteru většinového systému si tak lidovci drží poměrně slušné volební zisky, byť

v posledních letech nebývají tak úspěšní, jak tomu bylo v dobách, kdy spolupracovali s jinými menšími pravicovými stranami.

Jedním z dalších hlavních znaků voleb do českého Senátu je také nestabilita volebních výsledků, tedy výrazné výkyvy volebních zisků jednotlivých stran v čase. Tento jev poněkud překvapivě není příliš reflektován ani odbornou veřejností, ani není předmětem zájmu médií. Dost možná se na tomto nezájmu podílí fakt, že zisky mandátů jednotlivých stran, které jsou po každých senátních volbách známé, není snadné konfrontovat s celkovými zisky hlasů, které jednotlivé strany získaly. Je zarážející, že Český statistický úřad nepublikuje celkové výsledky a údaje o počtu respektive procentu platných hlasů pro jednotlivé strany jsou zveřejňovány pouze do úrovně volebních obvodů, nikoli však výše. Celostátní výsledek je tedy třeba spočítat. Výkyvy v procentech hlasů nejsou nijak dramatické (tabulka 2.12). Co je však zásadní, to jsou značné výkyvy podílů mandátů, které v jednotlivých volebních letech strany získaly (tabulka 2.13). Aby bylo zcela zřejmé, jak zásadním způsobem se proměňují volební výsledky, přináší graf 2.3 vývoj indexu reprezentace³⁸ pro jednotlivé strany za období 1996 až 2008. Z grafu je jasně patrné, jak dramaticky se u jednotlivých stran, včetně těch největších, střídají fáze výrazné nadreprezentace s extrémní podreprezentací, nebo dokonce naprostou nereprezentací. Dokladem mohou být např. poslední volby 2008. Vítězná ČSSD na základě 33,2 % hlasů získala 85,2 % mandátů. Přitom před čtyřmi lety ve volbách 2004 nezískala ČSSD ani jeden mandát a byla zcela nereprezentovaná.

Tabulka 2.12. Procenta platných hlasů pro navrhuující strany ve volebních letech 1996 až 2008

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	doplň.	Celkem
ODS	36,48	27,69	23,60	24,88	33,27	33,31	24,14	24,11	30,69
ČSSD	20,28	21,71	17,66	18,37	12,48	19,23	33,20	10,93	20,69
KSČM	14,27	16,54	17,77	16,53	17,37	12,68	14,05	15,54	15,15
KDU-ČSL	9,95	0,00	14,10	8,83	13,52	12,35	7,99	10,82	9,52
US-DEU (US)	0,00	0,00	11,56	7,33	3,65	2,01	1,15	0,80	2,55
Čtyřkoalice	0,00	26,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,24	3,15
ODA	8,06	0,00	1,63	1,33	0,07	0,13	0,00	0,83	3,02
SNK-ED (SNK)	0,00	0,00	0,00	6,62	2,83	2,98	3,82	2,19	1,69
NEZ	0,49	0,77	1,20	4,13	4,95	0,55	0,58	1,91	1,33
NK	4,27	3,99	8,74	4,47	2,83	2,78	1,48	19,55	4,29
ostatní	6,22	2,72	3,73	7,52	9,02	13,99	13,59	11,09	7,93
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

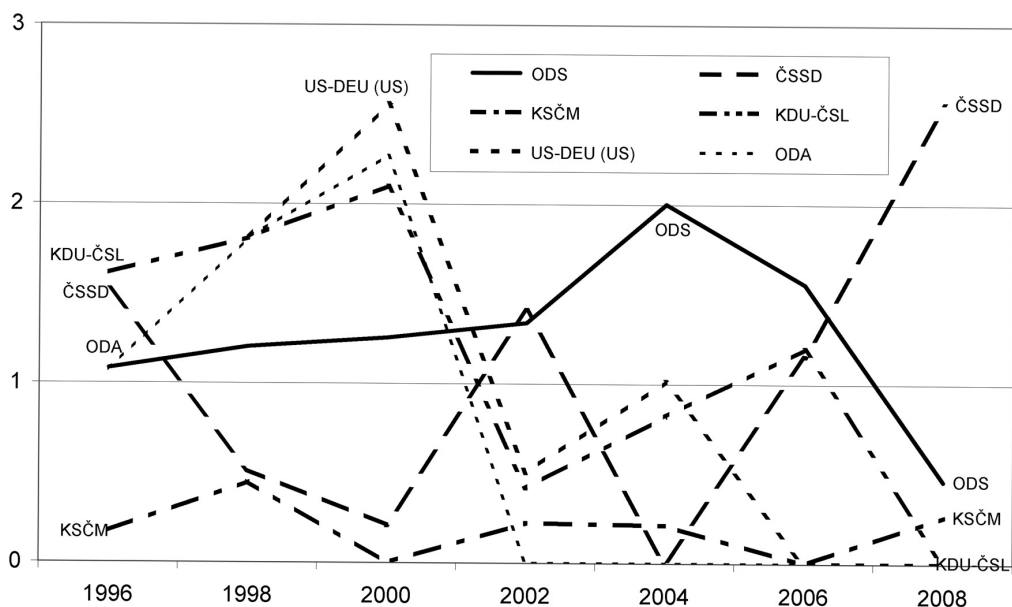
38 Index reprezentace neboli tzv. *advantage ratio* je u nás známý i pod názvem „index deformace“. Index se vypočítává pomocí vzorce $A = s_i / v_i$, kde v zastupuje procento hlasů pro stranu a s zastupuje procento mandátů pro stranu. Střední hodnota 1 představuje ideální reprezentaci. Nadreprezentace je signalizována hodnotami $A > 1$ a podreprezentace naopak $A < 1$.

Tabulka 2.13. Procenta mandátů pro navrhuující strany ve volebních letech 1996 až 2008

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	doplň.	Celkem
ODS	39,51	33,33	29,63	33,33	66,67	51,85	11,11	28,57	38,00
ČSSD	30,86	11,11	3,70	25,93	0,00	22,22	85,19	14,29	26,40
KSČM	2,47	7,41	0,00	3,70	3,70	0,00	3,70	14,29	3,20
KDU-ČSL	16,05	0,00	29,63	3,70	11,11	14,81	0,00	28,57	12,40
US-DEU (US)	0,00	0,00	29,63	3,70	3,70	0,00	0,00	0,00	4,00
Čtyřkoalice	0,00	48,15	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5,20
ODA	8,64	0,00	3,70	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,20
SNK-ED (SNK)	0,00	0,00	0,00	7,41	3,70	0,00	0,00	0,00	1,20
NEZ	0,00	0,00	0,00	7,41	3,70	0,00	0,00	0,00	1,20
NK	1,23	0,00	3,70	3,70	0,00	3,70	0,00	14,29	2,00
ostatní	1,23	0,00	0,00	11,11	7,41	7,41	0,00	0,00	3,20
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Graf 2.3. Vývoj indexu reprezentace pro jednotlivé parlamentní strany v období 1996 až 2008

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Jak se v českém prostředí jediný užívaný většinový systém promítá do složení Senátu? Liší se výsledky od výstupů, které produkují u nás převážně používané poměrné volební systémy? Rozhodující je samozřejmě srovnání s výsledky voleb do dolní komory téhož parlamentu, tedy do Poslanecké sněmovny. Tabulka 2.14 přináší klíčové ukazatele, které nám mohou pomoci pojmenovat rozdílné působení volebních systémů v obou komorách českého parlamentu.

Zatímco ve volbách do Poslanecké sněmovny celková míra proporcionality dlouhodobě a kontinuálně roste, ve volbách do Senátu je proporcionalita výsledků výrazně nižší a spíše nepředvídatelně kolísá. To jasně indikují hodnoty použitého Loosemore-Hanby indexu proporcionality.³⁹ V posledních senátních volbách extrémně narostla disproporce na neuvěřitelnou hodnotu $D = 51,98$. To znamená, že pouze cca 52 % hlasů bylo alokováno poměrně, zatímco zbytek nikoli. V ostatních letech se index pohyboval zhruba mezi hodnotami 20 až 35 s výjimkou roku 2000, kdy dosáhl taktéž mimořádně vysoké hodnoty, téměř 42. K vysoké disproporci dochází v těch letech, kdy volby výrazněji ovládne některá ze stran. Obvykle není mimořádný zisk mandátů výsledkem mimořádného zisku hlasů, ale je spíše umocněním většinového efektu systému. Stačí, když kandidáti vítězné strany dokážou být ve většině obvodů první, byť se nemusí jednat o drtivá vítězství. Ostatně extrémní disproporce posledních voleb 2008 je toho důkazem. ČSSD zvítězila s „pouhými“ 33 % hlasů, což je o dva procentní body méně, než jakou podporu voličů získala vítězná ODS ve volbách do Poslanecké sněmovny o dva roky dříve. Přesto ČSSD získala 85 % senátních křesel, zatímco ODS ve sněmovně pouze 40,5 % poslaneckých křesel.⁴⁰ Zde je zcela zřejmé, jak rozdílné mohou být účinky poměrného a většinového systému.

Přes trvajícím výrazně vyšší disproporcionalitu volebních výsledků v Senátu však nedošlo k zásadní koncentraci stran v horní komoře. Index parlamentní fragmentace⁴¹ se v případě Senátu příliš

39 Loosemore-Hanby index (označovaný D) představili pro měření proporcionality John Loosemore a Victor J. Hanby [1971]. Jedná se o princip, který vychází ze Schutzova indexu nerovnosti [Taagepera, Shugart 1989: 260; obdobně Monroe 1994: 139]. Hodnota Loosemore-Hanby indexu (D) je dána polovinou sumy absolutních hodnot získaných z rozdílů mezi podíly hlasů (v) a podíly mandátů (s) jednotlivých stran.

$$D = \frac{1}{2} \sum |v_i - s_i|$$

Výsledné hodnoty Loosemore-Hanby indexu se pohybují v intervalu 0 – 100, kde 0 představuje absolutní proporcionalitu a 100 naopak krajní disproporcionalitu. Reálné volební situace se nikdy nebudou přibližovat horní hranici, ale poměrně často se nachází u té dolní. Hodnota Loosemore-Hanby indexu je velmi snadno interpretovatelná. Zjišťuje celkový rozdíl mezi distribucí hlasů a alokací mandátů. Tedy o kolik procentních bodů se celkový výsledek voleb odchyluje od ideální proporcionality. Podrobné seznámení s vlastnostmi indexu in [Lebeda 2008; Gallagher 1991].

40 Přitom ani to není poměrný výsledek, ODS byla poměrně silně nadreprezentována, zejména na úkor Strany zelených.

41 Index parlamentní fragmentace Douglase Raeho měří roztržitost stranického systému. Index se pohybuje v intervalu 0 – 1. Je zjišťován dle následujícího vzorce, kde s_i jsou podíly jednotlivých stran na celkovém počtu mandátů, za předpokladu, že celek je představován hodnotou 1 (např. podíl strany s 20 % mandátů je 0,2):

$$F = 1 - \sum s_i^2$$

Hodnota indexu fragmentace se pohybuje mezi 0 (jednostranický systém – všichni poslanci patří do jedné strany) a 1 (každý poslanec náleží jiné politické straně). Pokud tedy v dokonalém bipartismu získává každá strana po 50 % mandátů, potom bude hodnota indexu fragmentace 0,50. Hodnota indexu mezi 0,50 a 0,67 indikuje bipartismus. Pokud je hodnota indexu vyšší než 0,70, potom signalizuje existenci multipartismu. Konečně hodnota indexu nižší než 0,50 znamená objevení se strany dominantní. Podrobné seznámení s principem vlastnostmi indexu in [Rae 1967].

nevzdaloval hodnotám pro Poslaneckou sněmovnu. Obvykle se hodnoty indexů v jednotlivých volebních letech od sebe příliš nelišily a v případě horní komory obvykle dosahovaly trochu nižších hodnot než v případě Poslanecké sněmovny. Tedy Senát byl obvykle jen nepatrně méně fragmentovaný než Poslanecká sněmovna. V roce 2002 tomu bylo dokonce naopak. Zásadní změnou jsou pak opět poslední volby 2008, kdy fragmentace poklesla na hodnotu 0,26 indikující masivní dominanci jediné strany, v tomto případě ČSSD. To vše je patrné i z indexu efektivního počtu parlamentních stran,⁴² jehož hodnoty mohou být pro většinu čtenářů snáze představitelné a interpretovatelné.

Kdo očekával, že dvoukolový většinový systém přivede do Senátu pouze dvě strany, mýlil se. Neoprotvrdivo se to za celou dobu fungování českého Senátu. Avšak poslední volby v roce 2008 přinesly natolik rozdílný výsledek, že si nelze neklást otázky, zda se bude podobný trend v budoucnu opakovat, nebo zda se jednalo o ojedinělý exces. Právě fakt, že se Senát obměňuje postupně po třetinách, totiž nedává vyniknout dramatickým zvrátům ve volebních výsledcích. Pokud by se však do budoucna měla střídát tak razantní vítězství dvou nejsilnějších stran, jako jsme tomu byli svědky v roce 2008, je možné, že se postupně složení Senátu promění ve prospěch dvou velkých stran. Záležet bude také na malých stranách, zda se nevrátí k úspěšné strategii volebních spojení z let 1998 a 2000.

V případě dvoukolového většinového systému tak zatím byly potvrzeny dříve formulované teoretické závěry o jeho působení. Za všechny jmenujme alespoň druhou Duvergerovu tezi, známou jako druhý z jeho tří „zákonů“: *Dvoukolový většinový systém podporuje systém mnoha stran, které jsou pružné, závislé a relativně stabilní* [Duverger 1964: 205].

V případě Senátu, kde je vztah kandidátů k jednotlivým stranám někdy komplikovanější, byly hodnoty indexů vypočteny na základě počtu hlasů pro kandidáty podle jejich NAVRHUJÍCÍ strany. Nepatrně jiných výsledků bychom se dočkali, pokud bychom do výpočtu vložili hlasy podle volební strany. Navrhující strana se však jeví jako vhodnější identifikace, jelikož jí je obvykle etablovaná, dlouhodobě fungující politická strana. Naopak volební strana může být a nezdá se stranou nebo koalici vytvořenou výhradně pro účely kandidatury v jedné či několika volbách. Za jednou volební stranou (koalicí) se tak může skrývat i několik etablovaných navrhujících stran, které se dohodly na spolupráci pro konkrétní volby. Dlouhodobě se však kandidáti a zvolení senátoři více identifikují s navrhující stranou než s volební stranou. Typickým příkladem byli senátoři zvolení za KDU–ČSL (navrhující strana) v rámci Čtyřkoalice (volební strana).

42 Index efektivního počtu parlamentních stran měří velikost stranického systému podle toho, kolik se do něj „vejde“ politických stran (vážených podle jejich velikosti). Je vypočítáván podle následujícího vzorce, kde si je podíl mandátů získaných konkrétní stranou:

$$N_s = \frac{1}{\sum s_i^2}$$

Přináší v podstatě podobnou informaci jako index fragmentace. Míra fragmentace udávaná efektivním počtem stran je však v této podobě snáze představitelná než na základě indexu fragmentace pohybujícího se v intervalu 0–1. Např. pokud dvě strany mají v parlamentu po 50 % křesel, potom se bude hodnota indexu efektivního počtu stran rovnat 2,0. Podrobné seznámení s principem vlastnostmi indexu in [Laakso, Taagepera 1979].

Tabulka 2.14 Proporcionalita a fragmentace Senátu a Poslanecké sněmovny

		1992	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	dopl- ňovací
Loosemore-	Senát	x	20,30	27,21	41,70	23,68	34,33	24,93	51,98	25,57
-Hanby (D)	PS	19,12	11,16	11,32	x	12,53	x	9,99	x	x
Index parlamentní	Senát	x	0,71	0,64	0,73	0,79	0,53	0,65	0,26	0,78
fragmentace ^a	PS	0,79	0,76	0,73	x	0,74	x	0,68	x	x
Index efektivního	Senát	x	3,50	2,77	3,74	4,83	2,14	2,88	1,35	4,45
počtu stran ^a	PS	4,80	4,15	3,71	x	3,81	x	3,1	x	x

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka:^a Indexy pro senátní volby jsou vypočteny pouze na základě výsledků ve 27 obvodech, kde se v daném roce konaly volby (vyjma roku 1996, kde jsou ve výpočtu zahrnuty výsledky ze všech 81).

3. Volební účast

Tomáš Lacina

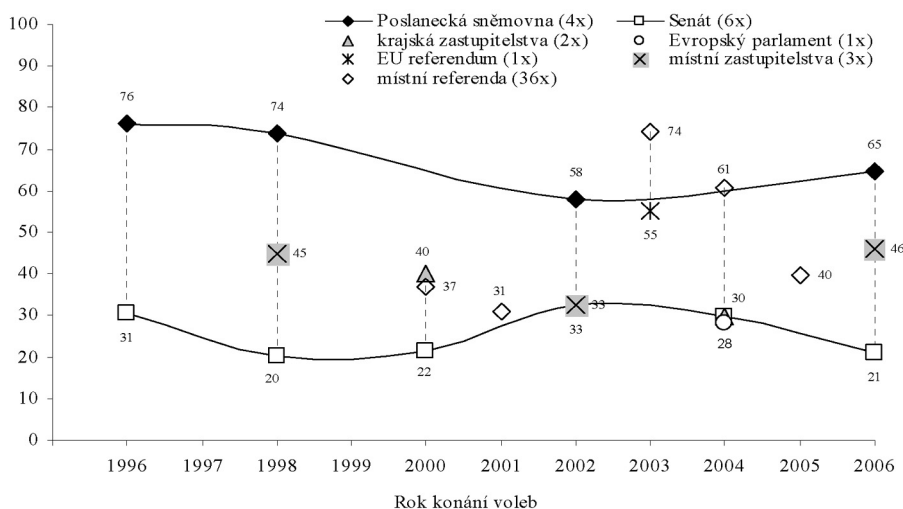
Volby do horní komory českého parlamentu byly již od samého počátku charakteristické nízkou volební účastí. Tento trend započaly již první senátní volby v roce 1996, když se pro mnohé poněkud překvapivě prvního kola účastnilo 35 % oprávněných voličů, kola druhého pak pouhých 30,6 % oprávněných voličů. V průběhu následujících let zůstávaly nadále senátní volby na okraji zájmu voličů. Do hry ale vstupovalo množství faktorů ovlivňujících konečnou strukturu volební účasti, která byla ve sledovaném období výrazně různorodá jednak geograficky, dále byly zaznamenány značné rozdíly v účasti voličů v jednotlivých kolech voleb. Zmíněné rozdíly naznačují možnost vlivu míry volební účasti na konečné výsledky voleb pro jednotlivé politické strany z celkového pohledu i na úrovni regionů.

Zejména těmto aspektům v období vymezeném dosud proběhlými třemi cykly voleb do Senátu PČR se věnuje tento text. První cyklus voleb do Senátu, který započal v roce 1996 a ustavil tři druhy senátorských mandátů (na 2, 4 a 6 let), byl v mnoha ohledech specifický. Tyto volby se jako jediné konaly na celém území ČR, tj. ve všech 81 obvodech, a nikoli jen ve třetině volebních obvodů. V tomto jediném případě nebyly také ovlivněny současným konáním s krajskými nebo komunálními volbami. Druhým cyklem senátních voleb rozumím období, během kterého se Senát PČR postupně obměnil. Tento cyklus tedy začíná volbami roku 1998 a zahrnuje následující volby v letech 2000 a 2002. Třetí cyklus senátních voleb pak zahrnuje volby v letech 2004, 2006 a 2008.

3.1. Volební účast – teoretická východiska

V České republice se koná pět druhů přímých voleb do různých zastupitelských orgánů s odlišnými úrovněmi vládnutí, tj. volby do Poslanecké sněmovny, do Senátu, do Evropského parlamentu a do místních a krajských zastupitelstev. Analýza ve všech druzích voleb v letech 1996–2006 ukazuje, že čeští voliči připisují různým druhům voleb určitou hierarchii, podle které se hlasování účastní. Lze přitom předpokládat, že volby, jimž je přisuzována největší důležitost, budou vykazovat nejvyšší úroveň účasti [Linek, Lyons 2007: 65]. Takovými volbami jsou podle grafu č. 3.1 volby do Poslanecké sněmovny. Naopak právě volby do horní komory českého parlamentu – Senátu – vykazují dlouhodobě nejnižší voličskou účast. Explikačních tezí je možné nabídnout celou řadu.

Graf 3.1. Srovnání volební účasti ve všech typech voleb v ČR

Zdroj: Linek, Lyons [2007].

Klasické poznatky politické sociologie ozřejmují racionalitu a účelnost jisté míry voličské apatie, která se týká zejména lidí s nižším sociálním statutem. Tito lidé nepředpokládají reálnou možnost ovlivnit politiku, protože ta je podle jejich mínění věcí dohody „těch nahore“. Přitom právě mezi touto skupinou nevoličů převládají osobnosti inklinující k antisystémovým postojům a k eventuelní volbě extremistických stran. Jejich neúčast tak vlastně přispívá k stabilitě politického systému [Kysela 2000].

Často zmiňovanou tezí vysvětlující nízkou volební účast bývá také souvislost s celkovou spokojeností s chodem věcí veřejných, kdy voliče příliš nezajímá rutinní běh politického systému a voleb se ve větší míře účastní pouze tehdy, chtějí-li změnit směr politiky. Vzhledem k trvale vysoké míře nespokojenosti občanů s fungováním demokracie, kterou vykazují pravidelné průzkumy veřejného mínění, to ale nebude vhodné vysvětlení pro Českou republiku.

Konceptem, který by mohl spíše napomoci pochopení nízké volební účasti v senátních volbách, je tzv. koncept „voleb druhého řádu“. Tento koncept vychází z článku německých politologů K. Reiffa a H. Schmitta [Reiff, Schmitt 1980], kteří analyzovali první volby do Evropského parlamentu v roce 1979. Autoři si povšimli některých charakteristik, které tyto volby odlišovaly od voleb do národních parlamentů – např. nízká volební účast, horší výsledky velkých politických stran a naopak výraznější zisky stran malých. Při snaze odpovědět na otázku, co takové odlišnosti způsobuje, navrhuje Reiff a Schmitt uvažovat o těchto volbách ne primárně jako o volbách evropských, ale jako o národních volbách „druhého řádu“. Reiff a Schmitt se ve své analýze zabývají především evropskou, tedy nadnárodní úrovní, existence voleb „druhého řádu“ není podle autorů nikterak nová, běžně se vyskytovala a vyskytuje na národní úrovni v západních demokraciích. V každém takovém politickém systému lze určit, které volby jsou volbami „prvního řádu“, tedy jsou rozhodujícími v národní politické

aréně. V parlamentních systémech jsou to zpravidla volby do národních parlamentů, v prezidentských systémech volby prezidentské. Vedle těchto voleb se v každém politickém systému koná množství dalších typů voleb – volby regionální, místní, do „druhých komor“ parlamentu atd. [ibid.: 8]. Výsledky těchto voleb nejsou rozhodující pro utváření vlády, je zde méně v sázce. Jedná se tedy o volby „druhého řádu“. Podstatné je, že volební souboj probíhá mezi stejnými aktéry (stejnými politickými stranami) v rámci téže politické arény, což umožňuje sledovat vzájemné vlivy. Specifické vlivy mezi volbami na různých úrovních politického systému již byly sledovány dříve, například při volbách do amerického Kongresu, které se konají v polovině volebního období prezidenta (*tzv. mid-term elections*), nebo při volbách do německých landtagů [Schmitt 2005: 1].

Menší důležitost voleb „druhého řádu“ vede k nižší volební účasti – jelikož je méně v sázce, méně voličů považuje za významné se takovýchto voleb účastnit. Dalším důsledkem je, že voliči, kteří se voleb zúčastní, se mohou při svém rozhodování řídit odlišnými kritérii, než by tomu bylo ve volbách „prvního řádu“. Odlišná kritéria mohou pramenit například ze skutečnosti, že tyto volby neustavují vládu, a proto voliči mohou podpořit stranu, kterou by ve volbách „prvního řádu“ pravděpodobně nepodpořili. Jejich volba je tedy vlastně více svobodná, méně omezená kalkulací s možnými důsledky volby a v neposlední řadě s obavou z toho, že by hlas „propadl“. Proto mají menší strany větší podporu v méně významných volbách. Naopak vládní strany často ztrácejí, neboť jejich voliči, dočasně nespokojeni s výkonem vládních stran, mohou těmto stranám upřít svou podporu [Linek, Outlý, Toka, Batory 2007: 9]. Na úrovni voleb druhého řádu tak dochází k hodnocení činnosti vlády a legislativy, vzešlých z voleb prvního řádu. V tomto směru největší ztráty vládních stran bývají pozorovány v polovině funkčního období vlády [Reiff, Schmitt 1980: 10].

Uvedené hypotézy Reiffa a Schmitta byly většinou navazujících analýz a výzkumů týkajících se voleb do Evropského parlamentu alespoň předběžně potvrzeny [Van der Eijk, Franklin, Marsh 1996: 151].

Brněnský politolog Roman Chytilík uvádí, že v českém prostředí tento pojem v současnosti trpí jistým zmatením a užíváním v minimálně dvou nekompatibilních významech.

V prvním případě je podle Chytilíka koncept voleb druhého řádu politiky a publicisty užíván jako synonymum pro méně důležité české volby, v nichž voliči nedisponují šancí vytvořit novou vládní většinu. Tato nedůležitost je důvodem k nízké volební účasti [Chytilík 2005a: 106]. Rozhodující charakteristikou je zde přesvědčení voličů o nedůležitosti volební účasti v takových volbách. Nejde tedy primárně o nedůležitost voleného úřadu jako takového. Druhý kontext pojmu voleb druhého řádu se pak odvíjí od zmiňovaného konceptu německých politiků K. Reiffa a H. Schmitta.

Chytilík však shledává problém interpretovat české senátní volby v kontextu konceptu Reiffa a Schmitta, zatímco do prvního kontextu pro něj interpretace voleb do českého Senátu jednoznačně zapadá. Hlavní jeho námitkou je stejná úroveň konání senátních voleb (národní úroveň), což z nich *de facto* činí též volby v hlavní politické aréně. Obecně není podle Chytilíka aplikace konceptu v původním významu Reiffa a Schmitta v případě voleb do druhých komor národních parlamentů zcela korektní [Chytilík 2005a: 107].

S Chytilíkovou námitkou ovšem nelze podle mého názoru souhlasit, jelikož Reiff a Schmitt výslovně uvádějí příklad voleb do „druhých komor“ (*second chamber*) jako příklad voleb „druhého řádu“

[Reiff, Schmitt 1980: 8]. Za druhé nejde primárně o to, jestli se volby konají na celonárodní úrovni či na úrovni lokální, regionální nebo evropské, ale o to, zda mají rozhodující význam při utváření vlády. Volby, které takový význam mají, jsou pak onou hlavní politickou arénou. Problém interpretovat české senátní volby a volby do druhé komory parlamentu obecně v kontextu Reiffova a Schmittova konceptu tedy nespátřuji.

Obecně jsou hlavní důvody motivace, proč se občané dostaví k volbám: 1. v nějakém znaku samotných voleb, který mobilizuje voliče, nebo 2. v nějaké vlastnosti voličů, která je přitáhne k politickému procesu a vede je k odevzdání hlasu bez ohledu na konkrétní rysy voleb [Franklin 1996, Blondel et al. 1998 – viz Linek, Lyons 2007: 66].

V analýze volební účasti při volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 dospívají autoři Linek a Lyons [Linek, Lyons 2007] k závěru, že nejvýznamnějším samostatným rozhodujícím faktorem pro účast ve volbách byl pocit politické efektivity, tj. míra přesvědčení, že odevzdání hlasu může skutečně něco změnit, že záleží na tom, která strana vládne, a že se občan cítí reprezentován alespoň jednou z politických stran či jejími vedoucími představiteli. Současně byla větší pravděpodobnost volební účasti u lidí, kteří měli určitou představu a preference ohledně složení budoucí vlády. Naopak u lidí bez názoru na sestavování vlády byla pravděpodobnost neúčasti poměrně vysoká – celkem 84 % takovýchto občanů nevolila [ibid.: 75].

Ačkoli tyto závěry pocházejí z analýzy voleb do Poslanecké sněmovny, mohou mnoho napovědět o možných příčinách trvale nízké účasti ve volbách do Senátu. V souladu s významem voleb druhého řádu jako voleb menší důležitosti pro voliče totiž nemohou senátní volby nabídnout hlavní faktory podstatné pro mobilizaci. Pocit politické efektivity zřejmě zůstává nenaplněn, neboť odevzdání hlasu nemá přímý vliv na podobu vlády. Část občanů tedy vědomě do Senátu nevolí, protože nemají pocit, že by jejich hlas něco ovlivnil. Naopak k volební účasti může motivovat loajalita k určité straně, konkrétní vlastnosti voličů, které je bez ohledu na charakter voleb vedou k rozhodnutí hlasovat, případně aktuální politické konsekvence.

Ty zdůrazňují ve své analýze voleb do Senátu v roce 1996 Klára Vlachová a Petr Matějů. Nízká volební účast souvisí podle autorů s vývojem po volbách do Poslanecké sněmovny v témže roce, kdy byla vytvořena menšinová vláda, hovořilo se o patové situaci a zhoršování ekonomických ukazatelů, propuklo několik afér (např. obvinění BIS ze sledování ústavních činitelů aj.). Podle průzkumů se nejlít volit rozhodlo plných 40 % voličů až během října a listopadu. Koncem léta bylo rozhodnutých nevoličů pouze 10 % [Kysela 2000].

Michal Kubát uvádí jako hlavní důvody nízké volební účasti „všeobecný negativismus vůči Senátu jako instituci“ a relativně časté konání nejrůznějších voleb v uplynulých letech. Kubát srovnává volební účast ve stabilizovaných demokraciích a naznačuje její vztah ke struktuře parlamentu a volebnímu systému. Dvoukomorový parlament vede k nutnosti dosahování konsenzu, což podle pocitů mnoha voličů snižuje věrnost reflexe jejich vůle vyjádřené ve všeobecných volbách. Dvoukolový většinový volební systém také podle Kubáta snižuje účast zejména ve druhém kole, v němž dva nejúspěšnější kandidáti mohou být mnoha voličům lhostejní [ibid.: 2000].

3.2. Volební účast v prvním cyklu voleb do Senátu PČR

Prvních voleb do Senátu PČR v roce 1996 se zúčastnilo okolo 1/3 oprávněných voličů – v prvním kole 35 %, v druhém kole účast ještě poklesla na 30,6 % oprávněných voličů.

Nejnižší volební účast lze geograficky sledovat na severozápadě Čech v pásu tvořeném obvody Sokolov – Chomutov – Most a na severní Moravě (Šumperk, Bruntál, Ostrava, Opava, Karviná, č. 73 Frýdek-Místek). V těchto volebních obvodech byla volební účast v prvním kole hluboko pod 30 %, kromě jednoho z ostravských obvodů, Šumperka a Opavy, kde se hodnoty alespoň blížily 30 %. Absolutně nejnižší účast v prvním kole byla zaznamenána ve volebním obvodě Chomutov, kde se svůj hlas rozhodlo odevzdat pouhých 20,9 % oprávněných voličů. Tento geografický trend pokračoval i v kole druhém. Ve většině těchto obvodů účast jen mírně přesahovala 20 %, primát v nejnižší volební účasti z druhého kola získal obvod č. 75 Karviná, kde o senátorském mandátu rozhodlo jen 17,5 % oprávněných voličů, což představuje 14 843 platných hlasů občanů. K zisku mandátu v tomto obvodě tedy teoreticky postačovalo 7422 hlasů. Naproti tomu v obvodě Praha 4, který zaznamenal nejvyšší volební účast ve druhém kole – 40,9 % a 40 501 platných hlasů, bylo pro zisk mandátu logicky zapotřebí minimálně 20 251 hlasů.

Na těchto dvou extrémních případech je dobře vidět, jak výrazné rozdíly ve volební účasti mezi jednotlivými volebními obvody ve většinovém dvoukolovém systému s uzavřeným druhým kolem silně mění úroveň prahu pro zisk mandátu. Faktor volební účasti se pak může stát klíčovým pro konečný volební výsledek.

Co se týče geografického rozložení obvodů s průměrnou či nadprůměrnou volební účastí, lze říci, že se tyto obvody v roce 1996 nacházely zejména ve Středočeském kraji a hl. m. Praze, dále pak ve volebních obvodech České Budějovice, Tábor, Plzeň – město, Plzeň – jih, Jablonec n. N., Hradec Králové a Pardubice. V hl. m. Praze byla celkově volební účast vůbec nejvyšší, pocházejí odsud i republiková maxima pro první i druhé kolo. V prvním kole byla volební účast nejvyšší v Praze 1 – 49,7 % oprávněných voličů, v druhém kole v již zmiňované Praze 4 – 40,9 %.

Letmý pohled na obvody s nejnižší volební účastí naznačuje určité společné charakteristiky. Jde zpravidla o regiony s těžkým a těžebním průmyslem, vyšší nezaměstnaností a předpokladem většího podílu občanů s nižším sociálním statutem. Tím by se dala podle teorií vysvětlit určitá voličská apatie na základě předpokladu, že voliči s nižším sociálním statutem hlasují v nižší míře než voliči s vyšším sociálním statutem [Linek 2007]. Srovnáme-li údaje o geografickém rozložení volební účasti ze senátních voleb a voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1996, zjistíme, že ve většině okresů, které zhruba odpovídají volebním obvodům do Senátu, je volební účast i v těchto volbách výrazně nižší než celostátní i krajský průměr.

Důležitým faktorem může být i postoj levicových politických stran – ČSSD a KSČM k Senátu samotnému. Obě strany proti instituci Senátu výrazně brojily a označovaly ji za zbytečnou. Negativní postoj levice jistě její voliče k účasti ve volbách do Senátu příliš nemobilizoval. Regiony severních Čech a severní Moravy jsou právě oblastmi, kde je podpora těchto stran významná, což dokládají i výsledky voleb do Poslanecké sněmovny v roce 1996.⁴³

43 ČSSD zvítězila v severočeském i severomoravském regionu (zde dokonce velmi vysokým výsledkem – 34 %, na celostátní úrovni získala 26,4 %), KSČM získala svůj nejvyšší výsledek v severočeském kraji – 11,6 %.

Naopak oblasti, kde měla podle výsledků voleb do Poslanecké sněmovny pevnější postavení pravice (hl. m. Praha, střední Čechy, východní Čechy), která ustavení Senátu podporovala, tzn. zejména tehdejší vládní koalice ODS – KDU–ČSL – ODA, se v senátních volbách vyznačovaly vyšší volební účastí.

V souvislosti s mnohdy značnými rozdíly ve volební účasti mezi jednotlivými obvody se nabízí otázka prospěšnosti nízké či naopak vysoké účasti pro určité politické strany. Sledujeme-li účast v druhém kole, ve kterém se definitivně rozhoduje, lze obecně říci, že v obvodech s volební účastí pod hranicí 25 % byli kandidáti ODS velmi neúspěšní. Z jedenácti takových volebních obvodů byl kandidát ODS úspěšný pouze v jediném případě. Druhá nejsilnější strana ČSSD získala taktéž pouze jeden mandát, nepočítáme-li mandát Richarda Falbra, jehož sociální demokracie podporovala a nepostavila proti němu svého kandidáta. Naopak jediní dva komunističtí senátoři byli zvoleni právě při takto nízké účasti voličů. Příznivá se může zdát být nízká volební účast ve druhém kole i pro KDU–ČSL, která uspěla ve čtyřech případech ze zmiňovaných jedenácti obvodů. Taktéž ODA poměrně profitovala při zisku dvou mandátů.

Ve volebních obvodech, kde účast voličů v druhém kole přesahovala 35 % a byla tedy nadprůměrně vysoká, můžeme sledovat výrazný úspěch ODS. Z patnácti takovýchto obvodů byli kandidáti ODS úspěšní v deseti případech, ve zbylých pěti zvítězili kandidáti ČSSD.

Z uvedeného by se tedy mohlo zdát, že nízká volební účast ve druhém kole nepřeje velkým stranám a napomáhá stranám s geograficky koncentrovanými voliči – KDU–ČSL na jižní Moravě (obvody Hodonín, Zlín, Kroměříž) – a s voliči disciplinovanými – viz KSČM v Chomutově a obvodě č. 75 Karviná. Zvyšující se volební účast pak zdánlivě favorizuje především ODS a do jisté míry i ČSSD, zatímco menší strany jsou znevýhodněny. Zcela pak vyšší volební účast v tomto volebním systému na první pohled penalizuje KSČM jako stranu extrémní.

Jak uvádí Lukáš Linek [Linek 2007], standardní pohled na agregovaná data v ČR týkající se voleb do Poslanecké sněmovny na úrovních krajů, okresů i menších jednotek vede k závěru, že vyšší volební účast obecně zvyšuje zisky ODS a KDU–ČSL a snižuje zisky ČSSD a KSČM. Mezi volební účastí a procentními zisky ODS a KDU–ČSL tedy existuje pozitivní korelace. Situace v senátních volbách roku 1996 tedy do tohoto schématu zapadá. Taková interpretace by ovšem mohla být zavádějící. Mnozí autoři [Robinson 1950; Goodman 1953; King 1997] totiž upozorňují na nebezpečí „klamnosti korelace agregovaných dat“. Jestliže je mezi územními zisky politické strany a volební účastí vysoká korelace, neznamená to, že podpora dané strany roste spolu s rostoucí účastí. Správná interpretace těchto výsledků tedy je, že tyto strany mají vyšší volební podporu v oblastech, kde je vyšší volební účast. Zdánlivý vztah volební účasti a podpory konkrétních stran totiž může být prostým efektem sociální struktury daných oblastí [Linek 2007: 97].

3.3. Rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem

Zajímavým fenoménem je propad volební účasti mezi prvním a druhým kolem voleb. Na tento problém upozorňují jako na běžný jev dvoukolových většinových systémů např. Reynolds s Reillym [Reynolds, Reilly 1997]. Běžnými vysvětlení poklesu volební účasti mezi koly je lhostejnost části voličů ke kandidátům, kteří postoupili do druhého kola, a zvýšené požadavky volebního systému na voliče, který je nucen během krátkého časového úseku jít k volbám dvakrát.

Ve volbách do Senátu PČR v roce 1996 tento propad činil 4,4 procentního bodu. V některých volebních obvodech byl tento propad velmi výrazný. V celkem šesti obvodech činil dokonce více než 10 procentních bodů (Beroun, Žďár n. Sáz., Jihlava, Kroměříž, Hodonín, Uherské Hradiště). Taková míra poklesu volební účasti již mohla mít vliv na celkový výsledek druhého kola. Při pohledu na tyto volební obvody zjišťujeme, že ve všech nastává podobná specifická situace. Do druhého kola vždy postoupuje kandidát ODS a jiný kandidát pravice, ve dvou případech kandidáti ODA, ve zbývajících čtyřech kandidáti KDU–ČSL. Kandidáti ODS vstupují až na jedinou výjimku do druhého kola jako jednoznační vítězové kola prvního, zatímco kandidáti ODA či křesťanských demokratů těsně poráží kandidáta ČSSD. Druhé kolo ve všech případech skončilo porážkou kandidáta ODS. Propad volební účasti v druhém kole byl pravděpodobně zapříčiněn absencí části voličů ODS, kteří se mohli dát ukolébat jasným vedením po prvním kole. Komunističtí voliči pravděpodobně zůstali v druhém kole doma, jelikož jakýkoli pravicový kandidát by pro ně byl těžko přijatelný. Souboj tedy s nejvyšší pravděpodobností rozhodli příznivci protikandidáta spolu s částí voličů sociální demokracie, případně ostatních voličů, pro které byl přijatelnější jakýkoli jiný kandidát než zástupce ODS. To je ostatně pro ODS situace typická. Její kandidáti představovali nejčastější první preferenci – do druhého kola postoupili v celkem 76 obvodech, jako vítězové však vzešli pouze z 29 volebních obvodů.⁴⁴ ODS se tedy projevila jako strana velmi polarizující, s významným potenciálem protestních hlasů proti jejím kandidátům.

3.4. Volební účast v druhém cyklu senátních voleb

V trojích sledovaných volbách, které tvoří druhý cyklus voleb do Senátu PČR (roky 1998, 2000, 2002), trend nízké volební účasti započatý prvními senátními volbami v roce 1996 pokračoval. Již bylo zmíněno, že každé senátní volby, kromě voleb v roce 1996, se konaly souběžně s volbami do krajských či místních zastupitelstev. Tato skutečnost mohla mít samozřejmě vliv na výši volební účasti.

Graf č. 3.2 ukazuje vývoj míry volební účasti zvláště pro první i druhé kolo senátních voleb v čase.

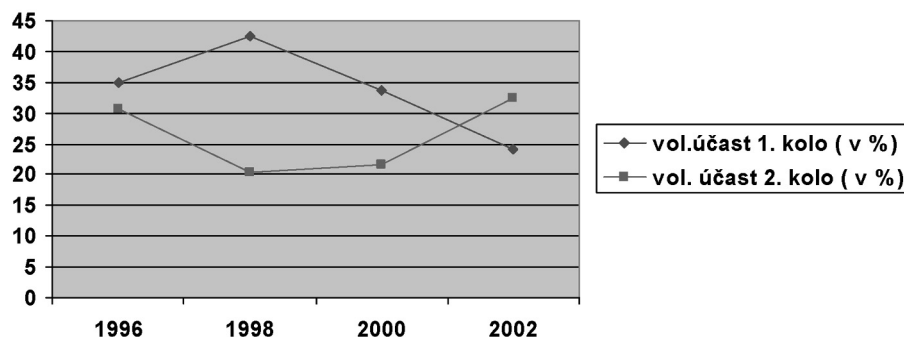
Vidíme, že za sledované období dosáhla v roce 1998 volební účast v prvním kole maxima – 42,4 % oprávněných voličů – a naopak absolutního minima v kole druhém, ve kterém se voleb účastnilo pouze 20,4 % oprávněných voličů.

V roce 1998 se první kolo senátních voleb konalo současně s volbami do místních zastupitelstev, druhé kolo o týden později. Srovnáme-li úroveň volební účasti v prvním kole senátních voleb a ve volbách do místních zastupitelstev, shledáme, že se těchto voleb účastnilo přibližně podobné procento oprávněných voličů. Zatímco do Senátu přišlo v prvním kole volit 42,4 % voličů, do místních zastupitelstev to bylo 45 % oprávněných voličů. V druhém kole senátních voleb pak pozorujeme velice výrazný propad ve volební účasti, když oproti kolu prvnímu přišla volit méně než polovina voličů.

Obdobná situace nastala i v roce 2000. Tentokrát se první kolo senátních voleb konalo současně s volbami do zastupitelstev krajů. Volební účast v krajských a senátních volbách nebyla nikterak výrazně podobná, protože účast voličů v prvním kole senátních voleb poklesla mírně pod úroveň z roku 1996 na 33,7 %, zatímco prvních voleb do krajských zastupitelstev se zúčastnilo 40 % oprávně-

44 Tři kandidáti ODS však byli zvoleni již v 1. kole.

Graf 3.2. Vývoj volební účasti – Senát PČR 1996–2002

Zdroj: ČSÚ.

ných voličů. Ve druhém kole senátních voleb ale zaznamenáváme opět výrazný propad těsně nad hranici účasti 20 % oprávněných voličů, přesněji 21,6 %.

Při pohledu na graf č. 3.2 lze sledovat náhlý obrat v roce 2002, kdy hodnoty volební účasti pro druhé kolo předčily úroveň volební účasti pro první kolo senátních voleb: v prvním kole se voleb do Senátu účastnilo 24,1 % voličů, v kole druhém pak 32,6 %. V roce 2002 se senátní volby konaly v souběhu s volbami do místních zastupitelstev stejně jako v roce 1998, tentokrát ovšem současně s komunálními volbami probíhalo druhé kolo senátních voleb. Pokud se podíváme na míru volební účasti v komunálních volbách, hodnota je téměř totožná jako u druhého kola senátních voleb – 33 %.

Již bylo uvedeno, že u dvoukolových volebních systémů je poměrně běžným jevem propad v míře volební účasti mezi prvním a druhým kolem [viz např. Reynolds, Reilly 1997]. To bylo možno pozorovat už u voleb v roce 1996, které nebyly ovlivněny souběhem s jinými volbami. V následujících dvou volbách do Senátu se ale nůžky volební účasti mezi prvním a druhým kolem rozevřely velmi výrazně a v roce 2002 došlo náhle k naprosto opačné situaci. Bylo to přitom poprvé od roku 1996, kdy se jiný typ voleb konal v souběhu s druhým (a nikoliv prvním) kolem senátních voleb.

Zmíněné skutečnosti naznačují, že současné konání jiného typu voleb s prvním nebo druhým kolem senátních voleb ovlivňuje úroveň volební účasti v těchto jednotlivých kolech směrem k vyšší volební účasti.

V souvislosti s volbami do Senátu v roce 1998 o tom hovoří Jan Kysela [Kysela 2000], který upozorňuje na možnost uvažovat do budoucna o spojení obecních či krajských voleb právě s druhým kolem senátních voleb. Podle Kysely by to nesporně ovlivnilo volební výsledky, jelikož by jistě přišla volit i řada levicově orientovaných voličů, kteří často ignorují soubor jiných než vlastních kandidátů.

Geografické rozložení obvodů s velmi nízkou volební účastí ve srovnání s celostátním průměrem je napříč celým druhým cyklem senátních voleb velmi podobné jako ve volbách do Senátu v roce 1996. Znovu se jednalo o volební obvody ležící v průmyslových oblastech na severozápadě

Čech a na severní Moravě – obvody Most, Ústí nad Labem a č. 70 Ostrava-město v roce 1998, Sokolov, Chomutov, č. 71 Ostrava-město a č. 74 Karviná v roce 2000, Cheb a č. 75 Karviná v roce 2002.

Zajímavý pohled nabízí srovnání volební účasti v těchto obvodech v senátních volbách s údaji o volební účasti ve volbách souběžných.

Tabulka 3.1. Rok 1998: Účast ve volbách do Senátu PČR a v komunálních volbách – vybrané obvody

Volební obvod	Volební účast Senát 1. kolo (v %)	Volební účast komunální volby (v %)
Most	32,62	34,52
Ústí n. L.	31,45	32,50
Ostrava-město	32,82	29,81 ⁴⁵

Zdroj: ČSÚ.

Připomeňme, že celková volební účast v prvním kole voleb do Senátu činila v roce 1998 42,4 % a v komunálních volbách, které se konaly souběžně, byla volební účast 45 % oprávněných voličů. V tabulce č. 3.5 můžeme sledovat situaci ve třech volebních obvodech s nejnižší volební účastí v prvním kole senátních voleb. Vidíme, že z hlediska volební účasti byla situace v komunálních volbách téměř analogická. Tento vztah se pak dále opakoval i v následujících volbách v roce 2000, jak lze vidět z tabulky č. 3.6.

Tabulka 3.2. Rok 2000: Účast ve volbách do Senátu PČR a v krajských volbách – vybrané obvody

Volební obvod	Volební účast Senát 1. kolo (v %)	Volební účast krajské volby (v %)
Sokolov	26,58	26,96
Chomutov	25,13	25,12
Ostrava-město	30,43	30,01 ⁴⁶

Zdroj: ČSÚ.

45 Jedná se o průměr z obcí Mar. Hory a Hulváky, Moravská Ostrava a Přívoz, Slezská Ostrava a Vítkovice, které zhruba tvoří senátní volební obvod č. 70.

46 Obec Ostrava-Jih, která odpovídá senátnímu obvodu č. 71.

Tabulka 3.3. Rok 2002: Účast ve volbách do Senátu PČR a v komunálních volbách – vybrané obvody

Volební obvod	Volební účast Senát 2. kolo (v %)	Volební účast komunální volby (v %)
Cheb	26,70	37,42
Karviná	21,16	26,66 ⁴⁷
Česká Lípa	26,36	40,10

Zdroj: ČSÚ.

Můžeme říci, že v roce 1998 a 2000 patřily geografické oblasti vyznačující se velmi nízkou volební účastí ve volbách senátních k oblastem s výrazně podprůměrnou volební účastí i ve volbách komunálních a krajských. Pokud pro srovnání přidáme ještě údaje o volební účasti z voleb do Poslanecké sněmovny v letech 1998 a 2002, vidíme, že i tam platí podobné geografické rozložení oblastí s volební účastí sahající hluboko pod republikový a často i krajský průměr. Jak ale vyplývá z výše uvedené tabulky č. 3.7 pro senátní volby v roce 2002, nelze v těchto volbách pozorovat výraznou souvislost mezi volební účastí v komunálních a druhém kole senátních voleb v jednotlivých obvodech. Na druhou stranu jistě platí, že souběžné konání komunálních voleb s druhým kolem voleb do Senátu zvýšilo celkovou účast voličů v tomto kole. Na úrovni jednotlivých volebních obvodů ale do hry vstupují ještě další faktory, zejména jací kandidáti jakých politických stran postoupili do druhého kola.

V souvislosti se senátními volbami 1998 se nabízí otázka, do jaké míry mohl rekordně nejvyšší zájem voličů o první kolo voleb souviset s tehdejší specifickou politickou situací. Tyto volby byly totiž často interpretovány jako referendum o tzv. opoziční smlouvě, uzavřené poněkud nečekaně po volbách do Poslanecké sněmovny 1998 mezi ODS a ČSSD. Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v ČR, jak byl dokument oficiálně nazván, budila nevoli u poměrně vysokého podílu voličů, protože obě strany před volbami do Poslanecké sněmovny i po nich vystupovaly jako úhlavní konkurenti. Zástupci zejména stran Čtyřkoalice a menších neparlamentních politických stran se snažili mobilizovat voliče proti bloku dvou největších politických stran v obavách o rozdělování politických i jiných postů mezi těmito stranami. Předmětem obav byly také podle některých „účelové“, každopádně možné a připravované změny Ústavy a volebního systému pro Poslaneckou sněmovnu, které by mohly být prosazeny silou dvou největších stran.

Možnou reakcí na tuto vnitropolitickou situaci mohla být buď skutečně mobilizace voličů ve snaze vyjádřit svou nespokojenost s vývojem po volbách do Poslanecké sněmovny, což by mohlo být faktorem potencionálně zvyšujícím volební účast, nebo naopak znechucení politikou, apatie a nezájem, což by naopak mohlo vést ke snížení volební účasti.

47 Průměr z obcí Karviná a Orlová.

Jak jsem se již snažil ukázat výše, vše nasvědčuje tomu, že ani jeden ze scénářů se nenaplnil a vliv situace kolem tzv. opoziční smlouvy na míru volební účasti v senátních volbách roku 1998 byl minimální. Volební účast v prvním kole senátních voleb souvisela mnohem více s účastí voličů v komunálních volbách. Navíc velmi malý zájem voličů o druhé a tedy rozhodující kolo voleb do Senátu 1998 nenasvědčuje zvýšené mobilizaci voličů.

3.5. Geografické trendy

Volební obvody s nadprůměrně vysokou volební účastí byly ve většině druhého cyklu senátních voleb částečně podobné jako v prvních volbách do Senátu v roce 1996. Opět můžeme sledovat výrazně vyšší volební účast ve středních a východních Čechách – obvody Beroun, Kutná Hora, Ústí nad Orlicí, v roce 1998, Benešov a Chrudim v roce 2000. Velmi nadprůměrná volební účast byla i v obvodech Plzeň-jih a Blansko, ve kterých svého senátora vybírali voliči v roce 1998.⁴⁸ V roce 2002 nalézáme obvody s nejvyšší volební účastí ve srovnání se situací v prvních senátních volbách poněkud netradičně na Moravě – obvody Žďár nad Sázavou, Znojmo, Zlín.

Stejně jako u volebních obvodů s velmi nízkou volební účastí lze i u obvodů s nadprůměrně vysokou účastí voličů konstatovat, že z drtivé většiny geograficky souhlasí s oblastmi, které se takovou volební účastí vyznačovaly i v ostatních typech voleb, ať už se jedná o volby do Poslanecké sněmovny, o volby krajské či komunální.

Z uvedených volebních obvodů tvoří výjimku Znojmo, kde nic nenaznačuje, že by se jednalo o region s vyšší volební účastí vzhledem ke krajskému či republikovému průměru v jakémkoli jiném typu voleb. V senátních volbách roku 2002 byla volební účast v tomto obvodě vysoká zřejmě díky kandidatuře velice populárního ředitele televize Nova Vladimíra Železného, který byl ostatně zvolen senátorem již v prvním kole voleb.

Zajímavým vývojem prošla volební účast v Praze. V roce 1996 se z hlediska volební účasti seřadila většina pražských volebních obvodů na absolutním vrcholu pomyslného žebříčku. Nejnížší účast voličů byla v obvodě Praha 9, kde však přesto dosáhla úrovně dvou procentních bodů nad celorepublikovou hodnotou pro první kolo. Nejvyšší volební účast v prvním kole voleb byla v roce 1996 ve volebním obvodě Praha 1, kde dosáhla 49,7 % oprávněných voličů, tedy přibližně patnáct procentních bodů nad průměr ČR. V druhém cyklu voleb do Senátu PČR však již pražské obvody nadprůměrnou volební účast příliš nevykazovaly. Volební účast v nich se zejména ve volbách v roce 2000 a 2002 pohybovala pod celorepublikovým průměrem nebo jen velmi těsně nad ním. Poměrně vysoká volební účast v prvním kole byla v obvodě Praha 6 v roce 1998, když se voleb zúčastnilo 47,6 % voličů, což činilo více než pět procentních bodů nad celkovou volební účast v prvním kole v celé ČR. Ve zbylých dvou pražských obvodech, ve kterých se v roce 1998 senátní volby konaly, byla volební účast o cca deset procentních bodů nižší. V kole druhém byl pak celorepublikově z hlediska volební účasti na prvním místě obvod Praha 10, jelikož propad volební účasti zde byl ve srovnání s ostatními volebními obvody relativně malý.

48 Ve zmíněných volebních obvodech dosáhla volební účast úrovně o pět procentních bodů nad celostátním průměrem.

Senátní volby 1996 byly tedy v tomto ohledu spíše výjimečné, jelikož údaje o volební účasti z voleb do Poslanecké sněmovny vypovídají ve srovnání s ostatními kraji o celkově nižší míře volební účasti v hlavním městě, což výrazně platilo zejména v letech 1996 a 1998.⁴⁹

3.6. Rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem

V dosavadním rozboru volební účasti v druhém cyklu senátních voleb jsem vycházel primárně z údajů z prvního kola voleb. Druhé kolo bylo totiž v letech 1998 a 2000 poznamenáno drastickým propadem ve volební účasti oproti kolu prvnímu. Propady ve volební účasti mezi oběma koly byly velmi nepravidelné a těžko predikovatelné, což značně ztěžuje analýzu. Běžně docházelo k tomu, že se obvody s velmi nadprůměrnou volební účastí v prvním kole propadly na výrazně podprůměrnou účast v kole druhém a podobně. Nejlépe poslouží příklad volebního obvodu Plzeň-jih, kde byla míra volební účasti v prvním kole senátních voleb 1998 druhá nejvyšší – 48,95 %. V druhém kole přišlo v tomto obvodě již pouze 19,45 % oprávněných voličů, což je v podstatě stejné procento jako ve volebním obvodě Most, který po prvním kole patřil mezi obvody s nejnižší volební účastí. V obvodě Most přišlo v druhém kole k urnám 18,81 % voličů, v kole prvním 32,62 %.

Druhé kolo senátních voleb je přitom samozřejmě kolem, ve kterém se definitivně rozhoduje, kdo bude zvolen senátorem. Důležitý vliv zde patrně hraje již zmiňované současné konání jiného typu voleb s prvním kolem voleb senátních v letech 1998 a 2000. Zdá se, že pro voliče je zkrátka příliš nákladné hlasovat vlastně potřetí v průběhu čtrnácti dnů, zvláště pokud pro ně nejsou kandidáti soupeřící v druhém kole voleb výrazně zajímaví. Svou roli zde může hrát i skutečnost, že volby do Senátu nejsou od roku 1998 celoplošné a konají se jen ve třetině volebních obvodů. To způsobuje, že chybí větší mobilizace voličů ze strany politických aktérů i médií. Někteří voliči nezajímající se příliš o věci veřejné ani nemusejí vědět, že se senátní volby v jejich volebním obvodě konají.

V roce 1998 byl rozdíl ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem senátních voleb skutečně extrémní. Účast voličů poklesla ze 42,4 % na 20,4 %, tedy o více než polovinu. Míra účasti v kole prvním ve volbách do Senátu v roce 1998 ve většině případů naprosto nesouvisí s účastí v kole druhém. Volební obvody, ve kterých byla zaznamenána nejvyšší volební účast ve druhém kole, byly často současně obvody s podprůměrnou či průměrnou účastí v kole prvním. Více než stabilně nízká či vysoká hladina volební účasti v určitém volebním obvodě či oblasti byla tedy rozhodující míra propadu počtu voličů, kteří přišli k volbám, mezi oběma koly.

V celkem šestnácti obvodech z dvaceti sedmi byl propad volební účasti mezi prvním a druhým kolem více než 20 procentních bodů. Největší rozdíl činil 31,7 procentního bodu ve volebním obvodě Blansko. Naopak nejmenší rozdíl pozorujeme ve volebním obvodě Ústí nad Labem – pouze 6,45 procentního bodu. Tento obvod přitom vykazoval vůbec nejnižší volební účast v kole prvním. Relativně malý propad volební účasti můžeme sledovat také v obvodech na území hl. m. Prahy, zvláště ve volebním obvodě Praha 10. Volební obvody Ústí nad Labem a Praha 10 byly jedinými, ve kterých pokles volební účasti v druhém kole činil méně než 10 procentních bodů. Důvodem pro takto relativně velmi nízký pokles volební účasti by mohl být charakter volebních soubojů v těchto obvodech: v Ústí

⁴⁹ Např. v roce 1998 byla volební účast ve volbách do PS PČR v hl. m. Praze druhá nejnižší ze všech krajů. V roce 2002 se již Praha pohybovala mezi kraji s nadprůměrnou účastí voličů, rozhodně ale nebyla na prvním místě.

nad Labem se střetli kandidáti ODS a KSČM, což samo o sobě nabízí určitý mobilizační potenciál směrem k voličům, vzhledem k zastrašující síle KSČM a vzdálenosti obou stran na politickém spektru. Roli mohla hrát i známá disciplinovanost voličů právě těchto politických stran. V obvodě Praha 10 se pak střetli kandidát ODS senátor a bývalý pražský primátor Milan Kondr a bezpartijní kandidátka Čtyřkoalice Zuzana Roithová, známá jako ministryně zdravotnictví v přechodné vládě Josefa Tošovského. V tomto případě se jednalo o souboj známých osobností politického života, navíc umocněný antagonismem obou politických subjektů, který byl velmi čerstvý po odštěpení části ODS, které dalo vznik Unii svobody a nepřímo i celému projektu Čtyřkoalice zahrnující Unii svobody–DEU, KDU–ČSL a ODA.

Ve volbách do Senátu v roce 2000 byla situace do značné míry podobná. O druhé kolo voleb projevily zájem téměř stejný počet voličů jako o dva roky dříve, tedy lehce nad hranici 20 % oprávněných voličů, přesněji 21,56 %. Rozdíly ve volební účasti v prvním a druhém kole nebyly v absolutních číslech tak obrovské jako v roce 1998, jelikož už účast v prvním kole byla na nižší úrovni – 33,72 %. Přesto se vyskytovaly obvody, kde se volební účast ve druhém kole propadla o více než 50 % oproti kolu prvnímu. V těchto volbách byla také zaznamenána nejnižší volební účast ve sledovaném období senátních voleb na úrovni volebního obvodu, když v obvodě Sokolov přišlo v druhém kole k urnám 12,84 % voličů, což představuje 11 645 odevzdaných hlasů. Pro získání mandátu tedy postačovalo v tomto volebním obvodě 5823 hlasů.

Nejvyšší propad volební účasti nastal v roce 2000 v obvodě České Budějovice, kde činil 17,7 procentního bodu, z obvodu s jednou z nejvyšších volebních účastí z prvního kola se tak stejně jako v mnohých případech z roku 1998 stal obvod s velmi podprůměrnou účastí v druhém kole. Opět záleželo zejména na povaze volebních soubojů v druhém kole. Nejnižší propad hlasů v druhém kole zaznamenáváme ve většině z celkem osmi obvodů, kde proti sobě stáli kandidáti pravice – tedy ODS nebo Čtyřkoalice – a kandidáti KSČM. Projevily se tak znovu odstrašující potenciál komunistů, když mnoho voličů šlo pravděpodobně odevzdat hlas, který by zabránil zvolení komunistického senátora, i když by se za jiných okolností druhého kola voleb nemuseli účastnit, například proto, že jimi nejvíce preferovaný kandidát byl již ze hry. Naopak nejvyšší propad hlasů lze sledovat (stejně jako již v roce 1996) tam, kde se v druhém kole střetli zástupci pravicových stran – ODS a Čtyřkoalice. Tato volební klání se při pohledu na rozložení hlasů evidentně konala téměř bez zájmu voličů, kteří v prvním kole podpořili levicového kandidáta.

Jak již bylo výše zmíněno, ve volbách roku 2002, které uzavírají druhý cyklus senátních voleb v České republice, se v důsledku svázání tentokrát druhého kola senátních voleb s volbami do místních zastupitelstev prudce zvýšila účast voličů v druhém kole, kterého se zúčastnilo 32,55 % oprávněných voličů. Oproti tomu křivka symbolizující účast voličů v prvním kole senátních voleb pokračovala lineárně směrem dolů v souladu s trendem započatým rokem 1998 na 24,1 %. Volby 2002 jsou tedy prvními senátními volbami, u nichž nehovoříme o propadu volební účasti mezi jednotlivými koly, ale naopak o nárůstu volební účasti.

Přesný původ tohoto nárůstu je na úrovni jednotlivých volebních obvodů velmi těžké určit, protože míru účasti voličů ovlivňoval za prvé souběh s komunálními volbami a za druhé konkrétní situace vzešlá z prvního kola senátních voleb. První kolo voleb nebylo z hlediska volební účasti ovlivněno žádným dalším faktorem. Úroveň volební účasti byla vzhledem k celorepublikovému průměru podobná jako v prvních volbách roku 1996 v daných obvodech. To platí pro volební obvody s nejnižší

volební účasti (Cheb, č. 75 Karviná, Česká Lípa) i pro obvody s účastí nejvyšší (Žďár n. Sáz.). Tato úroveň volební účasti založená spíše geograficky zůstala zachována i v druhém kole voleb.

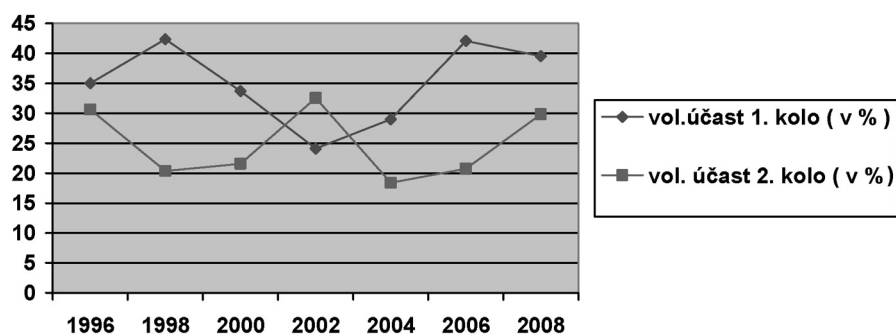
Podíváme-li se detailně na výši nárůstu mezi koly v jednotlivých volebních obvodech, můžeme ale podobně jako v případě dvojích předcházejících voleb pozorovat určité tendence. Ve volebních obvodech, v nichž byl nárůst mezi prvním a druhým kolem malý, se jednalo převážně o střet pravicových kandidátů, nezávislých kandidátů nebo zástupců malých neparlamentních stran mezi sebou nebo s pravicovými kandidáty z některé z parlamentních stran. Tam, kde byl přírůstek voličů větší (okolo 10 procentních bodů), se zpravidla jednalo o souboj pravice versus levice, konkrétně kandidátů ODS s kandidáty ČSSD nebo zástupce KSČM s kandidáty ODS nebo jinými pravicovými kandidáty.

Kromě vlivu komunálních voleb, konaných souběžně s druhým kolem senátních voleb 2002, byl tedy v těchto volbách, stejně jako ve všech předchozích volbách do Senátu, přítomen faktor mobilizace voličů závislejší na obsazení volebního souboje v druhém kole voleb. Ten měl rozhodující vliv na konečnou míru volební účasti na úrovni jednotlivých volebních obvodů, zatímco souběžné konání komunálních voleb s druhým kolem voleb senátních mohlo zvýšit volební účast v tomto kole voleb jako celku.

3.7. Volební účast v třetím cyklu senátních voleb

I během třetího šestiletého cyklu zahrnujícího senátní volby v letech 2004, 2006 a 2008 zůstává participace voličů při volbách do horní komory Parlamentu ČR na poměrně nízké úrovni. Přesto ovšem při pohledu na celkový trend lze v posledních dvojích volbách zaznamenat určitý vzestup v průměrné volební účasti⁵⁰ až k historickému maximu 34,7 % v roce 2008. Tomuto maximu ale předcházel odraz od dna v podobě naopak historického minima průměrné volební účasti v roce 2004, kdy tato hodnota činila pouhých 23,7 % voličů.

Graf 3.3. Vývoj volební účasti v senátních volbách 1996–2008

Zdroj: ČSÚ.

50 Jedná se o běžný aritmetický průměr volební účasti na 1 kolo: $(\text{účast v 1.kole} + \text{účast v 2.kole})/2$.

3.8. Geografické trendy

Geografické rozložení volebních obvodů s nízkou nebo naopak nadprůměrnou volební účastí v průběhu celého období třetího cyklu senátních voleb prakticky replikuje situaci pozorovanou v předchozích dvou cyklech. Výrazně podprůměrnou volební účast tak opět sledujeme v průmyslových oblastech severních Čech a severní Moravy – obvody Most, Bruntál a Frýdek-Místek v roce 2004, Sokolov, Chomutov, Karviná a obvod č. 71 Ostrava-město v roce 2006. Ve volbách roku 2008 byla účast nejnižší v obvodech Cheb, Česká Lípa a obvodu č. 75 Karviná. Ve srovnání s lety 2002 a 1996, kdy v těchto volebních obvodech senátní volby proběhly, se též jedná o pokračování trendu. Výrazně podprůměrnou volební účast zaznamenáváme v roce 2008 i na území hl. m. Prahy. Zde se však částečně jedná o efekt nekonání souběžných voleb. V roce 2006, kdy se konaly současně s 1. kolem senátních voleb volby komunální, byla účast voličů v pražských obvodech shodná s celorepublikovým průměrem či mírně nad ním. Ve volbách roku 2004 pozorujeme velké rozdíly mezi pražskými obvody. Hladina volební účasti pro první kolo se pohybovala od silně podprůměrné hodnoty v obvodě Praha 11 až po nadprůměrnou úroveň v Praze 6. Praha 6 je rovněž obvodem, kde byla vysoká volební účast zaznamenána již v minulých senátních volbách v tomto obvodě, tj. v roce 1998. V rámci území hl. m. Prahy jde však spíše o ojedinělý úkaz, neboť se opět potvrzuje, že celkově vysoce nadprůměrná volební účast v prvních volbách do Senátu v pražských obvodech byla výjimkou a v následujícím období dosahovaly tyto obvody hodnot převážně průměrných či podprůměrných.

V oblastech s nadprůměrnou volební účastí rovněž pokračuje dlouhodobý trend. Jednalo se tedy zejména o volební obvody ve středních a východních Čechách (Beroun, Benešov, Pardubice, Ústí nad Orlicí, Chrudim). Vysokou volební účast lze pozorovat také v obvodech Třebíč, Zlín či Domažlice.

Obecně platí, že údaje o nadprůměrné či podprůměrné volební účasti v jednotlivých regionech velmi dobře korespondují s hodnotami nadprůměrné či podprůměrné volební účasti pro volby do Poslanecké sněmovny, krajské volby či volby do Evropského parlamentu ve stejných geografických oblastech.

3.9. Rozdíly ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem

Z hlediska organizace voleb byla volební účast znovu ovlivněna souběžností s jiným typem voleb. V letech 2004 a 2008 se první kolo voleb do Senátu konalo současně s volbami do krajských zastupitelstev, v roce 2006 současně s volbami obecními. V souladu s předchozími zkušenostmi sledujeme opět velmi podobné hodnoty volební účasti v příslušném kole senátních voleb a ve volbách souběžných.

Tabulka 3.4. Třetí cyklus senátních voleb: srovnání vol. účasti se souběžnými volbami

Rok	1. kolo Senát (%)	Krajské/komunální volby (%)
2004	28,97	29,62
2006	42,09	46,38
2008	39,52	40,30

Zdroj: ČSÚ.

Stejně tak můžeme pozorovat typické propady ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem voleb. V letech 2004 a 2008 činil tento propad řádově mezi 5 a 15 procentními body, v roce 2006 však byl rozdíl v počtu voličů, kteří se zúčastnili druhého kola oproti účasti v kole prvním, velmi dramatický. Jednalo se v podstatě o analogickou situaci jako v senátních volbách v roce 1998, kdy volební účast mezi koly klesla o celou polovinu. Ve volbách roku 2006 tomu bylo stejně tak, když se v prvním kole dostavilo k urnám 42,1 % voličů, zatímco v kole druhém přišlo pouze 20,7 % voličů.

Obecně platí, že sledované propady ve volební účasti mezi jednotlivými koly voleb jsou jevem obvyklým v dvoukolových většinových volebních systémech. Ani v případě třetího cyklu senátních voleb nic nenavědčuje tomu, že by míru rozdílů ve volební účasti bylo možné přisuzovat určitým charakteristikám jistých volebních obvodů apod. Je to zejména povaha volebních soubojů v druhém kole, co určovalo míru zájmu či nezájmu voličů o druhé kolo voleb. Otázkou ovšem zůstává, co způsobilo tak velký celkový plošný propad volební účasti při druhém kole voleb v roce 2006? Možným vysvětlením by mohla být únava a rozčarování voličů z nestabilní politické situace při utváření vlády Mirka Topolánka, které nebyla 17 dní před senátními volbami vyslovena důvěra. Ve druhém kole se nechuť voličů mohla projevit naplno, zatímco v kole prvním byla volební účast pozitivně ovlivněna souběžností s komunálními volbami, které voliči přece jen chápou více odděleně od celostátní politiky. V tomto ohledu ovšem nezbývá nic jiného než se pohybovat na úrovni hypotéz.

Podíváme-li se na povahu volebních soubojů a volební účast v druhém kole voleb do Senátu PČR v průběhu třetího cyklu, je zřejmé, že nejmenší zájem o druhé kolo nastal v obvodech, kde nešlo o silný ideologický střet v podobě konfrontace kandidátů ODS s kandidáty ČSSD nebo KSČM. V roce 2004 tak byl zaznamenán nejvyšší propad volební účasti v obvodech, kde se převážně kandidáti ODS utkali se zástupci KDU–ČSL (Jihlava, Beroun), US–DEU (Pardubice), či jiných menších výrazně neprofilovaných politických uskupení (např. Nezávislí v obvodě Ostrava–město). Výsledky prvního kola voleb, ve kterém prakticky propadly hlasy pro levici, odrazují pak levicové voliče od účasti v druhém kole, kde pro ně jednoduše není vhodný výběr – často ani ve smyslu varianty „menšího zla“. To platí zejména pro voliče KSČM, kteří zpravidla nejsou příliš flexibilní. Naopak nejmenší propad volební účasti byl v roce 2004 zaznamenán v obvodech, kde se střetli kandidáti ODS se zástupci KSČM (Bruntál, Blansko, Most, Kroměříž). Komunisté zde opět zapůsobili svým odstrašujícím potenciálem, což mobilizovalo voliče, aby se k druhému kolu voleb dostavili. Nízký propad v účasti voličů mezi jednotlivými koly bylo možno pozorovat také v pražských volebních obvodech, kde role dělení levice–pravice není tak silná, jelikož převažující elektorát je spíše pravicový s tradičně vysokou podporou ODS. Kandidáti ODS v třech pražských volebních obvodech čelili kandidátům Strany zelených, US–DEU/ODA a SNK–ED a právě silné osobnosti těchto menších subjektů (Jaromír Štětina, Karel Schwarzenberg), schopné přilákat široké spektrum voličů, stály s největší pravděpodobností za relativně nízkým propadem volební účasti v druhém kole voleb.

Jak již bylo zmíněno, v roce 2006 byla míra propadu volební účasti v druhém kole voleb velmi výrazná. Obvod s nejmenším poklesem zájmu voličů o druhé kolo vykazoval v těchto volbách propad přes 10 procentních bodů, největší propad pozorujeme v obvodě Zlín – 30 procentních bodů. Opět sledujeme podobnou logiku jako ve volbách předchozích. Volební obvody s největším poklesem volební účasti byly ty, které nenabízely souboje štěpící na ose levice–pravice: Zlín (KDU vs. Nezávislí starostové pro kraj), Benešov (ODS vs. Volba pro město), Chrudim, Svitavy (ODS vs. KDU–ČSL). Určitou výjimkou byl obvod Rokycany, kde rovněž pozorujeme výrazný pokles volební účasti v druhém kole, ačkoli zde proti sobě stáli kandidáti ODS a KSČM. Zpravidla fungující mobilizace proti KSČM

neměla svůj účinek pravděpodobně proto, že kandidát ODS vedl po prvním kole velice jasně (37,7 % : 16,7 %). Při pohledu na absolutní počet hlasů shledáme, že pro oba kandidáty byl v druhém kole odevzdán téměř shodný počet hlasů jako v prvním kole. Vzhledem k jasnému náskoku kandidáta ODS se tedy pravděpodobně z převážné většiny nikdo další než voliči zainteresovaných stran necítil volebním soubojem v druhém kole mobilizován.

Konečně senátní volby roku 2008 přinášejí z hlediska rozdílů ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem voleb určitou změnu v tom smyslu, že výše těchto rozdílů převážně osciluje mezi 9 až 12 procentními body a je v podstatě rovnoměrně rozložena napříč volebními obvody bez zjevné korelace s povahou volebních soubojů v druhém kole voleb. Výrazně nižší propad volební účasti lze zaznamenat v Praze, kde ovšem údaje mohou být zkrácené skutečností, že na území hlavního města neprobíhaly souběžně s prvním kolem krajské volby, které by hodnotu volební účasti za první kolo akcelerovaly směrem vzhůru. Zmíněné změny lze s nejvyšší pravděpodobností přisuzovat v historii senátních voleb nebývalému vstupu sociálnědemokratických voličů do těchto voleb, který byl způsoben intenzivní mobilizací voličstva v předvolební kampani. Zvýšená účast voličů ČSSD se pak projevila jak ve výsledcích hlasování, tak ve struktuře volební soutěže.

3.10. Závěr

Faktor volební účasti byl bezpochyby pro celkové volební výsledky velice důležitý. Senátní volby přiměly během většiny sledovaného období k účasti nejmenší počet oprávněných voličů ze všech typů voleb, které se v České republice konají. Určitý obrat přinášejí v pořadí dvoje poslední senátní volby v letech 2006 a 2008, kdy se k volbám do horní komory parlamentu dostavilo více voličů než k dosavadním dvojím volbám do Evropského parlamentu. Zda tento trend bude pokračovat, prokáže až čas. Míra volební účasti nebyla rovnoměrně rozložena napříč volebními obvody. Obzvláště v prvních volbách do Senátu v roce 1996 se úroveň volební účasti mezi jednotlivými volebními obvody velmi výrazně lišila. Tyto disproporce ve druhém kole voleb způsobovaly velmi rozdílnou úroveň prahu pro získání mandátu v jednotlivých obvodech, což se v některých případech mohlo stát klíčovým faktorem pro konečný volební výsledek.

Geografické rozložení obvodů s velmi nízkou volební účastí ve srovnání s celostátním průměrem bylo v průběhu všech tří cyklů senátních voleb velmi podobné. Jednalo se převážně o obvody v průmyslových oblastech na severozápadě Čech a na severní Moravě. Tyto oblasti vykazují ve srovnání s celostátním průměrem nízkou volební účast i ve volbách do Poslanecké sněmovny, geografický trend byl tedy podobný. Obvody s nadprůměrně vysokou volební účastí se též v průběhu celého sledovaného období nacházely v podobných geografických oblastech – zejména ve středních a východních Čechách, v roce 2002 však i v několika obvodech na jižní Moravě. Určitou výjimku v relativní stálosti oblastí s velmi nízkou či nadprůměrně vysokou volební účastí představuje hl. m. Praha. V roce 1996 se z hlediska volební účasti seřadila většina pražských volebních obvodů na absolutním vrcholu pomyslného žebříčku. V druhém ani třetím cyklu voleb do Senátu PČR však již pražské obvody nadprůměrnou volební účast příliš nevykazovaly. Volební účast v nich se zejména ve volbách v letech 2000, 2002 a 2008 pohybovala pod celorepublikovým průměrem nebo jen velmi těsně nad ním.

V souvislosti s rozdílnou mírou volební účasti v jednotlivých volebních obvodech se pochopitelně nabízí otázka prospěšnosti nízké nebo naopak vysoké volební účasti pro jednotlivé politické strany.

Při letmém pozorování zejména prvních dvou cyklů senátních voleb by se mohlo zdát, že nízká volební účast ve druhém kole nepřeje velkým stranám a napomáhá stranám s geograficky koncentrovanými voliči, např. KDU–ČSL na jižní Moravě, a s voliči disciplinovanými. Zvyšující se volební účast pak zdánlivě favorizuje především ODS a do jisté míry i ČSSD, zatímco menší strany jsou znevýhodněny. Správná interpretace těchto výsledků je, že tyto strany měly vyšší volební podporu v oblastech, kde je vyšší volební účast. Zdánlivý vztah volební účasti a podpory konkrétních stran totiž může být prostým efektem sociální struktury daných oblastí [Linek 2007: 97]. V třetím cyklu voleb se situace poněkud mění a ani výše popsaná interpretace nenachází oporu v datech. Ukazuje se, že v rozhodující míře záleží na konkrétní situaci na úrovni volebního obvodu a povaze a obsazení volebního souboje v druhém kole. Volby v roce 2008 navíc přináší nový fenomén, jímž je doposud bezprecedentní výsledkový úspěch ČSSD, která v těchto volbách získala drtivou většinu hlasů. Je velmi pravděpodobné, že toto souvisí s nebyvalým zapojením sociálnědemokratických voličů do senátních voleb. Straniční představitelé ČSSD totiž – zdá se – poprvé uspěli s předvolební mobilizační taktikou, představující volby do Senátu a souběžné krajské volby jako referendum o stávající středopravicové vládě a jejích reformách.

Zajímavým pozorovaným fenoménem týkajícím se volební účasti je propad v míře volební účasti mezi prvním a druhým kolem voleb. Tento jev je u dvoukolových volebních systémů poměrně běžný, během části druhého i třetího cyklu senátních voleb však nabyl extrémní podoby. Ve volbách do Senátu v roce 1996 činil propad ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem celkově kolem 4,5 procentního bodu. V některých volebních obvodech byl tento pokles výrazně vyšší, takže již mohl promluvit do konečného výsledku voleb. V těchto volebních obvodech byla pozorována specifická situace související s pozicí kandidátů ODS, kteří čelili protikandidátům z ostatních pravicových stran. Druhé kolo ve všech případech skončilo porážkou kandidáta ODS. Souboj tedy rozhodli s nejvyšší pravděpodobností příznivci protikandidáta spolu s částí voličů sociální demokracie, případně ostatních voličů, pro které byl přijatelnější jakýkoli jiný kandidát než zástupce ODS. V průběhu druhého cyklu senátních voleb však pozorujeme postupný odklon od takovéto taktiky „všichni proti ODS“, až ve třetím cyklu voleb mizí zcela.

Během druhého cyklu senátních voleb do míry volební účasti v jednotlivých kolech silně promlouvalo souběžné konání prvního či druhého kola senátních voleb s volbami do obecních či krajských zastupitelstev. Ve volbách do Senátu v letech 1998 a 2000 se nůžky volební účasti mezi prvním a druhým kolem rozevřely oproti roku 1996 velmi výrazně, když se např. v roce 1998 volební účast celkově propadla o více než 50 %. Ke stejnému jevu došlo ve volbách v roce 2006. V roce 2002 došlo náhle k naprosto opačné situaci, když volební účast v druhém kole byla vyšší než v kole prvním. Bylo to přitom poprvé od roku 1996, kdy se jiný typ voleb konal v souběhu s druhým – nikoliv prvním – kolem senátních voleb. Vše nasvědčuje tomu, že konání jiného typu voleb s prvním nebo druhým kolem senátních voleb ovlivňuje úroveň volební účasti v těchto jednotlivých kolech směrem k vyšší volební účasti.

Sedmero proběhlých řádných voleb do horní komory Parlamentu České republiky ukázalo z hlediska volební účasti a povahy volební soutěže mnohé zajímavé trendy, některé pouze časově omezené, jiné trvalé a obecně platné, přesahující rámec senátních voleb. Zejména poslední proběhlé volby do Senátu v roce 2008 naznačují možnosti nového vývoje, což činí z oblasti senátních voleb mimořádně zajímavý předmět dalšího budoucího výzkumu.

Závěr

Volby do Senátu Parlamentu České republiky jsou zatím nejméně analyzovanými volbami u nás. Menší atraktivita druhé komory a současně složitější metodologický přístup k výzkumu představovaly hlavní důvody, pro které dosud vzniklo na toto téma jen minimum prací. Tato knížka se pokouší zodpovědět alespoň některé z dosud opomíjených otázek.

Kniha představuje volební systém a jeho důsledky. Soustředí se na specifický dvoukolový většinový systém, jeho specifické uzavřené druhé kolo a jeho politické konsekvence. Během existence českého Senátu kandidovalo do této komory v sedmero volbách v letech 1996 až 2008 celkem 1685 kandidátů. Ukázalo se, že volební systém jednoznačně tenduje k rozhodování až ve druhém kole. Případů, kdy se podařilo získat některému z kandidátů potřebnou nadpoloviční většinu již v prvním kole, bylo dosud pouze devět.

Systém dlouhodobě vedl k dominanci ODS v prvních kolech. Její kandidáti se ve druhých kolech nejčastěji setkávali se soupeři z ČSSD, pak KDU–ČSL, případně z jiných malých, obvykle pravicových stran. Převaha ODS z prvního kola voleb se však již ve druhých kolech neopakuje. Nejsilnější pravicová strana má ve druhých kolech méně než poloviční úspěšnost (43 %). Naopak její soupeři dokáží často vítězit i za situace, kdy byly po prvním kole až na druhé pozici. Např. ČSSD je takovou stranou, která mnohem častěji než ODS postupuje do druhého kola až z druhého místa. Narozdíl od ODS se jí daří tuto nevýhodu poměrně často zvrátit a ve druhém kole nakonec poráží soupeře, který získal v prvním kole více hlasů.

Většinový systém s uzavřeným druhým kolem se ukázal jako volební mechanismus, který je schopný penalizovat kandidáty strany, která má sice velké množství příznivců, ale ještě více odpůrců. Častá negativní volba ve druhém kole pomáhá ke zvolení kandidátům, kteří jsou vnímáni jako konsenzuálnější. Na to v počátcích senátních voleb doplácela zejména ODS, konstantně po celou dobu pak KSČM. Dvoukolový systém tak potvrdil svou pověst omezování vlivu antisystémových, extrémních nebo radikálních stran bez koaličního potenciálu. Zároveň jde však o systém, který je schopen poměrně efektivně zajistit reprezentaci i menším stranám se silnou lokální podporou. To se týká zejména KDU–ČSL. Kvůli tomuto jevu nezůstává bez zastoupení ani KSČM. Stejně tak se v řadě případů ukázalo, že za určitých okolností může uspět i malá strana, která nominuje silnou a známou osobnost. Zde se potvrzuje tendence dvoukolového systému k menší strukturaci stran.

Přes trvající výrazně vyšší disproporcionalitu volebních výsledků v Senátu však nedošlo k zásadní koncentraci stran v horní komoře a fragmentace je podobná jako v Poslanecké sněmovně. Poslední volby v roce 2008 ale přinesly natolik rozdílný výsledek (85 % mandátů pro vítěznou ČSSD), že

je třeba vyčkat, zda se nebude podobný trend v budoucnu častěji opakovat. Fakt, že se Senát obměňuje postupně po třetinách, však nedává vyniknout dramatickým zvrátům ve volebních výsledcích.

Volby do horní komory českého parlamentu jsou od samého počátku charakteristické velmi nízkou volební účastí. Tento trend započaly již první senátní volby v roce 1996 a v průběhu následujících let zůstávaly tyto volby nadále na okraji zájmu voličů. Určitý náznak obratu přinášejí v pořadí dvoje poslední senátní volby v letech 2006 a 2008, kdy se k volbám do horní komory parlamentu dostavilo více voličů než k dosavadním dvojím volbám do Evropského parlamentu. Míra volební účasti není rovnoměrně rozložena napříč volebními obvody. Obzvláště v prvních volbách do Senátu v roce 1996 se úroveň volební účasti mezi jednotlivými volebními obvody velmi výrazně lišila. Tyto disproporce ve druhém kole voleb způsobovaly velmi rozdílnou úroveň prahu pro získání mandátu v jednotlivých obvodech, což se v některých případech mohlo stát klíčovým faktorem pro konečný volební výsledek. Zajímavým fenoménem je propad v míře volební účasti mezi prvním a druhým kolem voleb. Tento jev je u dvoukolových volebních systémů poměrně běžný, během části druhého i třetího cyklu senátních voleb však nabyl extrémní podoby. Ve volbách do Senátu v roce 1996 činil propad ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem celkově kolem 4,5 procentního bodu. Během následujících senátních voleb do míry volební účasti v jednotlivých kolech silně promlouvalo souběžné konání prvního či druhého kola senátních voleb s volbami do obecních či krajských zastupitelstev. Vše nasvědčuje tomu, že konání jiného typu voleb společně s prvním nebo druhým kolem senátních voleb ovlivňuje úroveň volební účasti v těchto jednotlivých kolech směrem k vyšší volební účasti.

Senátní volby mají řadu velmi specifických rysů, pro které je není snadné srovnávat s jinými u nás konanými volbami. Většinový volební systém, dvoukolová volba, role osobností jednotlivých kandidátů, volební účast a mnoho dalších jevů typických pro volby do horní komory si zaslouží pozornost. V této knize jsme se tyto zvláštní a jedinečné rysy voleb do českého Senátu pokusili podrobit analýze. Přesto je zřejmé, že výzkum senátních voleb stále není u konce.

Literatura a prameny

- Alexander, G. 2004. „France: Reform-mongering between Majority Runoff and Proportionality.“ Pp. 209–221 in J. M. Colomer (ed.). *Handbook of Electoral System Choice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Benoit, K. 2006. „Duverger’s Law and Study of Electoral Systems.“ *French Politics* 4 (1): 69–83.
- Blais, A., R. K. Carty. 1991. „The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger’s Elusive Factor.“ *British Journal of Political Science* 21 (1): 79–93.
- Blais, A., I. H. Indridason. 2007. „Making Candidates Count: The Logic of Electoral Alliances in Two-Round Legislative Elections.“ *The Journal of Politics* 69 (1): 193–205.
- Blondel, J., P. Svensson, R. Sinnott. 1998. *People and Parliament in the European Union: Democracy, Participation and Legitimacy*. Oxford: Oxford University Press.
- Colomer, J. M. 2004. „Western Europe: General Overview.“ Pp. 179–208 in J. M. Colomer (ed.). *Handbook of Electoral System Choice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cox, G. W. 1997. *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World’s Electoral Systems*. New York: Cambridge University Press.
- Duverger, M. 1964. *Political Parties*. London: Cambridge University Press.
- Duverger, M. 1978. *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Cambridge University Press.
- Farrell, D. M. 2001. *Electoral Systems. A Comparative Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fiala, P. 2004. „Kritická interpretace ‚zákonů‘ o vlivu volebních systémů na stranické systémy.“ Pp. 51–65 in M. Novák, T. Lebeda (a kol.). *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.
- Fisichella, D. 1984. „The Double-Ballot System as a Weapon against Anti-System Parties.“ Pp. 181–189 in A. Lijphart, B. Grofman. *Choosing an Electoral System. Issues and Alternatives*. New York: Praeger Publishers.
- Franklin, M. N. 1996. „Electoral Participation.“ Pp. 214–33 in L. Leduc, R. Niemi, P. Norris (eds.). *Comparing Democracies: Elections and Voting in Comparative Perspective*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gallagher, M. 1991. „Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems.“ *Electoral Studies* 10 (1): 33–51.
- Goodman L. 1953. „Ecological Regressions and the Behaviour of Individuals.“ *American Sociological Review* 18 (6): 663–6.
- Chytilík, R. 2005a. „České senátní volby. Podněty, výsledky, alternativy.“ Pp. 105–115 in B. Dančák, P. Fiala, V. Hloušek (eds.). *Europeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: MPÚ.
- Chytilík, R. 2005b. „Volby 2004 a strategické účinky volebních systémů.“ *Středoevropské politické studie* 7 (1): 13–25.
- Chytilík, R. 2007. *Zkoumání většinových volebních systémů*. Disertační práce. Brno: Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně.
- Just, P. 2004. „Slovensko.“ Pp. 77–114 in L. Cabada, V. Dvořáková a kol. *Komparace politických systémů III*. Praha, Vysoká škola ekonomická v Praze, *Oeconomica*.

- King, G. 1997. *A Solution to the Ecological Inference Problem: Reconstructing Individual Behaviour from Aggregate Data*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kysela, J. 2000. *Senát Parlamentu České republiky v historickém a mezinárodním kontextu*. Praha: Kancelář Senátu PČR.
- Laakso, M., R. Taagepera. 1979. „Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe.“ *Comparative Political Studies* 12 (1): 3–27.
- Lebeda, T. 2007. „Volební pravidla pro prezidentské volby.“ Pp. 27–61 in M. Novák, M. Brunclík (eds.). *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán.
- Lebeda, T. 2008. *Volební systémy poměrného zastoupení: Mechanismy, proporcionalita a politické konsekvence*. Praha: Karolinum.
- Lebeda, T., K. Vlachová, B. Řeháková. 2009. *První volby do Senátu. Analýza voleb do Senátu Parlamentu České republiky v roce 1996*. Sociologické studie 09:1. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Lijphart, A. 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, London: Yale University Press.
- Lijphart, A. 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-seven Democracies, 1945–1990*. New York: Oxford University Press.
- Linek, L. 2007. „Vliv volební účasti na zisky politických stran.“ Pp. 87–109 in T. Lebeda., L. Linek, P. Lyons, K. Vlachová a kol. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Linek, L., P. Lyons. 2007. „Zdroje a motivace volební účasti.“ Pp. 63–85 in T. Lebeda, L. Linek, P. Lyons, K. Vlachová a kol. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Linek, L., J. Outlý, G. Tóka, A. Batory (eds.). 2007. *Volby do Evropského parlamentu 2004*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Loosemore, J., V. J. Hanby. 1971. „The Theoretical Limits of Maximum Distortion: Some Analytic Expression for Electoral Systems.“ *British Journal of Political Science* 1 (4): 467–477.
- Monroe, B. L. 1994. „Disproportionality and Malapportionment: Measuring Electoral Inequity.“ *Electoral Studies* 13 (2): 132–149.
- Norris, P. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perottino, M. 2005. *Francouzský politický systém*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Rae D. 1967. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Reiff, K., H. Schmitt. 1980. „Nine Second-order National Elections – a Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results.“ *European Journal of Political Research* 8 (1): 3–44.
- Reynolds, A., B. Reilly. 1997. *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: IDEA.
- Reynolds, A., B. Reilly, A. Ellis. 2005. *The New International IDEA Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: IDEA.
- Robinson, W. S. 1950. „Ecological Correlations and the Behaviour of Individuals.“ *American Sociological Review* 15 (3): 351–7.
- Rose, R. 2000. *International Encyclopedia of Elections*. Washington: Congressional Quarterly Press.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Sartori, G. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Senátní volby 1996 až 2008 – datový soubor*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Shugart, M. S., J. Carey. 2003. *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. New York: Cambridge University Press.
- Schmitt, H. 2005. „The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-Order?“ *West European Politics* 28 (3): 650–679.
- Taagepera, R., M. S. Shugart. 1989. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral systems*. New Haven: Yale University Press.

- Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992, ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb. a 515/2002 Sb.
- Van der Eijk, C., M. Franklin, M. Marsh. 1996. „What Voters Teach Us about Europe-Wide Elections: What Europe-Wide Elections Teach Us about Voters.“ *Electoral studies* 15 (2): 149–166.
- Zákon č. 247/1995 Sb. ze dne 27. září 1995, o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů.

Použité internetové zdroje

- Český statistický úřad. – Volební server. [online]. [31. 11. 2009]. Dostupné z: <<http://www.volby.cz>>.
- Český statistický úřad. [online]. [31. 11. 2009]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz>>.
- Poslanecká sněmovna, Parlament ČR. [online.] [31. 11. 2009]. Dostupné z: <<http://www.psp.cz>>.
- Senát Parlamentu ČR. [online]. [31. 11. 2009]. Dostupné z: <<http://www.senat.cz>>.

Shrnutí

Volby do Senátu se konají podle zásady většinového systému, což je výrazně odlišuje od všech ostatních voleb, které se v České republice konají na základě principu poměrného zastoupení. V první kapitole této knihy Karolína Malcová specifikuje základní pravidla průběhu senátních voleb a způsobu vyhodnocování výsledků. Soustředí se na specifický dvoukolový většinový systém a srovnává jej, alespoň okrajově, s jinými většinovými technikami. Poté sleduje, jakým způsobem je tento volební systém geograficky rozmístěn mezi světové regiony a pro jaký typ voleb se využívá s nejvyšší frekvencí. Následně se zaměřuje na teorii dvoukolových systémů, konkrétněji pak na absolutně většinový systém s uzavřeným druhým kolem. Nejprve definuje základní rysy a vnitřní klasifikaci dvoukolových systémů, v rámci které vymezuje hlavní rozdíly v principu hlasování a přepočtu hlasů na mandáty. Následně se detailněji věnuje právě „uzavřenému“ dvoukolovému systému, který je použit ve volbách do českého Senátu.

Druhá kapitola Tomáše Lebedy rozebírá výsledky dosavadních senátních voleb. Během existence českého Senátu kandidovalo do této komory v sedmero volbách v letech 1996 až 2008 celkem 1685 kandidátů. Včetně doplňovacích voleb, které se konají mimo řádné podzimní termíny v sudých letech, se během této doby uskutečnilo celkem 250 volebních klání. Případů, kdy se podařilo získat některému z kandidátů potřebnou nadpoloviční většinu již v prvním kole, bylo dosud pouze devět. Stranou, která dlouhodobě dominuje prvním kolům senátních voleb, je ODS. První postupové místo získali její kandidáti ve 155 případech. Celkově se kandidátům ODS nepodařilo postoupit ani z prvního ani z druhého místa v pouhých 12,4 % případů, čímž se ODS stává suverénem prvních kol. Nejčastějším typem souboje ve druhém kole byl střet kandidátů dvou největších stran ODS a ČSSD, druhým nejčastějším ODS a KDU-ČSL a pak následují souboje ODS a dalších malých stran. Naprostá hegemonie ODS z prvního kola voleb se však již ve druhých kolech neopakuje. Z 211 kandidátů ODS, kteří se zúčastnili druhého kola, jich pouze 91 bylo schopno získat ve druhém kole senátorské křeslo. ČSSD je naopak stranou, která častěji postupuje do druhého kola z druhé pozice. Narozdíl od ODS se jí daří tuto nevýhodu poměrně často zvrátit a ve druhém kole nakonec poráží soupeře, který získal v prvním kole více hlasů.

Většinový systém s uzavřeným druhým kolem se ukázal jako volební mechanismus, který je schopný penalizovat kandidáty strany, která má sice velké množství příznivců, ale ještě více odpůrců. Častá negativní volba ve druhém kole pomáhá ke zvolení kandidátům, kteří jsou vnímáni jako konsensuálnější. Na to v počátcích senátních voleb doplácela zejména ODS, konstantně po celou dobu pak KSČM. Dvoukolový systém tak potvrdil svou pověst omezování vlivu antisystémových, extrémních nebo radikálních stran bez koaličního potenciálu.

Přes trvající výrazně vyšší disproporcionalitu volebních výsledků v Senátu však nedošlo k zásadní koncentraci stran v horní komoře a fragmentace je podobná jako v Poslanecké sněmovně. Avšak poslední volby v roce 2008 přinesly natolik rozdílný výsledek (85 % mandátů pro vítěznou ČSSD), že je třeba vyčkat, zda se nebude podobný trend v budoucnu častěji opakovat. Fakt, že se Senát obměňuje postupně po třetinách, však nedává vyniknout dramatickým zvrátům ve volebních výsledcích.

Třetí kapitola Tomáše Laciny se věnuje dlouhodobě nízké volební účasti. Tou byly volby do horní komory českého parlamentu charakteristické již od samého počátku. Tento trend započaly již první senátní volby v roce 1996, když se pro mnohé poněkud překvapivě prvního kola účastnilo 35 % oprávněných voličů, kola druhého pak pouhých 30,6 % oprávněných voličů. V průběhu následujících let zůstávaly nadále senátní volby na okraji zájmu voličů. Určitý náznak obratu přinášejí v pořadí dvoje poslední senátní volby v letech 2006 a 2008, kdy se k volbám do horní komory parlamentu dostavilo více voličů než k dosavadním dvojím volbám do Evropského parlamentu. Míra volební účasti nebyla rovnoměrně rozložena napříč volebními obvody. Obzvláště v prvních volbách do Senátu v roce 1996 se úroveň volební účasti mezi jednotlivými volebními obvody velmi výrazně lišila. Tyto disproporce ve druhém kole voleb způsobovaly velmi rozdílnou úroveň prahu pro získání mandátu v jednotlivých obvodech, což se v některých případech mohlo stát klíčovým faktorem pro konečný volební výsledek.

Geografické rozložení obvodů s velmi nízkou volební účastí ve srovnání s celostátním průměrem bylo v průběhu všech tří cyklů senátních voleb velmi podobné. Jednalo se převážně o obvody v průmyslových oblastech na severozápadě Čech a na severní Moravě. Tyto oblasti vykazují nízkou volební účast i ve volbách do Poslanecké sněmovny. Obvody s nadprůměrně vysokou volební účastí se nacházely zejména ve středních a východních Čechách, v roce 2002 však i v několika obvodech na jižní Moravě. Určitou výjimku v relativní stálosti oblastí s velmi nízkou či nadprůměrně vysokou volební účastí představuje hl. m. Praha. V roce 1996 se z hlediska volební účasti seřadila většina pražských volebních obvodů na absolutním vrcholu pomyslného žebříčku. V druhém ani třetím cyklu voleb do Senátu PČR však již pražské obvody nadprůměrnou volební účast příliš nevykazovaly.

Zajímavým pozorovaným fenoménem týkajícím se volební účasti je propad v míře volební účasti mezi prvním a druhým kolem voleb. Tento jev je u dvoukolových volebních systémů poměrně běžný, během části druhého i třetího cyklu senátních voleb však nabyl extrémní podoby. Ve volbách do Senátu v roce 1996 činil propad ve volební účasti mezi prvním a druhým kolem celkově kolem 4,5 procentního bodu. Během následujících senátních voleb do míry volební účasti v jednotlivých kolech silně promlouvalo souběžné konání prvního či druhého kola senátních voleb s volbami do obecních či krajských zastupitelstev. Vše nasvědčuje tomu, že konání jiného typu voleb společně s prvním nebo druhým kolem senátních voleb ovlivňuje úroveň volební účasti v těchto jednotlivých kolech směrem k vyšší volební účasti.

Summary

Elections to the Senate in the Czech Republic are held under a majority electoral system. They differ significantly from other elections held in the Czech Republic, which follow a system of proportional representation. In this study, the first chapter, by Karolína Malcová, describes the basic rules that govern the course of Senate elections and the method used to evaluate the results. It focuses specifically on the two-round majority system and compares it with other majority systems. It then looks at where else in the world this system is used and what type of electoral system is most widespread. It then examines the theory of the two-round electoral system and specifically the majority run-off electoral system. First it defines the basic features and categories of two-round systems, which are distinguished by different voting principles and by the method used to convert votes to seats. It then focuses in more detail on the two-round system that is used in the elections to the Senate in the Czech Republic.

The second chapter, by Tomáš Lebeda, analyses the results of previous Senate elections. In the entire period that the Senate in the Czech Republic has existed a total of 1685 candidates have run for seats in this chamber in the seven elections that have been held between 1996 and 2008. When by-elections are included, which are held outside the regular election terms in the autumn of every other year, a total of 250 election contests have taken place. There have been only nine cases of a candidate managing to win an absolute majority in the first round of voting. The Civic Democratic Party (ODS) has long dominated first-round Senate elections. Their candidates have won first position in 155 cases. On the whole, ODS candidates have failed to proceed into the second round from first or second position in the first round in only 12.4% of cases, which makes ODS the hegemon of first-round voting. The most frequent contest in the second round is between candidates from the two largest parties, ODS and the Social Democratic Party (ČSSD), followed by contests between ODS and the Christian Democratic – Czech People’s Party (KDU-ČSL) and between ODS and a member of some other smaller party. However, the absolute dominance of ODS in first-round voting is not reproduced in the second round. Of the 211 candidates from ODS who took part in the second round, only 91 won a Senate seat in the second round. Conversely, ČSSD is the party that progresses into the second round most often from second place in the first round. Unlike ODS, it is relatively often able to turn this disadvantage around and in the second round ultimately defeat the opponent who in the first round won the most votes.

The two-round majority system has proved itself a mechanism capable of penalising candidates who belong to a party that has many supporters but even more opponents. The frequent negative voting that occurs in the second round helps elect candidates who are viewed as more consensual. In the early

Senate elections ODS suffered most from this, but the Communist Party of Bohemia and Moravia (KSČM) has suffered from it consistently. The two-round system has thus confirmed its reputation of being able to limit the influence of anti-system, extreme, or radical parties with no coalition potential.

Despite the fact that the disproportionality of the election results in the Senate is consistently higher, no real concentration of parties has occurred in the upper chamber and its fragmentation is similar to that found in the Chamber of Deputies. However, the last elections in 2008 produced such a different outcome (85% of seats went to the winning ČSSD) that it is necessary to wait to see whether a similar trend will repeat itself in the future. However, the fact that only one-third of the Senate seats rotate with each election prevents the election results from creating a dramatic turnaround in Senate composition.

The third chapter, by Tomáš Lacina, examines the long-term low voter turnout. This has characterised elections to the upper chamber of the Czech Parliament from the very start. This trend began with the very first Senate elections in 1996, when, much to the surprise of many, 35% of eligible voters took part in the first round of voting, and then only 30.6% of eligible voters took part in the second round. Senate elections remained of marginal interest to voters in the following years. A sign of a turnaround came in the last two Senate elections in 2006 and 2008, when more voters turned out for the elections to the upper chamber than had participated in the two elections to the European Parliament held to date. The distribution of voter participation across electoral districts has been uneven. Voter participation varied considerably among electoral districts especially in the first Senate elections in 1996. Such disproportions in the second round of the elections have resulted in different thresholds for winning a seat in different districts, which in some cases has proved to be a key factor in determining in the final election outcome.

The geographic distribution of districts with very low participation compared to the national average has been very consistent over the course of all three cycles of Senate elections. For the most part districts with low turnout tend to be in the industrial regions of Northwest Bohemia and Northern Moravia. In these regions voter participation in elections to the Chamber of Deputies is also typically low. Districts with above-average voter participation are found mainly in Central and Eastern Bohemia, but in 2002 several districts in Southern Moravia also had a low turnout. The capital city of Prague represents something of an exception to the relative consistency of low or above-average voter participation. In 1996 the majority of Prague electoral districts were at the top of the ladder in terms of voter turnout. However, in the second and third cycles of Senate elections voter participation in Prague electoral districts was not above average.

An interesting phenomenon is the decline in voter participation that occurs between the first and second rounds of Senate elections. This phenomenon is relatively common to two-round electoral systems, but during the second and third cycle of the Senate elections in the Czech Republic it reached an extreme. In the Senate elections in 1996 the decline in voter participation between the first and second rounds was around 4.5 percentage points. In the following Senate elections the rate of voter participation in the election rounds was strongly influenced by the fact that first and second rounds of the Senate elections coincided with elections to the district and regional representative bodies. Everything suggests that when some other type of election is held at the same time as the first or second round of Senate elections this affects and increases the rate of voter participation in the Senate rounds.

Zusammenfassung

Die Senatswahlen unterliegen dem Mehrheitswahlssystem, wodurch sie sich deutlich von allen anderen Wahlen unterscheiden, die in Tschechien nach dem Verhältniswahlssystem stattfinden. Im ersten, von Karolína Malcová verfassten Kapitel, werden die Grundzüge der Senatswahlen und der Stimmenausswertung dargelegt. Das Hauptaugenmerk liegt auf dem spezifischen Mehrheitswahlssystem mit zwei Wahlgängen, das ansatzweise mit anderen Mehrheitswahlssystemen verglichen wird. Anschließend erfolgt eine Übersicht über die weltweite geografische Verteilung dieses Wahlsystems sowie der Arten von Wahlen, für die ein derartiges Wahlssystem am häufigsten verwendet wird. Abschließend werden die Theorien der Systeme mit zwei Wahlgängen erläutert, insbesondere das absolute Mehrheitssystem mit abgeschlossenem zweiten Wahlgang. Dabei werden zunächst die Grundzüge und die innere Klassifizierung des Systems mit zwei Wahlgängen definiert, in deren Rahmen die Hauptunterschiede im Abstimmungsprinzip und in der Umrechnung der Stimmen in Mandate umrissen werden. Detailliert wird das „abgeschlossene“ System mit zwei Wahlgängen behandelt, das in den tschechischen Senatswahlen zur Anwendung kommt.

Im zweiten Kapitel von Tomáš Lebeda werden die Ergebnisse der bisherigen Senatswahlen analysiert. Im Laufe der bisherigen Existenz des tschechischen Senats kandidierten in sieben Wahlen in den Jahren 1996 bis 2008 insgesamt 1685 Kandidaten in die Wahlen zu dieser Kammer. Einschließlich der Ergänzungswahlen, die außerhalb der ordentlichen im Herbst stattfindenden Wahltermine in den geraden Jahren stattfinden, fanden in diesem Zeitraum insgesamt 250 Wahlgänge statt. Bislang gab es lediglich neun Fälle, in denen es einem Kandidaten gelang, die erforderliche einfache Mehrheit bereits im ersten Wahlgang zu erzielen. Die ersten Wahlgänge werden langfristig von der ODS beherrscht. Die Kandidaten dieser Partei erlangten in 155 Fällen die erste Position im ersten Wahlgang. Insgesamt gelang es den Kandidaten der ODS lediglich in 12,4 % der Fälle nicht, weder von der ersten noch von der zweiten Position in die nächste Runde zu gelangen, womit die ODS souveräner Anführer des ersten Wahlgangs ist. Das häufigste Aufeinandertreffen im zweiten Wahlgang bestand zwischen Kandidaten der beiden größten Parteien, ODS und ČSSD, gefolgt von ODS und KDU-ČSL sowie ODS und weiteren kleinen Parteien. Die Hegemonie der ODS im ersten Wahlgang setzt sich freilich in den zweiten Wahlgängen nicht fort. Von 211 Kandidaten der ODS, die an einem zweiten Wahlgang teilnahmen, erlangten lediglich 91 tatsächlich ein Senatsmandat. Die ČSSD ist dagegen jene Partei, die am häufigsten von der zweiten Wahlposition aus in den zweiten Wahlgang gelangt. Im Unterschied zur ODS gelingt es ihr häufig, diese ungünstigere Position zu ihrem Vorteil umzukehren und den Gegner, der im ersten Wahlgang mehr Stimmen erlangt hatte, im zweiten Wahlgang zu besiegen.

Das Mehrheitswahlssystem mit abgeschlossenem zweiten Wahlgang erwies sich als Wahlmechanismus, der in der Lage ist, die Kandidaten jener Parteien zu strafen, die zwar viele Anhänger haben, aber noch mehr Gegner. Die oftmals negative Wahl im zweiten Wahlgang hilft jenen Kandidaten zum Erfolg die als konsensuell wahrgenommen werden. Dieser Umstand ging in den Anfängen der Senatswahlen insbesondere zu Lasten der ODS, und während aller Senatswahlen zu Lasten der KSČM. Das System mit zwei Wahlgängen bestätigte damit seinen Ruf der Einschränkung des Einflusses systemfeindlicher, extremer oder radikaler Parteien ohne Koalitionspotential.

Trotz der deutlich höheren Disproportionalität der Wahlergebnisse kam es im Senat nicht zu einer größeren Konzentration der Parteien in der oberen Kammer, deren Fragmentierung ähnlich ist wie in der Abgeordnetenversammlung. Die letzten Wahlen im Jahr 2008 brachten jedoch einen so deutlichen Unterschied im Wahlergebnis (85 % der Mandate für die erfolgreiche ČSSD), dass abgewartet werden muss, ob sich ein ähnlicher Trend in Zukunft öfter wiederholen wird. Die Tatsache, dass sich der Senat stufenweise jeweils zu einem Drittel ändert, verhindert jedoch dramatische Umschwünge in den Wahlergebnissen.

Das dritte Kapitel von Tomáš Lacina ist der langfristig niedrigen Wahlbeteiligung gewidmet. Diese ist von Anfang an charakteristisch für die Wahlen zur Oberkammer des tschechischen Parlaments. Der Trend begann bereits bei den ersten Senatswahlen im Jahr 1996, bei denen die Wahlbeteiligung für viele überraschend im ersten Wahlgang bei 35% der Wahlberechtigten, im zweiten Wahlgang dann lediglich bei 30,6% der Wahlberechtigten lag. In den folgenden Jahren blieben die Senatswahlen weiterhin stets am Rande des Wählerinteresses. Gewisse Anzeichen einer Veränderung brachten die letzten beiden Senatswahlen in den Jahren 2006 und 2008, in denen die Wahlbeteiligung zur oberen Parlamentskammer größer war als bei den zwei bisherigen Wahlen zum Europaparlament. Die Wahlbeteiligung war dabei nicht gleichmäßig über die Wahlkreise verteilt. Insbesondere in den ersten Senatswahlen im Jahr 1996 gab es in der Wahlbeteiligung sehr starke Unterschiede zwischen den einzelnen Wahlkreisen. Dieses Missverhältnis im zweiten Wahlgang bewirkte deutlich unterschiedliche Schwellenwerte für die Erlangung des Mandats in den einzelnen Wahlkreisen, was sich in einigen Fällen als wichtiger Faktor für das Wahlergebnis erwies.

Die geografische Verteilung der Wahlkreise mit extrem niedriger Wahlbeteiligung im Vergleich zum gesamtstaatlichen Durchschnitt war im Laufe aller drei Zyklen der Senatswahlen sehr ähnlich. Es handelte sich dabei insbesondere um Wahlkreise in Industrieregionen im Nordwesten Böhmens und in Nordmähren. In diesen Regionen ist die Wahlbeteiligung auch in den Wahlen zur Abgeordnetenversammlung niedrig. Wahlkreise mit überdurchschnittlich hoher Wahlbeteiligung befanden sich insbesondere in Mittel- und Ostböhmen, im Jahr 2002 aber auch in mehreren Wahlkreisen Südmährens. Eine gewisse Ausnahme bezüglich der relativ beständigen niedrigen oder überdurchschnittlich hohen Wahlbeteiligung stellt die Hauptstadt Prag dar. Im Jahr 1996 wiesen die meisten Wahlkreise Prags die überhaupt höchste Wahlbeteiligung auf. Im zweiten und im dritten Wahlzyklus der Senatswahlen zeigte sich bei den Prager Wahlkreisen jedoch keine überdurchschnittliche Wahlbeteiligung.

Ein interessantes Phänomen bezüglich der Wahlbeteiligung ist der starke Rückgang zwischen dem ersten und zweiten Wahlgang. Dieser Umstand ist bei Systemen mit zwei Wahlgängen relativ häufig anzutreffen, nahm im zweiten und dritten Zyklus der Senatswahlen jedoch extreme Ausmaße an. In den Senatswahlen 1996 betrug der Rückgang der Wahlbeteiligung zwischen erstem und zweitem Wahlgang ungefähr 4,5 Prozentpunkte. Während der folgenden Senatswahlen wirkte sich

das gleichzeitige Stattfinden von Gemeinde- bzw. Bezirkswahlen im ersten oder zweiten Senatswahlgang deutlich auf die Wahlbeteiligung aus. Alles deutet darauf hin, dass das gleichzeitige Stattfinden von Gemeinde- bzw. Bezirkswahlen im ersten oder zweiten Senatswahlgang zu einer höheren Wahlbeteiligung führt.

O autorech

doc. PhDr. Tomáš Lebeda, Ph.D.

tomas.lebeda@soc.cas.cz

Tomáš Lebeda je vědeckým pracovníkem v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., a docentem politologie na KPES Filozofické fakulty UP v Olomouci. Specializuje se na oblast voleb, volebních systémů a volebního chování. Věnuje se též vlivu ústavně institucionálních mechanismů na politický proces. Publikoval odborné stati v domácích i zahraničních odborných časopisech i v mnoha odborných knihách. Je autorem monografie *Volební systémy poměrného zastoupení, Mechanismy, proporcionalita a politické konsekvence*.

PhDr. Karolína Malcová

karolina.malcova@seznam.cz

Vystudovala politologii na Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde v současné době působí na katedře politologie jako interní doktorand. V rámci svého doktorského projektu se zaměřuje na problematiku voleb, především na otázku volebního chování a volebního systému ve volbách do Senátu Parlamentu České republiky. Zároveň se podílí na výzkumu evropské lokální politiky.

Mgr. Tomáš Lacina

tomas.lacina@soc.cas.cz

Je absolventem magisterského studia politologie na Fakultě sociálních věd UK v Praze, kde je také v současnosti studentem doktorského studia. Od října 2006 působí jako odborný pracovník v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR, v.v.i. Hlavním odborným zaměřením je volební a legislativní chování, volební systémy a politická reprezentace. Účastnil se práce na řadě domácích i evropských výzkumných projektů.

Volby do Senátu 1996 až 2008

Tomáš Lebeda, Karolína Malcová, Tomáš Lacina

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 09:10

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Korektura: Pavel Kořínek

Redakce: Denis Jerie

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 200 výtisků

1. vydání

Praha 2009

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 210 310 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz